

András Csaba

Játékba ágyazott ideológia

A Molleindustria politikai játéka

Az utóbbi években az interneten egyre több olyan, kis költségvetésű, alkalmi játék jelent meg, amely politikai üzeneteket próbál közvetíteni. A játéktípus történetében különösen fontos helyet foglalnak el az olasz játékkészítő csoport, a Molleindustria játéka, amelyeket különböző kérdések kapcsán már számos kutató vizsgált. Tanulmányomban egyrészt arra a kérdésre keresek választ, hogy a Molleindustria játéka milyen procedurális retorikát alkalmaznak az ideológiai tartalmak közvetítésére, másrészt arra, hogy mennyire tekinthető ez a stratégia sikeresnek. Alkalmas-e a számítógépes játék mint médium arra, hogy a politikai gondolkodás formálójává váljon?

Tutorial

A politikai témájú, böngészőfelületen játszható alkalmi játékok (*casual games flash games*) valamivel az ezredforduló után kezdtek a játékipar egyre markánsabb irányzatává válni. A játéktípus az utóbbi időben már nemcsak az újságírókat foglalkoztatja: egyre több játékteoretikus kezdte el vizsgálni az ilyen játékok működésmódját és hatását. A propagandaeszközként funkcionáló játékok kérdése különösen a 2004-es amerikai elnökválasztási kampány során vált aktuálissá; ekkor a *game studies* két igen jelentős kortárs képviselője, Ian Bogost és Gonzalo Frasca együtt tűnt fel a BBC egyik hírműsorában, hogy a kampány játékaikról beszéljenek (Ward, 2004).

Szintén sokat vizsgált területét jelentik a politikai játékoknak az úgynevezett „hírjátékok” (*newsgames*). Ezeket a játékokat Ian Bogost, Simon Ferrari és Bobby Schweizer könyvükben az újságírás új formájának tekintik (Bogost et al., 2010), olyan – játékoknak talán nem is mindig nevezhető – szimulációknak, amelyekkel a híreket nem pusztán elolvashatjuk, hanem játékosként bizonyos értelemben megtapasztalhatjuk.

Tanulmányomban – bár a politikai játékok kapcsán bizonyos általánosabb felvetéseket is szeretnék megfogalmazni – elsősorban nem a fenti két játéktípussal foglalkozom; az utóbbiak a kontextus szempontjából lényegesebbek. A következőkben a Molleindustria elnevezésű olasz „játékgyártó kollektíva” játékaikat vizsgálom. A csoport játékaik rendkívül híresek – bizonyos esetekben hírhedtek – a játékosok és a kritikusok körében; talán nem túlzás azt állítani, hogy az utóbbi évtized legprovokatívabb alkotásai köthetőek a nevükhöz. Mindennek ellenére magáról a csoportról viszonylag kevés információ áll rendelkezésünkre; a kollektíva nevében rendszeresen nyilatkozó Paolo Pedercini ügyel arra, hogy őrizze a tagok anonimitását, hogy lehetőleg semmit se mondjon el magáról a szervezetről, csupán a játékaikról és az alapelveikről. A Molleindustria radikális játékokat készít, tevékenységének ideológiai célja van. Pedercini szerint „a társadalom megváltoztatásához először a *mainstream* popkultúrát kell megváltoztatni”. Úgy véli, hogy „a progresszív erők” gyakran alábecsülik a popkultúra jelentőségét, szemben a konzervatív oldallal, amely már régóta próbálja a Dallashoz hasonló tévésorozatokkal alakítani a közgondolkodást (Noonan, 2010). A Molleindustria játékaiknak többsége nem pillanatnyi politikai szituációkra reagál, hanem általánosabb ideológiai üzenetet közvetít. A legtöbbször egy hangsúlyosan baloldali üzenetet.

Tanulmányom fő kérdése, hogy ezek a játékok mennyire tekinthetőek hatékonyak. A tanulmány első részében (Level 1) a Molleindustria három játékának stratégiáit, logikáját, *procedurális retorikáját* (Bogost, 2007: 1–64) mutatom be és elemzem, a másodikban (Level 2) pedig általánosabb elméleti kontextusba helyezve vizsgálom azt a kérdést, hogy ezek a játékok miként hatnak a befogadóra, és hogy a Molleindustria kapcsán született eddigi szövegek helyesen diagnosztizálják-e a játékok politikai jelentőségét. Az elemzés során elsősorban a *game studies* három talán legfontosabb képviselőjének (Espen Aarseth-nek, Gonzalo Frasca-nak és Ian Bogost-nak) a szövegeire, valamint Umberto Eco írásaira támaszkodom.

Level 1

Ahogy már korábban említettem, a Molleindustria játéakai meglehetősen közismertek, és ez az ismertség elsősorban a játékok körül kialakuló botrányoknak köszönhető. Az első ilyen botrány a *McDonalds – The Video Game* (2006), a második pedig a *Faith Fighter* (2008) című játék kapcsán bontakozott ki: az első esetében a gyorsétterem-lánc elleni heves támadás, a második esetében Mohamed próféta játékban történő ábrázolása keltett komoly felháborodást bizonyos körökben. A következőkben a csoport három paradigmaticusnak tekinthető játékát mutatom be, ezek a *Faith Fighter* (2008), a *Kosmosis* (2009) és az *Oiligarchy* (2008). Az első játék a provokáció, a második a játék által képviselt ideológiához való viszony, a harmadik pedig az ideológiakritikai attitűd szempontjából válik igazán érdekessé.

A 2008-as *Faith Fighter*¹ egy tipikus arcade-játék benyomását kelti. Akár a játéktérmegekben hosszú időn keresztül igen népszerű *Mortal Kombat* (Midway Games, 1992) vagy a *Tekken* (Namco, 1994) esetében, itt is néhány gombbal kell irányítanunk egy karaktert, és az a feladatunk, hogy három menetből legalább kettőben alaposan elverjük az ellenfelünket. A játékot két játékos is játszhatja egymás ellen, de egyedül is megmérkőzhetünk a sorban érkező gépi ellenfelekkel. A játék kezelése – mint az ilyen játékok esetében általában – meglehetősen egyszerű. A játékot az teszi érdekessé, hogy míg a játéktípus esetében jellemzően fiktív hősök és félistenek (valamint olykor istenek, mint például a *Mortal Kombat*-ban Raiden) küzdenek egymással, addig a *Faith Fighter* a karaktereit létező vallások figurái közül válogatja. A játékos eleinte hat karakter közül választhat, ezek Isten, Jézus, Ganésa, Mohamed, Buddha és – a Buddhával gyakran összetévesztett – Budai. Minden karakter különböző speciális képességekkel bír: Isten villámokat szór, Buddha Dharma-kereket gurít, Jézus lángoló galamb formájában lövi ki a szentlelket, az egyik speciális ütéstípusának neve pedig „turn the other cheek” („a másik orcát is odatartani”). A kiválasztott karakterünkkel sorban meg kell küzdenünk a további öt figurával, miközben az istenek és a próféták küzdelme során a lábunk alatt gyakorlatilag elpusztul a földgolyó. Egyes pályákon a háttérben feltűnik az egyetlen olyan istenség, amelynek nem bújhatunk a bőrébe: ez a „Flying Spaghetti Monster”, A Repülő Spagettiszörny Egyháza (más néven „pasztafarianizmus”) nevű paródiavallás istensége. Miután legyőztük öt ellenfelünket, végül szembekerülünk a főellenséggel (*bossfight*), akinek a kilétét eddig egy kérdőjel fedte. Ez a főellenség pedig nem más, mint a Szcientológia Egyház L. Ron Hubbard által írt alapszövegében szereplő gonosz úrlény, Xenu.

A játék leírása szerint a kritika elsősorban az intoleranciának szól: „A Faith Fighter a végső harci játék ezekre a sötét időkre. Válassz hitet, és rúgd szarrá az ellenségeidet! Nyiss utat a benned lévő intoleranciának! A vallásos gyűlölet sosem volt még ennyire szórakoztató” (a szerző fordítása).² Mindemellett a játék profanizálja az általa megjelenített szakrális figurákat, az ironikus ábrázolásmód miatt pedig sokan érezték úgy, hogy a játék magukból a vallásokból is gúnyt űz. A játékot sorozatos támadások érték, nemegyszer még a Molleindustria projektjeit általában kedvelő kritikusok is a csalódottságuknak adtak hangot.³

A Molleindustria valláskritikájának okait politikai alapállásukból is eredeztethetjük: a csoport vállaltan posztmarxista ideológiát képvisel. Ez a legjobban a 2008-as *Kosmosis* nevű játékon érezhető, amelynek műfaja az alcíme szerint „communist space shooter”, „egy arcade-játék egy alternatív szocialista univerzumból” (a szerző fordítása). A „space shooter” elnevezés már csak azért is szokatlan, mivel a játékban – szemben a műfaj klasszikus darabjaival, mint amilyen a *Space Invaders* (Tomohiro Nishikado, 1978) – egyáltalán nem lehet löni. A játék során egy kis piros pontot kell irányítanunk a képernyőn, összegyűjtve a kis kék pontokat (úrproletárokat), kikerülve a kis zöld rombuszokat (űrbeli kapitalista gócpontokat). Ha már több úrproletárt gyűjtöttünk magunk mellé, akkor a *space* billentyű megnyomásával sztrájkba kezdhetünk, és ilyenkor lehetőségünk nyílik a kapitalista fellegvárak felszámolására. Az is előfordulhat ugyanakkor, hogy nem mi kezdeményezzük a sztrájkot, és az is, hogy a mi csoportunktól leszakadó csoport kezd

1 Lásd <http://www.molleindustria.org/en/faith-fighter/> (utolsó letöltés: 2013. június 1.)

2 „Faith Fighter is the ultimate fighting game for these dark times. Choose your belief and kick the shit out of your enemies. Give vent to your intolerance! Religious hate has never been so much fun.”

3 Ennek eredményeképpen a csoport rövidesen új játékkal rukkolt elő, a *Faith Fighter 2*-vel (lásd <http://www.agame.com/game/faith-fighter-2.html>; utolsó letöltés: 2013. június 1.). Ez a játék már a korábbi játékot ért kritikákra reagál, a feladatunk itt az egér segítségével kis szívecskek formájában „szeretetet és tiszteletet” juttatni a korábbi játékból ismert karaktereknek. Azok a figurák, akikre nem kattintunk megfelelő mennyiségben, fokozatosan halványulni kezdenek, és előbb vagy utóbb eltűnnek. Amikor ez megtörténik, a játék véget ér, és az alábbi felirat jelenik meg a képernyőn: „Vége a játéknak! Volt egy vallás, amit nem tiszteltél, és most a világ egy totális zűrzavar” (a szerző fordítása). A felirat mögötti kép pedig ugyanaz, mint amit a játék korábbi változatában a végső győzelem után láthattunk. A *Faith Fighter 2* tehát lényegében azt a hozzáállást parodizálja, amely szerintük a Faith Fighter kritikáit ihlette.

sztrájkba. Ahogy a csoportunk egyre nagyobbá válik, bármennyire is próbáljuk az egyik vagy a másik irányba terelni, egyre kevésbé tudjuk irányítani azt a tömeget, amelynek mi is a részei vagyunk. A játék fokozatosan kiiktatja magát a játékos, arra neveli a felhasználót, hogy tartson a tömeggel, ahelyett, hogy az élére akarna állni. Különösen érdekes az a szituáció, ha a saját fénylő pontunk túl közel kerül az egyik zöld rombuszhoz, és megsemmisül: ekkor a játék kiírja, hogy ugyan a mi utunk véget ért, de a harc folytatódik, mi pedig figyelemmel kísérhetjük a tömeg további küzdelmét. A játék változatlanul folyik – nélkülünk.

Mindkét fenti játék esetében egy érdekes tendenciát figyelhetünk meg: a játékok értelmezéséhez célszerű ismernünk azt a játéktípust, amelybe tartoznak, a játékok reflektálnak a játékok hagyományára. A Molleindustria 2003-as *Tamatipico*⁴ című játéka például meglehetősen unalmas és értelmetlen játéknak tűnik, ha nem ismerjük a tamagotchi-játékokat. A tamagotchik esetében egy virtuális háziállatot kell gondoznunk, ügyelnünk kell arra, hogy kielégítsük az igényeit, a játék bizonyos változataiban pedig fejleszthetjük is kedvencünk képességeit. Ezzel szemben a *Tamatipico* esetében egy virtuális munkás (*flexworker*) életét kell irányítanunk, aki mindössze három dolgot tud csinálni: dolgozni, aludni és tévét nézni. A *Tamatipico* lehetőségei a hagyományos tamagotchikhoz képest meglehetősen szűkre szabottak, és épp ez a játék lényege: az átlagember (vagy az átlagos munkás) életének egyhangúságára akarja irányítani a figyelmünket.⁵

Bár az irodalmi szövegek vagy a filmek esetében egyáltalán nem szokatlan, hogy az adott mű reflektál a saját műfajára, a számítógépes játékok esetében ez újszerű jelenségnek tűnik. Espen Aarseth 2004-ben még azt írta, hogy „a játékok még csak nem is intertextuálisak; a játékokat önmagukban kell értelmeznünk” (Aarseth, 2008: 162). Aarseth szerint „nem kell ismernünk a pókert vagy a »Ki nevet a végén?«-t ahhoz, hogy megértsük a sakkot, a rulett ismerete pedig nem visz közelebb annak megértéséhez, hogy mi is az az orosz rulett” (Aarseth, 2008: 162), és ebben igaza is van, hiszen különböző játéktípusokról beszél. A Molleindustria játécai esetében viszont fontos lesz az adott játéktípus korábbi darabjaihoz való viszony, hiszen a játékok retorikája gyakran az ezekhez való viszonyra épül. Ebben az értelemben a Molleindustria játécai intertextuálisak, de hogy ezt egy játékos mennyire tekinti a játék fontos aspektusának, az még nyitott kérdés, erről a későbbiekben részletesen is lesz szó.

A Molleindustria játécai közül mindeddig az *Oiligarchy*⁶ elnevezésű a legnépszerűbb, ennek a szövegnek a születésekor már majdnem egymillióan játszottak vele az *Armor Games* és hatmillióan az *Addicting Games* lapján keresztül, amiből arra következtethetünk, hogy összességében jóval több, mint tízmillióan játszhattak a játékkal.⁷ A stratégiai játékban egy olajvállalatot kell menedzselnünk. A feladatunk ugyanakkor nemcsak az, hogy kisebb és nagyobb szárazföldi és vízi fúrótornyokat építsünk a világ számos pontján. Négyévente lehetőségünk nyílik a választások befolyásolására is: ekkor a republikánus pártot jelképező piros elefánt és a demokrata pártot jelképező kék szamár versenyzik a képernyőn. Mindkét allegorikus robotállat egy porszívófejben végződik, mi pedig hathatunk a verseny eredményére azzal, hogy ki elé szórunk több pénzt az addigi profitunkból. Minél több pénzt szánunk ilyen célokra, annál nagyobb hatást gyakorolhatunk az Amerikai Egyesült Államok politikájára: a lefizetett képviselők az olajvállalatok számára kedvező döntéseket hoznak, és bejárást nyerünk a Fehér Ház alatti titkos terembe, ahonnan mi robbanthatjuk ki az iraki háborút, mi hangolhatjuk a közvéleményt az arab országok ellen, és beleszólhatunk egyes dél-amerikai országok belügyeibe is. Alaszkában csak akkor kezdhetünk a környezetet súlyosan károsító kitermelésbe, ha alaposan megkenjük a politikusokat.

A játék üzenete világos: az USA politikáját az olajvállalatok érdekei határozzák meg. Ha hatékonyan irányítjuk a vállalatunkat, akkor hatalmas profitra tehetünk szert, viszont a 2040-es évek elejére elpusztul a föld. A játék ugyanakkor úgy is játszható, hogy megpróbáljuk nem befolyásolni a politikát, és megpróbáljuk elkerülni azt is, hogy súlyos károkat okozzunk az ökoszisztémában. Ekkor viszont a vállalat igazgatótanácsa elégedetlen lesz a munkánkkal, ami ahhoz vezethet, hogy elbocsátanak minket. Ha ügyesen egyensúlyozunk a két szélsőség között, vagyis ha nem

4 Lásd <http://www.molleindustria.org/en/tamatipico/> (utolsó letöltés: 2013. június 1.).

5 Hasonló a helyzet a *TubeFlex* (2010) esetében is (lásd <http://www.molleindustria.org/en/tuboflex/>; utolsó letöltés: 2013. június 1.), amely egyszerre illeszkedik a tamagotchik és az olyan játékok hagyományába, ahol az embernek minél gyorsabban és minél pontosabban kell az egérrel klickelnie ahhoz, hogy minél tovább juthasson a játékmenetben. Ennek a játéknak a struktúrája ugyanakkor nem a fejlődésre, a folyamatos szintlépésre és az egyre nehezedő feladatokra épül: a pályák struktúrája körkörös, a feladatok folyamatosan ismétlődnek, a játék pedig ezzel épp annyira mechanikussá és unalmassá válik, mint a játék által bemutatott munkakörök.

6 Lásd <http://www.molleindustria.org/en/oiligarchy/> (utolsó letöltés: 2013. június 1.).

7 Ez azért sejthető, mert annak ellenére, hogy a játék az utóbbi két portálon vált igazán népszerűvé, ennek ellenére számos egyéb honlapon keresztül játszható, egyebek között a Molleindustria saját lapján.

a profit maximalizására törekszünk, de nem is arra, hogy minden természeti kincset megóvjunk, akkor a vállalat élén maradhatunk, de közreműködhetünk abban, hogy az olaj világgazdasági szerepe fokozatosan csökkenjen. Így juthatunk el a játék második befejezéséhez: a világ az alternatív energiaforrások felé fordul, a föld megmenekül, mi pedig békében élvezhetjük a nyugdíjas éveinket egy világban, amelyet a játék szerint „már nem is értünk igazán”. Az *Oiligarchy* esetében tehát az válik igazán érdekessé, hogy a legtöbb játékkal ellentétben nem a maximális hatékonyság vezet a legjobb végkifejlethez. Hasonló – bár nem azonos – ez a helyzet, mint amit azoknak a játékoknak esetében tapasztalhatunk meg, amelyek Ian Bogost szerint a „kudarcc retorikájára” (*rhetoric of failure*) épülnek: ezek a „megnyerhetetlen” játékok úgy hívják fel a figyelmet egy rendszer elhibázott voltára, hogy a játékosnak nem lesz lehetősége megoldani a játék által felkínált feladatokat (Bogost, 2007: 84–89). Az *Oiligarchy* esetében ugyan könnyen lehetünk nagyon sikeresek és nagyon gazdagok, de a játék rámutat, hogy a lehetőségeink maximális kiaknázása nem feltétlenül vezet a legjobb eredményhez.

Látványos, hogy mindegyik fent bemutatott játék procedurális retorikájának legfontosabb eleme az irónia. A Molleindustria játékaiban az irónia olykor a kritizált jelenségekhez kapcsolódik (*McDonalds – The Video Game*, *Faith Fighter*, *Oiligarchy*), olykor a játék által képviselt ideológiához (*Kosmosis*, *Leaky World*). A csoport legújabb játéka, a *The Best Amendment* (2013) a számítógépes játékot mint médiumot ért kritikákon ironizál. Minden egyes játékmenet végén felugrik egy kép egy felirattal: az egyik alkalommal a játékosnak egy Rorschach-tesztet kell kitöltenie, amely azt vizsgálja, mennyire vált agresszívvá a játéktól, egy másik esetben pedig a játék azt javasolja nekünk, hogy menjünk ki egy kicsit a szabadba. Már csak ezért sem tűnik praktikus elnevezésnek az ilyen játékok jelölésére a *serious games* (komoly játékok) fogalma (Ochalla, 2007): úgy tűnik, a Molleindustria tartja magát ahhoz a popkulturális alkotások egyre szélesebb körében elfogadott alapelvhez, hogy ami manapság igazán komolyan veszi magát, az nem vehető igazán komolyan. Összességében a Molleindustria játékaiban egyszerre reflektálnak társadalmi/ideológiai kérdésekre, a játékok különböző műfaji hagyományaira, valamint a videojátékokra mint médiumra. A kérdés természetesen az, hogy a játékok által közvetített tartalmak eljutnak-e a játékok befogadóihoz, és ha igen, akkor milyen mértékben hatnak a játékosokra.

Level 2

Jason Thompson egyik konferencia-előadásában (Thompson, 2013) amellett érvelt, hogy a *game studies* eddigi története négy fő fázisra osztható. Az első volt a narratológiai fázis (amikor a játékokat az elbeszélő szövegek vizsgálatához használt eszköztár segítségével elemezték), a második a ludológiai (amikor a játékok ontológiai természete került az előtérbe), a harmadik retorikai (amikor a játékok procedurális retorikája vált a vizsgálat tárgyává), a negyedik pedig egy több nézőpontú, „multiperspectival” szakasz (amikor a korábbi nézőpontok mellett új, eddig külsőnek vélt szempontok is az elemzések látókörébe kerültek). Thompson minden szakaszhoz egy-egy neves kutató nevét rendelte: az elsőhöz Jesper Jule, a másodikhoz Espen Aarseth, a harmadikhoz Ian Bogost, a negyedikhez pedig Douglas Kellner került. Amikor a számítógépes játékok ideológiai üzeneteket közvetítő képességét vizsgáljuk, akkor kézenfekvő, hogy a szövegekhez képest határozzuk meg őket, hisz hagyományosan a szövegeket tekintjük a politikai üzenetek hordozóinak. Ezért témánk vizsgálata során a második, vagyis a ludológiai fázis szövegei lesznek számunkra a leghasznosabbak, hisz a játékokkal kapcsolatos vizsgálatoknak ez volt az a szakaszuk, amikor a kutatók a játékok működésmódját jól láthatóan elhatárolták a szövegek (narratívák) működésmódjától.

A szimuláció és a narratíva elkülönítése elsősorban Espen Aarseth és Gonzalo Frasca nevéhez köthető. A szimuláció és a reprezentáció elkülönítését Frasca a repülőgép-szimulátorok példáján mutatja be:

„A hagyományos médiumok reprezentációsak, és nem szimulációsak. Egyszerre képesek tökéletesen megjeleníteni a vizuális részleteket és események sorozatait (narratíva). Egy repülőgép fényképe információt tartalmaz annak alakjáról és színéről, de nem fog repülni vagy lezuhanni. Egy repülőgép-szimulátor vagy egy egyszerű játékrepülő nem csupán jel, hanem olyan gép, ami olyan szabályok szerint generál jeleket, amelyek modellezik a valódi repülőgép viselkedését” (Frasca, 2008: 128).

Frasca szerint a „szimulálni annyit tesz, mint modellezni egy (forrás)rendszert egy más rendszeren keresztül, amely (valamilyen szemlélő számára) átveszi az eredeti rendszer viselkedési mintáját” (Frasca, 2008: 128). Ez a meghatározás viszont meglehetősen problémás, hisz egyes játékok esetében viszonylag nehéz meghatározni, hogy mi tekinthető a forrásrendszernek. Aarseth a szimuláció és a reprezentáció különbségeinek meghatározásakor már kiiktatja a definícióból a forrásrendszert: szerinte a fikció „egyedül jelekből áll”, míg a szimuláció „jelekből és egy dinamikus modellből, ami alakítja a viselkedését, és reagál arra, amit mi beleteszünk” (Aarseth, 2006: 1).

A szimulációk (a játékok) természetesen eltér a reprezentációs médiumok (regény, film stb.) természetétől, ezért a befogadó is másfajta viszonyt alakít ki a játékokkal, mint más médiumokkal. Aarseth szerint „kérdéses, hogy az esztétikai volna a legrelevánsabb perspektívája” a játékok vizsgálatának (Aarseth, 2008: 161), de ha mégis ebből az irányból közelítünk, akkor arra jutunk, hogy „a játékoknak a valódi esztétikai értéke sokkal inkább a szabályrendszerükön, és jóval kevésbé a játékviláguk elgondolásán áll vagy bukik” (Aarseth, 2008: 169). Aarseth amellett érvel, hogy „a játék értékrendszere a játék belülye, amit egyértelműen a szabályok határoznak meg” (Aarseth, 2008: 163).

Jól illusztrálja ezt a különbséget Kiss Gábor Zoltán alábbi szövege:

„A hagyományos és a digitális média közötti [...] még alapvetőbb különbség abban áll, hogy míg a hagyományos médiát a jelölők értelmezésbeli szinergiája hatja át, addig az újat a mű (az iteratív rendszer) és a felhasználó mérnöki képességei közötti kapcsolat mozgatja. A különbséget úgy is kifejezhetjük, hogy míg a hagyományos média [...] *értelmezői tevékenységre készítet*, addig az iteratív média esetében a felhasználó [...] *egy gépezetet üzemeltet*” (Kiss, 2012: 252; kiemelés tőlem).

Alapvető különbség van tehát a játék és a szöveg által felkínált befogadói pozíció között: a játékok *megtapasztaltatnak* velünk dolgokat, így a bevonódás sokkal mélyebb élményét nyújtják, mint például egy fiktív történet, ugyanakkor a játékok nem annyira *értelmeztetik* velünk a megtapasztalt jelenségeket, mivel esetükben a játék szabályrendszere válik fontossá, az esztétikai érték, az etikai aspektus (vö. Bourgonjon et al., 2011.) vagy az ideológiai tartalom rovására.

A GTA-sorozat játékaiban például gyakorlatilag lehetetlen úgy eredményesen játszani, hogy az ember ne üssön el egy-egy embert, és hogy ne lopjon el számtalan autót. A játékosnak mégsem lesz büntudata, hisz cselekedeteit a játék világában hajtja végre. Épp olyan szokatlan és elrugaszkodott lenne egy olyan értelmezés, amely szerint a GTA játéka a nagyvárosi bűnözés aggasztó tendenciáira akarják irányítani a figyelmet, mintha valaki azt állítaná, hogy a sakk a háború borzalmairól szól, és az egyes bábúk feláldozását etikai dilemmákként értelmezné. A játékok esetében a játékos a *játék rendszerét* akarja kiismerni. Egészen mindegy lesz, hogy Super Mario miért egy olasz vízvezeték-szerelő, és hogy kerülnek a világába sétáló gombák, vagy hogy zombikat, mutáns szörnyetegeket vagy ellenséges katonákat lövünk-e halomra: a játék elemeinek egymáshoz való viszonya fontosabbá válik maguknál az elemeknél. A *Terraria* (Re-Logic, 2011) esetében két jellemző környezetben (*biome*) barangolhatunk: az egyik a *Corruption*, ahol ijesztő szörnyek laknak, sötét van és félelmetes zene szól, a másik a *Hallow*, ahol kellemes zene mellett a szívárványos háttér előtt jobbra csillogó tündérek és unikornisok támadnak ránk. Mindkét környezet ugyanannyira veszélyes, mindkettő ugyanúgy viszonyul a játékoshoz, mindkettő *biome* terjedését egyformán meg kell fékezni a sikeres játékhoz, és ez jóval fontosabbá válik, mint a különböző környezetek kinézete és a kinézet által sugallt tartalom.

Hasonló a helyzet a *Kosmosis* esetében. Bár a játék elején a „tutorial” részben elmagyarázzák nekünk, hogy az általunk kezelt kis piros pont egy űrproletár, a zöld rombusz pedig egy kapitalista gócpont, a játékosok nagy része ezt az ismertetést el sem olvassa, hiszen maga akar rájönni arra, hogy miként működik a játék. Ha pedig elolvassa, akkor is csak a konkrét kezelési útmutatóra figyel. A játékos számára sokkal fontosabb lesz az, hogy milyen utat érdemes bejárni a zöld rombuszok között, mint hogy mi a játék ideológiai üzenete. A *Faith Fighter* esetében van némi egzotikum annak, hogy valós vallások szereplőivel verekedhetünk, de ha valaki valóban játszani akar a játékkal, és nem elemezni azt, akkor a billentyűkombinációkra figyel, és arra, hogy a támadásra szolgáló *space*-billentyű folyamatos nyomogatásával gyakorlatilag meg lehet nyerni a játékot, és így rendkívül gyorsan elveszik a párharcok izgalma. Az *Oligarchy* bizonyosan nem sokakat győz meg arról, hogy az USA politikáját az olajvállalatok irányítják, vagy hogy a képviseleti demokrácia összességében egy hibás rendszer; a játékos inkább azt jegyzi meg, hogy milyen játéktípussal milyen befejezésekhez érhet el, hogyan lehet sikeres a játékban.

Számos alaposan kidolgozott modellünk van arra, hogy az irodalmi szövegek milyen értelmezői pozíciókat kínálnak fel a befogadó számára. Ezek egyike Umberto Eco modellje:

„Egy elbeszélő szövegen is kétféleképpen lehet keresztülmenni. Minden ilyen szöveg elsősorban az *első szintű mintaolvasónak* szól, aki – teljes joggal – meg akarja tudni, mi lesz a történet vége (hogy vajon sikerül-e Ahabnak elejtenie a bálnát, vagy hogy találkozik-e Leopold Bloom Stephen Deadalusszal, miután többször elment mellette 1904. június 16-án). De minden szöveg szól egy *második szintű mintaolvasónak* is, aki nem egészen tudja, milyenfajta olvasónak kívánja őt az adott történet, és szeretné kideríteni, milyen vezetőnek bizonyul a mintaszerző a mintaolvasó számára” (Eco, 2007: 41; kiemelés tőlem).

Eco modelljében a *második szintű mintaolvasó* jól láthatóan az *első szintű mintaolvasó* szerepkörére épül. Az első szintű mintaolvasó élvezzi a szöveget, amikor értelmezi azt, a második szintű mintaolvasó az értelmezés során még mélyebbre megy, és a szöveget alkotó stratégiákat keresi. Mindkettő pozíció értelmezői pozíció. De mi a helyzet a számítógépes játékok esetében, ha elfogadjuk Aarseth megállapítását, miszerint „a szimuláció az elbeszélés hermeneutikai Másikja” (Aarseth, 2008: 169).

Egyértelműnek tűnik, hogy a játékok esetében is ugyanúgy adódik a *második szintű mintaolvasó* pozíciója: ebben a pozícióban állnak a játékokról író kritikusok és a játékteoretikusok, és természetesen jelenleg ennek a szövegnek a szerzője is. Úgy tűnik azonban, hogy a játékok esetében az *első szintű mintaolvasó* pozíciója nem annyira egy értelmezői pozíció, hisz – ahogy azt korábban idéztem – a játékosok nem annyira értelmeznek, mintsem „egy gépezetet működtetnek”. Ez a különbség pedig kulcsfontosságú: a második szintű mintaolvasók – akik jellemzően kevésbé látnak rá a „hétköznapi játékosok” tevékenységére, és nem egy *játékos*, hanem egy *értelmezői* hagyomány felől közelítenek – hajlamosak azt feltételezni, hogy mindenki úgy fogadja be a játékokat, ahogy ők teszik. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a játékba való belemerülés nem von maga után szükségszerűen egy értelmezői tevékenységet, csak azt, hogy ez a tevékenység sokkal inkább a struktúra felismerésében és nem a jelentések feltérképezésében érdekelt, és az értelmezői munkára sokkal kisebb hangsúly kerül, mint mondjuk egy irodalmi szöveg olvasása esetében.

Utolsó példaként vegyük szemügyre a *Monopoly* nevű táblajáték alakulástörténetét (Orbanes, 2006). A világ egyik legsikeresebb társasjátékát 1934-ben hozta létre és 1935-ben dobta piacra a Parker Brothers vállalat. Addigra az Egyesült Államokban számos, a *Monopoly*hoz nagyon hasonló táblajáték létezett. Az első ilyen játékot, a *Monopoly* legfontosabb előzményét 1906-ban hozta létre J. Maggie Phillips, akinek az volt a célja a játékkal, hogy Henry George amerikai politikus és közgazdász „single tax theory”-jét illusztrálja vele, vagyis a monopóliumok kialakulásának veszélyére irányítsa a figyelmet. A *Monopoly* létrehozói csak viszonylag kis átalakításokat végeztek a játékon, nem szűrték ki belőle a Maggie Philips által a játékba kódolt kapitalizmus-kritikát. Meglepő fordulat a játék történetében, hogy fokozatosan a kapitalizmus kritikája helyett a kapitalizmus szimbólumává vált: Fidel Castro egyik első intézkedése volt hatalomra jutása után, hogy egész Kubában betiltotta a játékot, és a mai napig tilos a játék terjesztése Kínában. Úgy tűnik tehát, hogy a játékosok számára az sem volt egyértelmű, hogy a *Monopoly* a rendszer mellett áll (bárkiből lehet multimilliomos), vagy pedig épp a rendszer ellen szól (idővel minden vagyon kevesek kezében összpontosul). Ugyanakkor még fontosabb, hogy a *Monopoly*val játszó átlagember – aki nem tekinthető „második szintű mintaolvasónak” – jobbra nem tulajdonít a játéknak „üzenetet”, ideológiai tétet, legalábbis nem akkorát, mint egy olyan politikai szövegnek, ami a játék által eredetileg kritizált folyamatokat tematizálja.

Emellett is jókora túlzás lenne azt állítani, hogy az olyan propaganda-célokat szolgáló játékok, mint a Molleindustria játékaik egyáltalán nem tudnak politikai üzeneteket átadni. Természetesen kulcsfontosságú a játékokat körülölelő narratíva, vagyis az az út, amelyen keresztül a játékos a játékhoz jut: az a felhasználó, aki a Molleindustria játékaikról szóló cikkek nyomán bukkan a játékokra, nyilván sokkal inkább reflektál majd a bennük közvetített ideológiai tartalmakra, mint az, aki csak véletlenül botlik beléjük, és nem rendelkezik róluk semmilyen korábbi információval. Emellett, ahogy Slavoj Žižek az egyik róla készült dokumentumfilmben felveti, a kortárs hollywoodi filmek hatására sokkal könnyebben el tudjuk képzelni a földgolyó teljes elpusztulását, mint azt, hogy a jelenlegi kapitalista rendszer

radikálisan megváltozzon:⁸ a politikai játékok igen nagy mértékben hathatnak arra a gondolkodásmódra, amiről Žižek beszél, és amit Bagi Zsolt – Spinoza nyomán (Bagi, 2012: 169-190) – „politikai képzeletnek” nevez (Bagi, 2013). Egyáltalán nem kizárt, hogy a böngészők felületén keresztül játszható játékok idővel a politikai gondolkodás formálásának egyre fontosabb eszközeivé válnak majd. Pedagógia szempontból pedig nagyon hasznosak azok a játékok, amelyek a politikai rendszer logikájára (kampánystratégiák, választási rendszer, döntéshozási mechanizmusok) világítanak rá: a játékos, hogy sikeres legyen, megérti és megtanulja ezeket a működésmódokat, ezt a tudást pedig a való életben is alkalmazhatja.⁹

Ian Bogost megkülönbözteti azt a helyzetet, amikor egy játék egy politikai retorika részévé válik, attól, amikor egy játékban a politikáról szóló procedurális retorikát ismerhetünk fel.¹⁰ A *Molleindustria* esetében az utóbbiról van szó. A *Molleindustria* játéka – egyszerűségük és felületességük ellenére – eredeti alkotások, és számos innovatív megoldást sorakoztatnak fel, ezzel pedig jól illusztrálják, hogy a számítógépes játékok milyen sok, mindeddig kiaknázatlan lehetőséggel bírnak. Fontos újdonság, hogy ezek a játékok a játékok hagyományára építenek, így esetükben hangsúlyossá válik az intertextualitás, és ezen keresztül egyfajta önreflexió. Paolo Pedercini készségesen szolgáltatja az ideológiai üzenetekben bővelkedő háttérrodalmat a játékokhoz, érdemes a játékokat ezekkel a szövegekkel „együtt olvasni”. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy a videojátékok esetében egy egészen új befogadási sémával kell számolnunk, és úgy tűnik, hogy ebben a sémában az értelmezés jelentőségét a professzionális értelmezők rendszeresen túlbecsülik.

Irodalom

Aarseth, Espen (2008): Műfaji zavar: a narrativizmus és a szimuláció művészete. In: Fenyvesi Kristóf & Kiss Miklós (szerk.): *Narratívák 7. – Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában*, 159–174. o. Budapest: Kijárat Kiadó.

Bagi Zsolt (2012): *Helyi arcok, egyetemes tekintetek*. Miskolc: Műút Könyvek.

Bogost, Ian & Ferrari, Simon & Schweizer, Bobby (2010): *Newsgames – Journalism at Play*. Cambridge & London: The MIT Press.

Bogost, Ian (2007): *Persuasive Games – The Expressive Power of Videogames*. Cambridge & London: The MIT Press.

Eco, Umberto (2007): *Hat séta a fikció erdejében*. Budapest: Európa Kiadó.

Frasca, Gonzalo (2008): Szimuláció vs. narratíva – Bevezetés a ludológiába (2003). In: Fenyvesi Kristóf & Kiss Miklós (szerk.): *Narratívák 7. Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában*, 125–142. o. Budapest: Kijárat Kiadó.

Kiss Gábor Zoltán (2012): A részvétel módjai és a rövidformák – Folytatásos regények, epizódok és tévésorozatok. In: Thomka Beáta (szerk.): *Befejezetlen könyv*, 251–263. o. Budapest: Kijárat Kiadó.

Orbanes, Philip (2006): *Monopoly: The World's Most Famous Game—And How it Got that Way*. Cambridge: Da Capo Press.

Thompson, Jason (2013): *Telescopic Pentad – Burke and Video Game Circumference*. Konferencia-előadás. Rhetoric as an Equipment for Living konferencia, Gent, 2013. május 23.

⁸ “Think about the strangeness of today’s situation. Thirty, forty years ago, we were still debating about what the future will be: communist, fascist, capitalist, whatever. Today, nobody even debates these issues. We all silently accept global capitalism is here to stay. On the other hand, we are obsessed with cosmic catastrophes: the whole life on earth disintegrating, because of some virus, because of an asteroid hitting the earth, and so on. So the paradox is, that it’s much easier to imagine the end of all life on earth than a much more modest radical change in capitalism” *Žižek!* (Astra Taylor, 2005). A gondolat sokak szerint Fredric Jamesontól származik.

⁹ Ilyen játékokra jó példa a *Democracy* (Positech Games, 2005) és a *Democracy 2.0* (Positech Games, 2007), de a kampány-játékok (*campaign games*) számos darabját is felsorolhatnánk itt. A politikai játékok rendszer-illusztráló aspektusát hangsúlyozza Ian Bogost is: „Procedural rhetorics in political videogames make claims about the particular interrelations between political processes, why they work, why they don’t work, or how society might benefit by changing the rules” (Bogost, 2007: 98).

¹⁰ „But we must distinguish the rhetorical use of videogames for politics and the inscription of procedural rhetorics in videogames about politics” (Bogost, 2007: 97).

Online hivatkozások

Aarseth, Espen (2006): *Doors and Perception: Fiction vs Simualtion in Games*, www.escritasmutantes.com/fileManager/file/fiction_Aarseth_jan2006.pdf (utolsó letöltés: 2013. június 1.).

Bagi Zsolt (2013): *Pécsi szabadegyetemi beszéd*, <http://atomegerejevel.blogspot.hu/2013/02/pecsi-szabadegyetemi-beszed.html> (utolsó letöltés: 2013. június 1.).

Bogost, Ian (2010): *Storytelling 2.0: Exploring the news game*. New Scientist, <http://www.newscientist.com/blogs/culturelab/2010/11/storytelling-20-exploring-the-news-game.html> (utolsó letöltés: 2013. június 1.).

Bourgonjon, Jeroen & Rutten, Kriss & Soetaert, Ronald & Valcke, Martin (2011): *From Counter-Strike to Counter-Statement: using Burke's pentad as a tool for analysing video games*, http://www.onderwijskunde.ugent.be/downloads/Bourgonjon_DC.pdf (utolsó letöltés: 2013. június 1.).

Noonan, Luke (2010): *An artist interview with Paolo Pedercini / Molleindustria, ELP*, <http://epc.buffalo.edu/ezines/elp/issue-1/pedercini.php> (utolsó letöltés: 2013. június 1.).

Ochalla, Brian (2007): *Who Says Video Games Have to be Fun? The Rise of Serious Games, Gamasutra*, http://www.gamasutra.com/view/feature/1465/who_says_video_games_have_to_be_.php (utolsó letöltés: 2013. június 1.).

Ward, Mark (2004): *Playing the president. BBC News Online*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/3950713.stm> (utolsó letöltés: 2013. június 1.).

András Csaba elsőéves hallgató a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Irodalomtudományi Doktori Iskolájában. Írásai a *Prae*, az *Opus* és az *Irodalmi Páholy* folyóiratokban jelentek meg. Főleg a narratológia, a retorika és a ludológia elméleti kérdései érdeklik. Email: andrascsab@gmail.com

Széchenyi Ágnes

Az elbeszéléstől a filmforgatókönyvig *Biró Lajos 1919 utáni filmes pályója*

A tanulmány a Magyarországon íróként és újságíróként tevékenykedő Biró Lajos 1919 utáni, emigrációban töltött éveit mutatja be. Elsősorban a Korda Sándorral elért nagy nemzetközi sikerekhez vezető közös vállalkozásokat tárgyalja, illetve Biró filmkészítéshez vezető útját magyarázza. Másodsorban pedig Biró és Magyarország viszonyát tekinti át.¹

Biró Lajos a 20. század első évtizedeinek meghatározó írója, újságírója, szerkesztője, politikusa volt. Újságírói pályáját Nagyváradon kezdte, szinte egy napon érkeztek oda Ady Endrével 1900-ban. Adynak közeli jó barátja lett és maradt, életük végéig kapcsolatban voltak. Nagyjából együtt jutottak fel Budapestre is 1904-ben, a Vészi József szerkesztette Budapesti Naplóhoz. A napilapnál – ahol ezidőtájt együtt volt a későbbi Nyugat szerzőinek egész csapata, többek között Kosztolányi Dezső, Szini Gyula, Nagy Endre, Csáth Géza, Lengyel Géza – mindvégig kitartott a szabad választójog mellett. Vészi el is szegődött a darabontkormány sajtóügyei intézőjének, ami olyan óriási népszerűtlenséget hozott, hogy fel is adta lapját. Közben Biró Lajos elvette feleségül Vészi Jolánt (nagyjából egyidőben azzal, hogy Molnár Ferenc is benősült a családba, Vészi Margit révén), és a szinte teljes család együtt költözött ki néhány évre Berlinbe, amíg itthon eltompul a sajtóközvélemény emlékezete. A német fővárosból Biró számos itthoni lapot tudósított. Hazatérte után ott volt a szabadkőműves Világ megalapításánál, harcos vezércikkíróként lett ismert – és az ellenoldalon értelemszerűen nem kedvelt radikális. Számos előadást tartott a Galilei Körben, ismerte jól Kernstok Károlyt, Czigány Dezsőt, előadásokat tartott a Nyolcak állandó kiállítóhelyén, a Művészházban. Biró jó pár ezer publicisztikát írt a Függelenség, a nagyvárad Szabadság, majd a Budapesti Napló, a Figyelő, a Nyugat, aztán a Budapesti Hírlap, a Magyarország, Az Újság, a Világ, a Fáklya, a Renaissance oldalain. A nagyhatású véleményformáló között tartja számon az emlékezet. Nemcsak gyakorló újságíró és szerkesztő volt, hanem szakmája törvényszerűségeinek elemzője, az első sajtótudományi munkák egyikének (*A sajtó lélektanához*, 1908) szerzője, az újságírás teoretikusa is.

Ott találjuk Biró Lajost a Magyar Radikális párt megalapítói körében is 1914-ben, igen szoros kapcsolatot ápolt – utóbb az emigrációban is – Jászi Oszkárral. Az őszirózsás forradalom idején államtitkár lett Jászi mellett. A Tanácsköztársaságot örömmel köszöntötte: az Írói Direktórium tagja és az Írók Szakszervezetének vezetője lett. A bukás után emigrálni kényszerült, az itt közölt dolgozatban olvasható történet ekkor kezdődik.

Biró Lajos azonban nemcsak újságíró és politikus volt, hanem kiváló és igen népszerű novellista és színpadi szerző is. Kosztolányi a „megváltó irodalmi kozmopolitizmus” képviselőjét látta benne, az újságíró és színpadi szerző Relle Pál szerint „a magyar irodalomban Biró találta fel a filmet”, a nagyhatású színikritikus Alfred Kerr pedig „hatásgyárosnak” mondta.² S mi más a film, ha nem koncentrált hatásra törekvés?

Biró Lajos az emigrációban

Biró Lajos 1919 nyarán hagyta el Magyarországot, és Bécsben, a Hotel Klomserben lakott, abban a szobában, ahol Alfred Redl ezredes 1913-ban öngyilkos lett. Egy ideig még szervezte a polgári radikális emigránsok kapcsolatait, a hírforgalmat (élénk levelezésben volt Jászi Oszkárral és Károlyi Mihállyal is), reménykedett a hazatérésben. Viszont kimaradt az emigráció „ahány kávéház, annyi párt” belső küzdelmeiből, és noha a kezdeti időkben bőven publikált, írásait nem a küzdőtársak, hanem a berendezkedő Horthy-rezsim ellen írta, és nem süllyedt bele az acsarkodásokba (Litván, 2008: 227–260).

¹ A tanulmány részlet a szerző készülő Biró Lajos-kismonográfiájából.

² Alfred Kerr: A modern magyarokról. *A Hét*, 1921. január 1. 5–8.

Megélhetését a hazuról magával vitt pénz biztosította, írói életének meglehetősen jó ügynöki szervezése, majd később az, hogy összetalálkozott Korda Sándorral, és az ő hívására Bécsben újólag kapcsolatba került az új médiummal, a filmmel. Korda is emigráns volt, a Tanácsköztársaság alatt a filmipar államosítását vezette (Garai, 1969). Szoros ismeretségük közel egy évtizedre nyúlt vissza.

Az ifjú Korda 1912-től a Világ mozirovatának cikkírója volt, vagyis Biró lapjának munkatársa és több filmes lap alapítója.³ Kapcsolatuk már ekkor közeli volt – ráadásul a Nyugat némely fiatal íróinak „mozis” társaságához tartoztak:

„A Nyugaton belül volt egy külön baráti társaság, amelynek tagjai [...] esténként felkerekedtek, hogy moziba menjenek. [...] Ez a baráti társaság bizonyos értelemben vezetőjének ismerte el a fiatal Korda Sándort [...] Itt van tehát Vértes [Marcell], Major [Henrik], Biró [Mihály], Gedő [Lipót] a rajzoló; itt van Móricz, Karinthy, Somlyó, Gábor Andor, Biró Lajos, Kosztolányi és Nagy Lajos, mindig mindenben együtt” (Nemeskürty, 1960: 681).⁴

Korda cikket is írt még itthon azelőtte nagy tekintélyű Biróról, Biró pedig szárnyai alá vette a nálánál 13 évvel fiatalabb pályakezdőt – feltehetően egykori önmagát látva meg benne.⁵ A jól tájékozódó Korda Bécsben forgatókönyvírói megbízást szerzett Biró számára.

1920-ban Bécsben Korda és Biró már forgatta is első közös filmjét, a mérsékelt sikerű adaptációt, a *Koldus és királyfit* a fiatal osztrák filmes cégen belül, a Sascha-Filmindustrie neve alatt. Egy jelentősebb megbízás következett, Biró saját regényéből, a *Serpolette* történetéből írt filmet Kordának, ugyancsak a Sascha-cég megbízásából. A dalmát és az adriai tengeren forgattak (ez újdonság volt!), 1922 elején már be is mutatták a magyarok által játszott, mégis osztrákká lett produkciót, *Eine versunkene Welt* címmel. A filmet benevezték a háború utáni első európai filmfesztiválra, a milánói *Concorso Cinematografico Internazionale* vetítéseire. Biró a legjobb drámai forgatókönyv írójának járó első díjat nyerte (Polak, 1948).⁶ Ezután az egyik felkérés és film hozta a másikat. Biró filmre írta lélektani detektívregényét, *A Molitor-házat* is (1922), majd a legnagyobb német cég, a Hansa-Ufa felkérésére készítették el Kordával a közönséget még mindig érdeklő mayerlingi tragédiáról (Rudolf trónörökös öngyilkosságáról) szóló filmet (*Tragödie im Hause Habsburg*, 1924). Az 1920-as évek közepétől kezdve már Amerikának, az akkor újonnan formálódó új filmes központnak, Hollywoodnak dolgozott Biró is (Jacobs, 1930; Gabler, 1988; Scott, 2005). 1922-ben már járt az Egyesült Államokban, kíváncsi volt az új világra, ahol öccse, Biró János élt 1913-as kivándorlása óta, és ahol a Broadway-n a darbjait is játszották, igaz, szolid sikerrel.⁷ 1926-ban másodszer járt Biró a tengeren túl, és ő készítette elő az utat Korda Sándor számára, minthogy már kapcsolatban állt a Paramount és a First National vállalatokkal is. Sokan aláhúzzák, hogy Biró egyáltalán nem volt „tipikus” újságíró, nem volt bohém, különösen családszerető ember volt és fivéréhez is gyengéd szálak kötötték. Emigránsként biztos egzisztenciát akart teremteni feleségének, (epilepsziában szenvedő) lányának és a magukhoz vett unokahúgnak, akinek szülei a spanyolnátha-járvány áldozatai lettek (Széchenyi, 2008: 245). Vonzotta is Amerika. Életvitelszerűen azonban nem szívesen tartózkodott Hollywoodban, egyszerűen nem szeretett ott lenni. Hogy az idegenkedést megértsük, Korda Sándor élettörténetéhez fordulunk, aki szintén megpróbálta az amerikai filmcsinálást, beilleszkedést (vö. Phillips, 1998; Tabori, 1972). A megbízható Korda-legendáriumból idézünk:

3 Korda több filmes lap közreműködője, sőt alapítója is volt. Emlékezetes és egyelőre kiaknázatlan a Pesti Mozi című 1912-ben létrehozott lap, amelybe Ambrus Zoltán, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Somlyó Zoltán, Nagy Lajos, Karinthy Frigyes is írt. Korda lapja volt még a Mozi, majd a Mózihét.

4 A Pesti Mozi történetére, a baráti társaság szereplésére, Tisza-ellenes cikkeire Korda társszerkesztője, Várnai István emlékezik vissza (Lányi et al., 1920: 74).

5 A Korda-család emlékezete szerint Biró Lajos mutatta be a fiatal Kordát Ungerleider Mórnak, a magyar filmipar megalapítójának, az első magyar filmtársaság, a Projektograph Rt. filmkölcsonzó és filmkészítő vállalat igazgatójának. Ungerleider rögtön alkalmazta is Kordát (Korda, 1983: 65). Tabori Pál, Korda későbbi londoni vállalatának másik magyar forgatókönyvírója egyenesen úgy fogalmaz, harminc éven át Biró az apa-figura volt Korda életében (Tabori, 1959: 67).

6 A részben szabadban forgatott film izgalmas és eredeti mű lett, és egyben szép üzleti sikert is hozott az osztrák filmes cégnek (Tabori, 1959: 68).

7 Biró Lajos vízumkérelmének és vízumügyének dokumentumai. Magyar Országos Levéltár, K 58 1922-III/1. 14. csomó (1021–1259). – Biró János (Bécs, 1881–New York, 1954), banktisztviselő, újságíró. Az amerikai Szabadság, a Képes Világlap szerkesztője, az Amerikai Magyar Népszava főszerkesztője. 1916-tól a Sunbeam Motion Picture Co. európai osztályának igazgatója volt (Tabori, 1959: 75).

„Alex [Korda Sándor] kedvetlen volt, nyugtalan és magányos. Mélységesen gyötörte a honvágy és a kulturális sokk. Budapesten, Bécsben és Berlinben elismert rendező volt már [Budapesten, Bécsben és Berlinben Biró is elismert író, színpadi szerző volt! – Sz. Á.], főpincérek szalajtották alárendeltjeiket, hogy a legjobb asztalt foglalják a nevezetes *Herr* Kordának. Újságírók kértek interjút tőle, művészetről társalgott művészekkel, politikáról politikusokkal, irodalomról írókkal [Biró szintén! – Sz. Á.] és pénzügyekről pénzemberekkel” (Korda, 1983: 101).⁸

A leírás szerint Korda magányosan üldögélve a nyugat-amerikai parti épületek sötét szobáiban „azon töprengett, miféle örült sors vetette Los Angelesbe, háromezer mérföldnyire a civilizáció legközelebbi előőrsétől – mert New Yorkban legalább igazi napilap jelent meg” (Korda, 1983: 106).

Kalifornia a légi közlekedés elterjedése előtt négy és félnapnyi vonatóra volt a keleti parttól. Európából Los Angelesbe vagy vissza komoly utazásnak, nagy vállalkozásnak számított. Az 1920-as években Los Angeles még nem az a város volt, amelyet ma ismerünk. Ez még a légkondicionálás kora előtti időszak; a táj, ahol ma sokszoros milliomos film- és médiasztárok laknak, kietlen pusztaság volt, szétszórt indián törzsek vadászterülete. Sivár és szikkadt pusztaság volt a vidék – évente sok ideérkező szerencsét próbáló lett öngyilkos, sokan egyszerűen belegyalogoltak a tengerbe. Az európai familiáris légkörnek ott híre sem volt.

Visszatérve Biróhoz: ő elsősorban, sőt kizárólag Kordához kötődött. A kapcsolat viszonzott volt, kölcsönös. Amikor Biró vissza-visszatért Európába, Korda naponta panaszkodva írt Birónak levelet. A Korda-családtörténet a legfelső fokon emlegeti Birót, és egyenesen azt mondja, Korda Sándor „legnagyobb erőssége mindig is a Biró Lajossal való együttműködés volt” (Korda, 1983: 104). Biró családja még Európában maradt, sőt a politikai kedélyek megnyugodtával visszatértek Magyarországra. Vészi József – Biró apósa – ekkor a Pester Lloyd élén állt, 1928-ban, hetvenedik születésnapja alkalmából és pályájának ötvenedik, jubileumi évében Horthy Miklós Magyarországát Corvin-lánccal tüntette ki. Biró gyakorta visszajárt Európába, felesége és lányai, ha éppen nem voltak vele együtt, a Mária Valéria utcai Lloyd-házban időztek, később béreltek egy nagypolgári lakást a Klotild-palotában.⁹ Biróék gyakorta panaszkodtak, amiről egy Vészi Margit-levél is tanúskodik. A sógornő Hatvany Lajosnak számol be arról, hogy Biróék éppen Kaliforniában vannak, „ahol szívükből utálják az egész svindliüzemet, és csak azért nem szöknek meg, mert sokat keresnek”.¹⁰ Haza már nem akart térni, legszívesebben talán Berlinben dolgozott volna Biró. Beszélte a nyelvet, ismerte a várost, 1907-ben egy egész évet, egy kicsit többet is töltött a Vészi-klán – ez is Ady Endre kifejezése – Berlinben. 1922-ben egy teljes éven át biztosan az Ullstein Kiadó lektoraként működött Biró Lajos, majd később is vannak nyomok – levélkezések, híradások, visszaemlékezések –, amelyek a tartósabb berlini tartózkodást tanúsítják.¹¹ (Biró jól beszélt németül, angolul, olaszul és franciául is, az Ullstein-cég ezt a tudást aknáztta ki.) Ingázott tehát Amerika nyugati partja és Európa között. 1928-ban azonban végleg visszatért Európába, a Universal cég szerződtette, s már csak egy rövid időre utazott vissza az óceánon túlra (Tabori, 1966: 86). Keresett filmszerző volt, az amerikai filmakadémia kitüntetésének – annak a bizonyos „első Oscar”-nak – a híre itthon is visszhangot keltett. A hírlapok és a bulvársajtó nagy interjúkat közöltek vele, és nem fukarkodtak a bombasztikus jelzőkkel. Hollywood hivatalos magyar írójának nevezte a Pesti Napló, és a világhír a legkevesebb, amit vele kapcsolatban az újságok leírtak.¹²

Idehaza maga a médium, a film is érdekes volt, különösen, hogy megjelent az első hangos film. Biró eddigi filmjei is mind némafilmek voltak. A beszélgetőtársnak ő is riadtan mondja, hogy új filmjének forgatókönyvét már „talkie”-nak, azaz beszélő filmnek írja, valódi dialógusok kerülnek a filmekbe. De azt is mondja – hiába, a haladás már csak ilyen, mindig le hagyja és kétségbe ejti az előző korszak modernjét is –, „a talkie a film katasztrófáját jelenti”. Az angol nyelvű

⁸ Ez utóbbi már nem igaz Biróra, ekkor semmiképp, de az igen, hogy – szemben az itthoni írókcsapattal – munkáinak joga már a tízes években ügynököknél, kiadóknál volt, amit nem lehet elmondani Babitsról, Kosztolányiról, Móriczról, Füst Milánról, Kaffka Margitról.

⁹ Márkus Gábor szóbeli közlése a szerzőnek 2007-ben.

¹⁰ Vészi Margit levele Hatvany Lajoshoz, 1927. április 4. (Hatvany, 1967: 371).

¹¹ Biró Lajos levele Déry Tibornak, Weimar, 1922. szeptember 28. (Botka, 2006: 208). 1928-ban Reinitz Béla kérte Birót, helyezzen el néhány Szomory-írást a kinti kiadóknál és stúdióknál, mert az író itthon nehéz anyagiak között él (Flórián & Vajda, 1978: 140–141).

¹² Az igazi Hollywood. Hollywood hivatalos magyar írói. *Pesti Napló*, 1928. március 4. 34. (Biró mellett Vajda Ernőről szól még a kolumnás cikk.) – Beszélgetés a világhírű magyar íróval, aki Hollywoodba és Berlinbe, a film amerikai és európai Mekkájába csak azért zárandokolt el, hogy majdan megírhasa az ezeréves magyarság nagy történelmi regényét. Biró Lajosról írta Egyed Zoltán. *Színházi Élet*, 1928. október 7–13. 4–6.; Fischer Annie: Beszélgetés Biró Lajossal. Berlin, 1929. június. *A Toll*, 1929. június 23. 42–44. (A szerző nem azonos a zongoraművésszel.)

hangosfilm újabb közös nyelvi univerzumot teremt majd, de ekkor még veszély rejlik benne, mert megszüntetheti a film különös értékét, a nemzetköziségét. Számos Európából érkezett színész filmkarrierje szakad félbe, mert hiába a megjelenés, a mimika, a mozgás, ha egyszer nem tudja kinyitni a száját – a kötelezővé váló – angol nyelven. A sikeres filmszcenárió művészet és szerencse dolga is, nyilatkozta másutt: „...egy egészen tehetséges kollégám tökéletesen letörve hagyta el Hollywoodot. Ezt a tehetséges kezdőt Maeterlincknek hívták.”¹³ (A flamand-belga Maurice Maeterlinck 1911-ben kapott irodalmi Nobel-díjat, s vele kezdődött a színpadi szecessziós-szimbolizmus, az a vonulat, amelybe Hugo von Hoffmannstahl, Henrik Ibsen és a magyar Balázs Béla munkássága is tartozik.) De védte is Biró az amerikai filmet, vitatkozott az emigrációjában is olvasott Szabó Dezsővel, aki szerint:

„...az »a fertelmes Hollywood megmételtyezi az írókat, megbuktatja a drámát« [...] Hollywood nem is olyan fertelmes, holott Hollywood is fertelmesnek tartja magát. Éppen azért most odakint már igaz művészi törekvések érvényesülnek, hiszen Hollywood összecsődi az igazi tehetségeket a világ minden részéből. Most már igazán művészi filmeket csinálnak odakünn, például a *The way of all flesh*, az első amerikai Jannings-film és a *Seventh Heaven* (Hetedik mennyország), amelyet legközelebb Budapesten is bemutatnak.”¹⁴

Jannings szereplése Biró Lajos filmes pályájával is érintkezik. Biró közreműködője volt az első „Oscar-díjas” filmek egyikének (1927/28), ő írta a *The Last Command* (Az utolsó parancs, rendezte Joseph von Sternberg) forgatókönyvét, amelyért a férfi főszereplőt, Emil Janningsot jutalmazták a filmakadémia kitüntetésével (Gail & Piazza, 2002: 12–13; Levy, 2003: 378). Természetesen a díjat ekkor még nem Oscarnak nevezték.

És végül a Kordák is visszatértek Európába. Alexander Kordát Berlinben Biró összeismertette Max Reinhardt-tal, együttműködést remélve a filmes és a színházi szakember között. Max Reinhardt a színpad koronázatlan királya volt, de épp ezért Korda menekült tőle, nem akart többet senki beosztottja, alárendeltje lenni.¹⁵ Párizs volt a következő megálló, itt három Korda-film született Biró Lajos közreműködésével.¹⁶ Következett London, ahol végleg letelepedtek és 1932-ben megalapították a London Film Productiont. Korda jókor érkezett Angliába, ahol a filmipar még gyengélkedett. Az angol piacot az amerikai filmek uralták: száz bemutatott filmből 95 érkezett a tengeren túlról. Az angol parlament 1927-ben kvótatörvényt hozott az angol filmgyártás felfuttatására (*The British Film Industry*, 1952: 32–92, 294; Low, 1948; Barns, 1983; Socopy, 1998). Az új cég a három Korda-fivér együttműködésén alapult, a *dramaturg* Biró Lajos volt, aki kezdetben maga is birtokolt részvényeket (Tóbiás, 1980: 46).¹⁷ A *dramaturg* – a Korda-értelmezés szerint –

„...sztorijavasoló, forgatókönyvíró és irodalmi-színházi apafigura volt. Az [volt] a dolga, hogy kitalálja a történetet, a dialógusokat és a forgatás megkezdéséig pontosan kidolgozza a színészek szerepét. Amint Alex és Biró kiválasztották a sztorit, heteken, néha hónapokon át ültek együtt, mozarabbá alakították, dialógusokat írtak, megvitatták, melyik színész melyik szerepet játszhatná, úgy formálták a történetet, hogy megfeleljen Alex alkatának, humorérzékének és világszemléletének” (Korda, 1983: 104).

Pazar világsikerek következtek az együttműködésből, elsősorban is az angol nemzettudatra ráérező *VIII. Henrik magánélete*. (Bár a film mégsem egészen nemzeti abban az értelemben, hogy inkább egy klasszikus toposz, a Kékszakáll-legendakör feldolgozása. De az angolok kifinomult és tekintélyromboló humorérzéke megengedte az ironikus feldolgozást (Korda, 1983: 131–132). Biró és Korda az előkészületek során végigböngésztek Shakespeare-t és

¹³ Az ötvenéves Biró Lajos őszinte vallomása, 6.

¹⁴ Faragó Sándor: Biró Lajos csalódottan visszament Hollywoodba. *Színházi Élet*, 1927/41. 50–51. – Jelzem, hogy az 1910-es években Szabó Dezsőt is vonzotta a mozi, a Nyugatban vallomásos szösszenetet tett közzé az új kulturális intézményről. Szabó Dezső: *Moziban*. *Nyugat*, 1912/24. 976.

¹⁵ A Reinhardt-tal való találkozás kudarcát másképp – anyagi differenciákkal – magyarázza az ugyancsak érdekes és alapos Korda-monográfia (Kulik, 1975: 60).

¹⁶ *Marius* (Marcel Pagnol darabjából, 1931), *Rive Gauche* (1931), *Dame de chez Maxim* (1933). A filmeknek angol verziójuk is készült, ez nyitotta meg az utat London felé.

¹⁷ Tóbiás Áron elsődleges forrása Korda Vince volt, akivel 1976-ban készített hosszú interjút. Az interjú szövegének lelőhelyét egyelőre nem ismerem.

az angol klasszikusokat, de végül nem a remekírókból választottak. Mindketten hittek a „könnyedség” fontosságában. A készüléshez viszonyítva nem sokkal korábban jelent meg Francis Hackett inspiráló Henrik-életrajza (Hackett, 1929), és szempont volt az is, hogy milyen figurát tud a jellegzetes fizikai adottságú Charles Laughton hitelesen eljátszani. A filmet tiszta, egyenes beállítások jellemzik, sok és gyors vágás, amiért hosszú időszakot ölel fel a szüzsé. A film feszültségét a valóság drámája és az ironikus közelítés adja. A film mérföldkő lett a brit film történetében, az első olyan film, amely kereskedelmileg is kiállta az összehasonlítást Hollywood produkcióival. A *VIII. Henrik magánélete* Oscar-díjat hozott a főszereplőnek és Oscar-jelölést a „legjobb film” kategóriában Alexander Kordának. Ezután további életrajzi filmekkel próbálkoztak, a soha meg nem valósult *Cyranoval* és az elsőhöz mérten kevésbé sikeres *Rembrandt-tragédiával* (1936).

A filmes Biróról eddig általunk hivatkozott újságcikkek inkább a bulvársajtó hírei voltak. De most már a Nyugat is megemlékezett karrierjéről:

„A City [a] »VIII. Henrik«-et játssza ki nagy atoutnak a szezon kellős közepén. Nagy film, jó film. Százszázalékos filmművészet, nagyszerű mese, kiváló színészek. Biró Lajos álmodta meg a filmet, Korda Sándor csinálta sok-sok angol fonttal. Hogy nem sajnálták a pénzt, a film minden jelenetén látszik. Az ilyen film felér egy nagyon jó színházi előadással, s azt hiszem, ez a legtöbb, amit egy filmről mondani lehet.”¹⁸

A film az úgynevezett magánéleti filmek sorozatának egy darabja volt, a *Trójai Helénával* még Amerikában induló (1927) széria középső darabja. Nem sokkal később ismét megemlékezett a Nyugat Biróról és Kordáról a sorozat harmadik filmje kapcsán, igaz, a siker hírét a folyóirattól szokatlanul a magyar kultúrfőlény kontextusába helyezték:

„A *The Morning Post*, a *Daily Mail*, a *Sunday Pictorial*, a *The Evening Standard*, a *The Daily Telegraph* és sorba mind, mind, új, kirobbanó nagy filmsikerről számolnak be az egész világ filmközönségének. Ez az óriási filmsiker a »Private Life of Don Juan« (Don Juan magánélete). Az angol lapok szokás szerint közlik a darab íróját és rendezőjét, s ez jelen esetben így hangzik: »Story and dialogue by Lajos Biró. Directed by Alexander Korda«, azaz az új világfilmhez csak annyi közünk van, hogy a magyar Biró Lajos írta és a magyar Korda Sándor rendezte. Ezek a nevek ma már világviszonylatban is a legelsőkhöz tartoznak, s ezeket a neveket, amelyek élő propagandái a mai magyar kultúrfőlényünknek, csak a legnagyobb tisztelet hangján szabad szájunkra vennünk.”¹⁹

A diadalok elfedik a küszködést, a kockázatvállalást, ami a filmek elkészítése mögött állt. Biró Lajos nyilatkozta, hogy Korda mindenét rátette a filmre, az ingét, a kabátját, a kalapját, és ha ez a film megbukott volna, Korda anyaszült meztelenül maradt volna (Tóbiás, 1980: 56). A sorozatba illeszkedett volna a *Rembrandt*-film is (1936), de Kordát ez esetben mélyebben érdekelt Rembrandt pályájának és életének megtörése. Nem ironikus, nem kifordított magánélet-film született, hanem igazi dráma, mellesleg legjobb, mert legigényesebb filmje – nem is lett kasszasiker. Milyen érdekes mégis, ahogy Móricz Zsigmond kommentálta a filmet. Megrendítette Móriczot a film élethűsége, hogy milyen óriási pénz van a filmbe öltve, és ezt írja: „Egyszóval amit csak ízlés, hozzáértés, ambíció és felfokozott pesti hóhemség csinálhatott, az itt mind jelen van” (idézi Tóbiás, 1980: 71). A *hóhem* jiddis kifejezés. Főlényeset, ravaszt, okosat, csavargót és alvilágit is jelent. Egy finom szúrás a zsidóság tehetsége és életrealitása irányába. Csak jelzésként írjuk ide néhány fontosabb Biró-film címét, tudva és éreztetve, hogy háttérsegítőként, megmentőként a legtöbb Korda-filmben és Kordáéknál gyártott filmben benne volt. Tehát Biró írta a *Hotel Imperial* (Mauritz Stiller, 1927, Pola Negrivel a főszerepben), a *Yellow Lilly* (Sárga liliom, Alexander Korda, 1928), a *The Four Feathers* (A négy toll, Korda Zoltán, 1939), *The Thief of Bagdad* (A bagdadi tolvaj, 1940, három Oscar-díjat nyert, Korda Vince a legjobb látványért kapott elismerést), *Five graves to Cairo* (Öt lépés Kairó felé, Billy Wilder, 1943, tulajdonképpen az I. világháborúban játszódó

18 Lóránth László. [Cím nélkül a Figyelő rovatban] *Nyugat*, 1934/3.

19 Szerző nélküli híradás. *Nyugat*, 1934/19.

Hotel Imperial átírása az aktuális II. világháborúra) alapanyagát, forgatókönyvét vagy párbeszédeit. Két világhírű író köszönheti neki egy-egy regényének adaptációját: 1936-ban filmesítette meg Korda H. G. Wells *a The Man Who Could Make Miracles* című történetét, és Oscar Wilde alapanyagából készült az *An Ideal Husband* (Eszményi férj, 1947). Még egy különös, de soha el nem készült Korda-filmtervet meg kell említenünk, a „történész” Winston Churchill könyvének, a Marlborough életét és korát bemutató nagy munka megfilmesítésének előkészületét. A film leforgatására kizemelt rendező, Anthony Asquith visszaemlékezése szerint 1935-ben Biró Lajossal többször jártak Churchillnél a film ügyében, s úgy találták, nagyszerűen értette a filmírás művészetét (Tabori, 1966: 170–171). A háború alatt a London Films és az amerikai Metro Goldwyn Mayer együttműködésében tervezték a *Háború és béke* megfilmesítését. A forgatókönyv elkészült: Biró Lajos és Orson Welles írták együtt (Tabori, 1966: 229–230).

Biró Lajos és Magyarország

Biró már a léptékváltó filmsikerek előtt végleg kilépett a magyar irodalomból. Művei életében könyv alakban 1926–27-ben jelentek meg utoljára, feltehetően ő sem szorgalmazta ezek újbóli megjelentetését; újrakiadásai 1957-ig nem voltak. És ez akkor is igaz, ha a magyar irodalom – jelesül a Nyugat – nem felejtette el őt teljesen, hiszen 1926 és 1929 között a folyóirat borítója a lap főmunkatársai között tartja számon. 1929 decemberében Móricz Zsigmond – amikor magára vállalta a folyóirat anyagi megmentését – levélben kereste meg Birót. A levélnek lehetett előzménye, mert Móricz – *in medias res* – magyarázkodásba fog, mégpedig a Nyugat és a Napkelet állítólagos közeledése kapcsán: „Micsoda örült volt az, aki légből kapott hírben világgá trombitálta, hogy Tormay Cecile-lel házasodunk össze. Ugyanolyan távol van tőlünk ma, mint tegnap, minden efféle” –írta.²⁰ (Birót kényesen érinthette a Nyugat és a Napkelet közösködéséről szóló hír, mert a Napkeletben Szekfű Gyula megtámadta Biró itt nem érintett, igen fontos tanulmányát, az emigrációban megjelent „A zsidók útja” című esszét, és általában véve is okkal volt érzékeny a konzervatív fehér, illetve keresztény kurzusra.)²¹

Móricz levelének célja azonban a Nyugat szerzői körének felfrissítése volt:

„Hozzád is azért siettem Lajosom, hogy a benned szunnyadó írói akaratot s erőt felébresszem. Én érzem azt, hogy nem lehetsz kielégülve. Nagyszerű formák közt indultál velünk. Sok minden eltérített, de újrakezdeni senkinek soha nem késő. Tolsztoj is évtizedet hevert, mikor újra kezdte. Nem rozsdásodnak el a fegyverek, de az élet megtanít annak a leghelyesebb használatára.”

Az igazság azonban az, hogy Biró Lajos egyre inkább kikopott a magyar irodalomból. Újabb szépirodalmi mű már nem jött ki műhelyéből, sőt ezután mindössze egy angol nyelvű színműkötete jelent meg (Biro, 1945).

1947-ben egy itthoni lap interjút készített Biró Lajossal, aki a kérdésre, hogy magyarul már nem is ír-e, ezt válaszolta: „De igen, lefordítottam a Faust prologusát magyarra.”²² Az anyanyelv szeretete jelentette a kihívást, hogy egy klasszikust magyarul megszólaltasson, de ezt már csak magának csinálta. Foglalkoztatta a probléma, hogy a magyar nyelv fordíthatatlan. Lányával, az írói ambíciókat dédelgető Verával próbálgatták angolra átültetni a „mentünk-mendegéltünk, álltunk-álldogáltunk, sírtunk-sírdogáltunk” igepárokban rejlő különbségtételeket, majd végül megállapították, hogy „ez nem nyelvészkedés, hanem sírfelirat”.²³ A kérdésre, hogy hazajön-e, elutasítóan felelt: „Elvesztettem a kontaktust az otthon élő emberekkel. [...] Lógnék az úrben otthon. Egy valamivel minden kivándorlónak már a kezdetén tisztában kell lenni: egy bizonyos idő után már nincs visszatérés.”²⁴

Kapcsolatait az idő lassan, természetesen és könyörtelenül megrostálta. Füst Milánnal levelezett, és teljesítette a háború után nélkülöző, zsémbelődő író kéréseit, küldött értágító injekciót, orvosi fecskendőt és jó cigarettát, angol

20 Móricz Zsigmond Biró Lajoshoz, 1929. XII. 23. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár 1994. évi szórvány M.110.

21 Szekfű Gyula: Két önvallomás. (Wassermann és Biró Lajos). *Napkelet*, 1923 január–május, 172–175. – Az írás másik tárgya Jakob Wassermann *Mein Weg als Deutscher und Jude* (Berlin: Fischer, 1921) című önéletrajza.

22 Majládi Guidó: Interjú Biró Lajossal, az angol íróval. *Szívárvány*, 1947. október 18. 7.

23 Biró Lajos levele Hatvany Lajoshoz, [1940] március 14. (Hatvany, 1967: 534).

24 Uo.

cérnát és szaharint, carbon-papírt és borotvapengét, és még altatót is. Néha egy kis pénzt is. Mindig is jószívű volt, a hányatott életű, munkára, koncentrálásra képtelen emigránsnak, barátjának, egykori sakk- és bridzspartnerének, Reinitz Bélának haláláig Biró (és Korda) küldött rendszeres apanázszt, belevonva a lebonyolításba Hatvany Lajost is (Flórián & Vajda, 1978: 132–133, 150–151, 160–161). Amint Karinthy Frigyesnek küldött pénzekről is maradt fenn híradás.²⁵ És arról is van dokumentum, hogy Földessy Gyula azt javasolta, Ady édesanyjának támogatására Biró Lajost és Korda Sándort, „a mammutjövedelmű zsidókat kellene megfogni (a mammutjövedelmű keresztények nem adnak)”.²⁶ Nem tudjuk biztosan, sor került-e erre. De ezekben az időkben küldte el Vészi Margit is Hatvanynak az Adyra vonatkozó dokumentumait, és biztatták Birót is (a háború utáni években Lengyel Géza is), hogy írja meg Ady ifjúságára, a nagyváradi évekre való visszaemlékezéseit. Biró szerepelt a Nyugat Ady-emlékszámában, temetési beszédet is mondott Ady sírjánál – de az emlékek rögzítésére már nem került sor. A nála lévő becses dokumentumokat Biró özvegye küldte el Lengyel Gézának.²⁷

Hazajönni már nem akart Biró Lajos, de dolgozni még igen. Váratlanul érte a halál 1948 őszén, amikor itthon már élesen látszottak a szovjet típusú új rendszer körvonalai. A Huszadik Században Supka Géza búcsúztatta, melegen. Az amerikai Az Emberben Göndör Ferenc – szintén jó szívvel. Ők mind a ketten közelről ismerték Birót, és társadalmi ideájuk a századelőn közösen megálmodott polgári világ volt. Érdesebben, kritikusabban szólt róla a Népszavában Horváth Zoltán.²⁸ Itt a nekrológ szerzőjének személye különösen érdekes. Egyrészt mert Horváth első feleségének, Molnár – vagy ismertebb nevén Sárközi – Mártának nagybátyja volt Biró, és így sok olyasmit tudhatott róla, amit más nem, és személyesen is ismerte. (Ennek ellenére számos életrajzi tévedést tartalmaz a cikke.) Másrészt mert Horváth Zoltán a két munkáspárt egyesülését nemcsak tevélegesen, de kíméletlenül erőltette is. Később, évtized múltán, miután megjárta Rákosiék börtönét, monográfiát szentelt a századelő polgári demokratikus és polgári radikális mozgalmainak, orgánumainak. Azt írja, Biróban az I. világháború alatt különvált az író a publicistától:

„S míg a közíró egyre igényesebb, egyre radikálisabb és forradalmibb hangot üt meg, addig a szépíró a finoman kidolgozott novellák irodalmi szintjéről egyre jobban szállt le a sikerek irodalma, a már akkor sem ismeretlen bestseller regények és export-szindarabok síkjára.”²⁹

Kétségtelen a minősítés igazsága. Ennek okát Horváth – a rá ekkor jellemző osztályharcos szemlélet alapján – Biró kissé lenézett polgári vonásaiban, voltában látta. Ma már denunciósnak hat, hogy egy olyan publicisztikáját emlegette fel, amelyben Biró a kérdésre, hogy milyen irányt válasszon a magyar társadalom, azaz ha Párizs vagy Moszkva között kell választani, akkor mi legyen, Moszkvára voksolt. Meglehet, írt ilyet Biró, vagy Horváth kicsit túlzott, de Biró publicisztikái egyelőre kiadatlanok, így nem tudjuk ellenőrizni az állítást.³⁰ De ez inkább egy politikai kényszerdöntést szimbolizál, és bele kell érteni, hogy a háború végével nyilvánvalóvá lett a győztesek – elsősorban a franciák – békéjétől való félelmet is.

Horváth lesajnálta nemcsak az irodalmi, de a filmes teljesítményt is. „Ettől kezdve élete már nem tartozott sem a magyar népre, sem a magyar irodalomra. Műveiből portéka lett s nem nagyon érdekes, hogy a portékát jó vagy rossz minőségben állította elő” – írta. A vélemény oka, hogy Horváth a korabeli, meglehetősen szűk „szocialista” esztétikai elvárások felől értékelt.

Biró egy új médium, a film egyik előfutára volt. Tehetségének természete is belejátszott a pálya esztétikai fordulatába, nemcsak a politika váratlan alakulása, az emigráció. Hajlama volt a melodramára, az irodalmon aluli műfajra, műnemre, és véletlen egybeesés, hogy a film kezdetben ezt az irányt, szemléletmódot kultiválta, dédelgette (Singer, 2001: 37–58). Mindez persze nem teszi zárójelbe, hogy Biró Lajos szomorú ember volt, boldogtalan, de nagyon sikeres emigráns. Lengyel Menyhért ezt írta naplójába, amikor Biró halálhírét vette: „Üzött élet volt, korán elzárta, önmagába fojtott, ki nem élt, ki nem írt mondanivalókkal” (Lengyel, 1987: 393).

25 Vészi Margit levele Hatvany Lajoshoz, 1936. április 9. (Hatvany, 1967: 489–490).

26 Földessy Gyula levele Hatvany Lajoshoz, keltezés nélkül, de az 1930-as évekből, Csinszka halála után (Hatvany, 1967: 437).

27 Lengyel Géza saját emlékei mellett ezekre alapozva állította össze könyvét (Lengyel, 1957).

28 Horváth Zoltán: Biró Lajos 1880–1948. *Népszava*, 1948. szeptember 11. 8.

29 A készülő kismonográfia részletesen foglalkozik majd Biró Lajos novelláinak, regényeinek és szindarabjainak kérdésével.

30 1919-es írásaiból közöl a Tanácsköztársaságról összeállított antológia (József, 1967), ahol szerepel az 1919. március 21-i fordulatot üdvözlő írása.

Irodalom

- Barns, John (1983): *Pioneers of the British Film*. London: Bishopsgate Press.
- Biró Lajos (1921): *A zsidók útja*. Wien: Pegazus.
- Biró Lajos (1945): *Gods and Kings. Six plays*. London: George Allen & Unwin.
- Botka Ferenc (2006): *Déry Tibor levelezése 1901–1926*. I/A kötet. Budapest: Balassi Kiadó & Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Flórián László & Vajda János (1978): *Reinitz Béla*. Budapest: Zeneműkiadó.
- Gail, Kinn & Piazza, Jim (2002): *The Academy Awards the Complete History of Oscar*. New York: Black Dog & Leventhal Publishers.
- Garai Erzsi, szerk. (1969): *A magyar film a tanácsköztársaság idején*. Budapest: Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum.
- Hackett, Francis (1929): *Personal History of Henry the Eighth*. London: Jonathan Cape.
- Hatvany Lajosné, szerk. (1967): *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Válogatta, szerkesztette Hatvany Lajosné. Budapest: Szépirodalmi.
- Jacobs, Lewis (1930): *Rise of the American film*. New York: Harcourt Brace.
- Gabler, Neal (1988): *An Empire of Their Own: How the Jews Invented Hollywood*. New York: Crown.
- József Farkas, szerk. (1967): „Mindenki ujakra készül...” Az 1918/19-es forradalmak irodalma. (Szöveggyűjtemény) IV. kötet. A tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete. Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet.
- Korda, Michael (1983): *A szerencse fiai. A Korda testvérek regényes élete*. Budapest: Európa.
- Kulik, Karol (1975): *Alexander Korda. The Man Who Could Work Miracles*. New Rochelle, N. Y.: Arlington House Publishers.
- Lányi Viktor & Radó István & Held Albert (1920): *A 25 éves mozi: a magyar kinematográfia negyedszázados története*. Budapest: Bíró Ny.
- Lengyel Géza (1957): *Ady a műhelyben*. Budapest: Szépirodalmi.
- Lengyel Menyhért (1987): *Életem könyve*. Összeállította Vinkó József. Budapest: Gondolat.
- Levy, Emmanuel (2003): *All About Oscar. The History and Politics of the Academic Awards*. New York & London: Continuum.
- Litván György (2008): Irányzatok és viták a bécsi magyar emigrációban. In: Uő: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történelmi tanulmányok*. Válogatta és szerkesztette Gyurgyák János. Budapest: Osiris.
- Low, Rachael (1948): *The History of the British Film*. London: George Allen & Unwin.
- Nemeskürty István (1960): A Nyugat írói és a filmművészet a tízes években. *Irodalomtörténelmi Közlemények*, 6. sz. 674–683. o.
- Phillips, Gene D. (1998): *Exiles in Hollywood. Major European Film Directors in America*. Bethlehem & London: Lehigh University Press & Associated University Presses.
- Polak, Herbert (1948): *30 Jahre Sascha-Film: Festschrift der Sascha-Film Verein- und Vertriebs-Ges. m. b. H. Wien*. Wien.
- Scott, Allen J. (2005): *Hollywood: the Place, the Industry*. Princeton University Press.
- Singer, Ben (2001): *Melodrama and Modernity. Early Sensational Cinema and Its Contexts*. New York: Columbia University Press.
- Socopy, Martin (1998): *James Williamson: Studies and Documents of a Pioneer of the Film Narrative*. London: Associated University Presses.
- Széchenyi Ágnes (2008): Vészi József a műhelyteremtő és a dinasztiaalapító, 1858–1940, *Budapesti Negyed*, 2. sz. 243–271. o.
- Tabori, Paul (1966): *Alexander Korda*. London: Living Books Inc.
- Tabori, Paul (1972): *The Anatomy of Exile: a Semantic and Historical Study*. London: Harrap.
- The British Film Industry (1952): *The British Film Industry. A report on its history and present organisation, with special reference to the economic problems of British feature film production*. London: Political & Economic Planning.
- Tóbiás Áron (1980): *Korda Sándor*. Filmbarátok kiskönyvtára. Budapest: Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum & Népművelési Propaganda Iroda.

Széchenyi Ágnes irodalom- és Pulitzer-emlékdíjas sajtótörténész, kandidátus. Jelenleg az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, az Eszterházy Károly Főiskola főiskolai tanára. Legújabb könyve: *Kornfeld Móric, Trianontól Trianonig: Tanulmányok és dokumentumok* (szerkesztés, bevezető tanulmány, jegyzetek, 2006).

Munk Veronika

Vágási Feri és Balogh Nóra esete Oláh Gergővel

A romák reprezentációja a többségi média szórakoztató műsoraiban

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a magyar populáris médiaműfajokban miként ábrázolják a cigányokat.¹ Sorra veszem a romák zenei tehetségkutatókban megjelenő jellemző képét, illetve a magyar tévésorozatok, a kibeszélő show-k, majd a Győzike-show és más reality show-k cigányképét elsősorban a romák mediaképét érintő szakirodalom,² másodsorban a roma sztárokkal, tévés producerekkel, szerkesztőkkel készített interjúim alapján. Eredményeim szerint a szórakoztató médiaműfajokban a cigányok képét uralja a zenész-cigány archetípusa, de – ennek ellenére – a reprezentáció heterogén. A szórakoztató média szabályszerűségei felülírják a nyílt rasszizmust, ám az etnicitáshoz kötődő másság mint különlegesség, a romák kulturális másságának hangsúlyozása általános gyakorlatnak tekinthető.

1. Bevezetés

A romák a magyar többségi elektronikus média fősodrának szórakoztató műfajú műsoraiban nagyjából a 2000-es évek elejétől szerepelnek számottevő mértékben, ennek a szereplésnek a mikéntjét azonban eddig senki nem vizsgálta átfogóan. Így például azt sem, hogy a szórakoztató médiában a romák képe mennyire heterogén, és pontosan milyen szerepekben jelennek meg a legnagyobb magyarországi kisebbség tagjai. Ahogy azt egy korábbi tanulmányomban részletesebben kifejtettem (Munk, 2013), a romák mediaképét az 1960-as évektől vizsgáló elemzések alig néhány kivételtől eltekintve túlegyszerűsített kutatási dizájnnal, legtöbbször a kontextusból kiragadott tartalmi egységeket számláló kvantitatív tartomelemzések módszerével éltek. A hírmédiát elemző vizsgálatok gyakran normatív megközelítésről árulkodnak, már-már aktivizmussal felérő megállapításokat tesznek: a jó/helyes és a rossz/helytelen romaképről értekeznek. Tanulmányomban – amely elsősorban szakirodalmi összegzésnek tekinthető – a normatív megállapításokat mellőzve tekintem át a romák szórakoztató médiából kirajzolódó képét a legnépszerűbb műfajokon keresztül.

2. Cigányok a tehetségkutató műsorokban

Habár a modern kereskedelmi médiában a 2000-es évektől kezdtek el a szórakoztató műsorokban nagy tömegben szerepelni a romák, ez nem jelenti azt, hogy korábban ne lettek volna a vetélkedőkben, tehetségkutató műsorokban, bulvárlapokban, zenei rádióadásokban cigányok. A tárgyban végzett korai médiaelemzések (Hegedűs, 1989; Vicsek, 1997 vagy lásd az összegzőt: Munk, 2013) is feltárják, hogy már az 1980-as évektől kiviláglik a média cigányképének kettőssége: míg a hírmédiában a cigányság problémaorientált bemutatása dominált, addig a szórakoztatóiparban tevékenykedő és ennek megfelelően a populáris médiaműfajokban ábrázolt cigányokat a barátságos, támogató attribútumokat, eredményeket bemutató reprezentáció jellemezte. Egy 1980-as évekbeli sajtóelemzés szerint:

„A cigányokról alkotott sztereotípiákban egyetlen speciális elem van [...] amelyik felszínét tekintve fenntartás nélkül pozitív, mélyét tekintve pedig ellenséges – röviden az az elem, amely kijelöli a „méltó helyet». Ez a hely – ellentétben a külföldi példákkal, ahol a színes bőrű kisebbség gyakran élsportolóként jelenik meg – a magyarországi cigányság számára elsősorban is a zene és a ritmus világa” (Hegedűs, 1989: 70).

¹ A roma és cigány szavakat szinonimaként használom.

² A romák filmbeli reprezentációját több értékes tanulmány elemezte (például Pócsik, 2011; Örkény, 2005), ezt a területet tanulmányomban nem érintem, elsősorban a televíziós megjelenítésekre, illetve az azoktól elválaszthatatlan írott sajtó-reprezentációkra koncentrálok.

A roma zenészek képe tehát mindig kitűnt az amúgy problémaorientált médiaképből. Egy 2002-es átfogó médiaelemzés megállapította, hogy „a sajtó tükrében a cigány kultúra elsősorban zenei teljesítményekkel reprezentálódott” (Terestyéni, 2004: 127). A kereskedelmi televíziók indulása előtt is előfordult, hogy zenés versenyen roma tehetség tűnt fel: az első roma tévésztárnak Horváth Pista tekinthető, aki az 1968-as Nyílik a rózsa magyarnóta-versenyt nyerte meg. Bangó Margit pedig egy rádiós tehetségkutató versenyen kezdte karrierjét 1966-ban, 16 évesen. Az 1990-es évek végén, a nótakorszak hírességeit követően egy korábban nem létező sztártípus jelent meg a magyar populáris kultúrában: a roma rapper. A Fekete Vonat együttes (LL Juniorral, Mohamed Fatimával és Beattal) is egy tehetségkutató rapversenyen tűnt fel, az Animal Cannibals együttes által szervezett 1997-es Fila Rap Jamet nyerte meg.

A romák szórakoztató műsorokon belüli reprezentációjában a robbanásszerű fordulóponthoz a 2000-es évek legelején Gáspár Győző személye és a kereskedelmi televíziók, valamint az általuk szervezett tehetségkutató versenyek megjelenése jelentette. A Legyen Ön is Milliomos! című műveltségi kvízvetélkedőn is győzedelmeskedett vállaltan roma származású versenyző: Csóka János 2005 áprilisában nyert tízmillió forintot. De az igazi fordulatot a 2003-tól rendszeresen, hatalmas nézettség mellett sugárzott zenei tehetségkutató műsorok (Megasztár, X-faktor, Csillag születik, Voice) jelentették. Ezek mindegyike teret adott roma tehetségeknek. Nemcsak nálunk, Kelet-Közép-Európában több helyen is így volt: például 2005-ben a cseh SuperStars című műsort is egy roma származású énekes, Vlastimil Horvath nyerte. Magyarországon többen közülük azóta is sztárok, 2004-ben a Megasztár első három helyezettje közül ketten (Oláh Ibolya és Gáspár Laci), a 2005-ös és 2012-es szériában a győztes versenyző is roma származású volt (Molnár Ferenc Caramel és Radics Gigi). A 2012-es X-faktort Oláh Gergő nyerte, de rajtuk kívül is szép számmal akadnak a tehetségkutatókból kinövő celebek. A romák médiaképét vizsgáló 2011-es kutatás szerint az összes romákkal kapcsolatos tartalomnak mostanra már 13 százalékát teszik ki az – elsősorban tehetségkutató műsorokban szereplő – celebekkel kapcsolatos közlések (Bernáth & Messing, 2012).

Már az 1980-as és az 1990-es években is az volt a jellemző, hogy az egyénként, aktív cselekvőként a médiában ábrázolt romák rendszerint a zenészek, művészek voltak (Bernáth & Messing, 1998). A cigányzenész – a magyar kultúra többszáz éves archetípusa – azóta is több-kevesebb, a cigányzene aktuális népszerűségével arányos helyet kapott a magyar médiában (ma már külön tévécsatornák is vannak Muzsika TV és Nóta TV elnevezéssel), de a kereskedelmi televíziózás kora előtt a zenei téren kívül más jellegű szerepben elvéve sem találhatóak származásukat nyíltan vállaló roma ágensek vagy karakterek – így például szappanoperákban vagy műsorvezetői pozíciókban sem.

3. Cigány karakterek a magyar tévésorozatokban

Antalóczy Tímea a szappanoperák fejlődéséről írt munkájában kifejti, hogy a szappanoperák gyakran felfoghatóak kordokumentumként, így például az 1987 és 1999 között sugárzott Szomszédok című sorozat is, amely bemutatta a rendszerváltást követő különböző politikai irányzatokat, és „kommentálta a szocializmus utáni, az átalakulásban meglehetősen nehezen értelmezhető világot” (Antalóczy, 2001c: 103). Ebben a világban pedig – legalábbis a sorozat valósága alapján – a romáknak nem volt helyük. Ez főként a műfaj jellemzői miatt alakult így, a jó szappanopera „kellékei” ugyanis a világon mindenhol nagyon hasonlóak. E jellemzők, szabályszerűségek egyike, hogy

„...nagyon ritkán találhatók a szappanoperákban társadalmi, politikai konfliktusok, feszültségek, elítélések vagy kisebbségek, mint konfliktusdimenziók. Ehelyett a szereplők személyes, illetve pszichológiai jólétük megteremtésén munkálkodnak, ám ez konfliktushoz vezethet, mert mindenkinek megvan a saját élete, a jóléte, amely csak a legkritikább esetben egyeztethető össze másokéval” (Antalóczy, 2001b: 55).

3.1. Vágási Feri és a Bodzás-klán

Az 1990-es évek során ez a jelenség egyrészt a rendszerváltás előttről visszamaradt egyenlősítő reprezentációs gyakorlat beidegződésével, másrészt azzal magyarázható, hogy a szerkesztők, az újságírók tartottak a roma tematikától. Jó példa erre Vágási Ferenc (Nemcsák Károly) karaktere az 1987 és 1999 között hatalmas sikerrel vetített Szomszédok című teleregényből, akinek származási percepciójával kapcsolatban empirikus vizsgálat ugyan még nem készült, de a sorozat idején meglehetősen népszerű volt az az elképzelés, hogy az állami gondozottként nevelkedett, becsületes, családszerető, férfias, a többi szereplőnél valamivel sötétebb bőrszínű nyomdász karakter roma származású. Annak ellenére lángolt fel, majd tartotta magát folyamatosan ez a szóbeszéd, hogy Vágási Feri a Szomszédok viszonylag korai, 37. részében már tagadta, hogy cigány lenne. Az epizódban Vágási egy kései órán a 153-as busszal hazafelé tart a Gazdagréti lakótelepre, amikor észreveszi, hogy két bőrdzsekis fiatalember megtámadja egyik szomszédját, Almát (Fehér Anna). Hősiesen odalép a támadókhoz, ekkor a támadók egyike hátrafordul, meglátja Vágási Ferit, és reflexszerűen így válaszol: „Mi van cigány, meguntad az életed?” Ezután verekedni kezdenek, amelynek során Vágási Feri kerekedik fölül, távozóban azonban a támadó még egyszer azt mondja neki: „Látod, büdös cigány, egyszer még szétverem a pofádat!” Amikor Alma Feri sebeit ellenőrzi, és megkérdezi tőle, hogy fájnak-e, a férfi így reagál: „Nem vészes, kaptam már nagyobbat is. Cigánynak viszont még nem néztek.”³

A Szomszédokban gyakran kerültek elő oktató, politikai üzenetek, a népnevelő jelleget a vizuális és a tartalmi szerkesztés is megtámogatta, a sorozat végén a főszereplők egyenesen a kamerába nézve didaktikusan összegezték néhány mondatban, hogy a nézőnek mit kell értenie abból, ami történt. A népnevelő jelleg nem volt különösebben látens, a közönség nagyon is érzékelte, az MTA Szociológiai Intézetében végzett kérdőíves kutatás eredményei szerint a megkérdezettek 68 százaléka úgy ítélte meg, hogy a Szomszédok politikai tartalmat is hordoz (Antalóczy, 2001a). Az 1998-ban sugárzott 298. részben cigánysággal kapcsolatos okítás volt soron. Az epizódban a sorozat egyik főszereplőjét, Dr. Mágénheim Ádám (Kulka János) mentőorvost egy nagyon csúnyán összevert, a földön fekvő férfihez hívják, aki elmondja, hogy amikor kilépett a boltból, két férfi támadt rá, rugdosták, kifosztották és közben ordítottak, hogy „Megdöglesz, büdös cigány!” Mágénheim doktor ellátja a beteget, az epizód végén következik Mágénheim tanulsága, aki a bűncselekmény helyszínén áll, szigorú-szomorú arccal néz a kamerába, és így szól: „Szerencsétlen. Viszi haza a családjának, amit vásárolt, erre két vadidegen suhanc nekiesik, és agyonveri. Csak azért, mert más. Mikor lesz ennek vége?”⁴ A megvert férfi látható etnikai jegyei nem teszik egyértelművé származását, Mágénheim is csak sejteti, hogy azért verték össze a férfit, mert cigány. Ha elfogadjuk, hogy roma embert vertek össze, akkor az üzenet egyik jelentése lehet az, hogy a magyar társadalomban egy roma embert minden különösebb előzmény nélkül is lehet annyira gyűlölni, hogy szétverjék az utcán.

„Vágási Feri-effektusra” 2013-ban is akad példa. A TV2 2013. január 7-étől főműsoridőben sugárzott Bűnök és szerelmek című szappanoperája a jó és a rossz párharcáról szólt, középpontjában három fő szál: a maffiózó Bodzás-család, a rendőr Kapus-család és három állami gondozásban nevelkedett fiatal története állt. A Bodzás-klánnak nevezett család fejének, Lajosnak a történet szerint három fia van: Bodzás Lorenzo, Bodzás Frenki, illetve egy bonyodalmakat okozó, eltitkolt gyermeke, Rómeó. A jómódú, az első epizód narrációjában a „kétes hírű familia” jelzővel illetett család erősen túldíszített, arany-berakásokkal, giccses mintákkal berendezett házban él, a szereplőket sötét hajsínű, kreol bőrű színészek játsszák. A romapercepcióval foglalkozó szociálpszichológiai és fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálatok szerint a külső testi jegyek, a szem-, a haj- és a bőrszín, a név, a környezet, az öltözék, a „cigányos” nyelvhasználat, az agresszív viselkedés, illetve ezek együttes jelenléte esetén tekintünk valakit nagy eséllyel cigánynak (lásd például Csepeli & Simon, 2001; Monori & Kozma, 2010). Ezek alapján nem különösebben meglepő, hogy beindult a „Vágási Feri-effektus”, és a műsort elemző tévékritikusok és a műsorral foglalkozó online posztok, fórumok kommentelői közül sokan azonnal romaként azonosították a Bodzás-klán tagjait. Ebben az sem gátolta meg a nézőket, hogy a családról a sorozat egyik epizódjában sem hangzott el, hogy az – egyebek között lopással, műkincsrablással – foglalkozó, bűnöző klán tagjai cigányok lennének. A Comment.com médiablog publicistája például így írt a sorozat első részét követő, „Akár a kurucinfó is írhatta volna a TV2 új sorozatát” címmel megjelent kritikájában:

³ Lásd <http://www.youtube.com/watch?v=SgTONokYmhw> (utolsó letöltés: 2013. szeptember 1.).

⁴ Lásd <http://www.youtube.com/watch?v=U63oIP-Wbak> (utolsó letöltés: 2013. szeptember 1.).

„Amit az első, igen mozgalmas félórából ki lehetett hámozni, arra utal, hogy van egy cigánybűnöző család, a Bodzás-klán. [...] És ez nem vicc, a Tv2 nem Bayer Zsolttal íratta a forgatókönyvet, és nem a kurucinfóról toborozta a tanácsadókat” (Sixx, 2013).

Amikor a tévésorozat egyik szerkesztőjével interjút készítettem, határozottan azt mondta, hogy a sorozatban a rosszkat megtestesítő Bodzás-család nem roma, a karakterjelölésekben nincs a származásra vonatkozó elem, a színészeknek sem kommunikálnak semmi olyasmit, hogy karakterük roma lenne. „Fájóak azok a kritikák, amelyek azzal vádolnak minket, hogy nem segítünk a cigányok helyzetén, de bízunk abban, amit csinálunk. A sorozatunkkal – a többi tévésorozathoz hasonlóan – nem ítélni akarunk, nem akarjuk befolyásolni a nézők politikai nézeteit, hanem egyszerűen szórakoztatni akarunk” – fogalmazott. Arra a kérdésemre, mennyire volt tudatos, hogy a bűnözőket a sötét bőrű és hajú, adott esetben romaként azonosítható színészek játsszák, elmondta, hogy véleménye szerint hitelesebb így, hogy a „sötétebb”, „csibészebb” színészek kapták ezeket a szerepeket: „Lehetett volna egy olyan ötlet is, hogy a sötétek a rendőrök és a szőkék a gonoszok, de az mennyire hiteles? Azzal a néző mennyire tud azonosulni?” – fogalmazott, és hozzátette, hogy a színészek tudomása szerint egy kivétellel nem romák.

3.2. Balogh Nóra és Otyó őrmester

Egy 1998-as médiászociológiai kutatásban nyilatkozó két magyar tévésorozat-producer kifogásolta, hogy hiányoznak a populáris műfajokból a roma szereplők (Bernáth & Messing, 1998). Bernáth Gábor és Messing Vera idézi ezt az interjúalanyt:

„A szórakoztatás oldaláról kell megnézni a dolgot. [...] Az persze, ha elkezdenék foglalkozni a cigánykérdéssel, biztos hogy ártana nekem. A szereplőről látszik majd, hogy roma, de nem a roma kérdéssel foglalkozom [...] hogy a diszkriminációs vitát belevigyük-e a műsorba, az már egy problematikusabb kérdés. Egy olyan vitát, amit a társadalomnak a széles rétege folytat kiközösítő alapon, azt áttemelni ide, és megismételni a kiközösítési kísérletet és annak kivédését, ezt én egy életveszélyes útnak tartom” (idézi Bernáth & Messing, 1998: 23).

Ezen az „életveszélyes úton” végül az RTL Klubon 1998. október 26-ától futó Barátok közt című szappanopera készítői indultak el, amikor a főműsoridőben sugárzott, rendkívül népszerű sorozat egyik főszereplőjéről kiderült, hogy cigány. Dr. Balogh Nóra (Varga Izabella) karaktere a roma sztereotípiák mindegyikét nélkülözi, okos, karrierista, határozott nő, ügyvéd, aki a sorozat kezdete után másfél évvel, 2000-ben deríti ki, hogy korábban nem látott édesapja roma. A romatematika, az előítéletek, a diszkrimináció témája hat epizódon keresztül⁵ tartott a sorozatban, ekkor Nóra szembesült az előítéletes többségi társadalom megnyilvánulásaival. A hat epizód után a 2013-ban is futó sorozatban azonban gyakorlatilag nem esett szó cigány származásáról.

Ez annak ellenére így van, hogy egy vizsgálat szerint a közönség nem ódzkodik a roma tematikától. Közvetlenül a roma szál felbukkanása után a Bernáth–Messing-kutatópáros telefonos survey-vizsgálattal elemezte a Barátok közt új romaszálára adott közönségreakciókat. Az 500 fős minta egyötöde ellenezte, hogy bármilyen roma tematika legyen a továbbiakban a Barátok köztben, további 37 százalékuk mondta, hogy ha egyáltalán szó van a romákról, akkor csak a rendes cigányokról legyen szó, ám 43 százalékuk támogatta a cigánytematika jelenlétét. Érdekes azonban, hogy míg a roma témára a megkérdezettek csaknem fele igent mondott, ennél lényegesen kevesebb támogatója akadt annak a felvetésnek, hogy effektíve szerepeljenek-e romák a szappanoperában. A megkérdezettek csupán egyharmada mondta, hogy kapjanak romák szerepet (Bernáth & Messing, 2001). A Nórát megformáló Varga Izabellával és a sorozat producerével a Roma Sajtóközpont munkatársai (Kadét Ernő és Bernáth Gábor) készítettek interjút 2001-ben. Ebből kiderül, hogy a roma karaktereknél nem volt szempont, hogy roma származású színészek alakítsák őket, a producer

⁵ A Barátok közt 540-ik, 542-ik, 547-ik, 560-ik, 562ik és 574-ik epizódjaiban. Az epizódok kiválogatásáért köszönettel tartozom az RTL Klubnak és Böjte Pirosnak, a Barátok közt sajtósának.

kizárólag a színészi kvalitásokat, valamint a külsőt vette figyelembe: azért választották Balogh Nórát a roma szálhoz, mert az őt megformáló Varga Izabellának kreol a bőre és sötét a hajszíne. Az interjúban elhangzottak szerint a produceri koncepcióban fontos volt az az elképzelés, hogy társadalmi tabukat ábrázoljanak, éppen ezért szerepel például meleg karakter is (a Halász Gábor által megformált Hoffer Mihály), vagy az a jelenet, amikor szintén Nóra 33 évesen egy 17 éves fiúval jön össze a sorozatban. A társadalmi tabukat tehát szívesen építik bele a sorozat történeteibe, azonban a producer szerint szereptévesztés lenne, ezért nem akarnak hangsúlyosan politikai állásfoglalásokat tenni. Nóra karakterében ezért sem alapvető jelentőségű a származása. 2013-ban új kisebbségi karakter kapott jelentős szerepet a sorozatban, a kínai-magyar Cheng (Lee Henrik) személyében.

Habár a Nóra-karakterben cigánysága egyáltalán nem kiemelkedő jelentőségű alkotórész, és a 2000-es roma szál óta nem is volt több epizódra kiterjedő romatematika a Barátok Köztben, mégis egyedülállóan tekinthető narratíva, mivel a rendszerváltás óta készült több tucat magyar tévésorozatban egy-két kivételtől eltekintve nincsenek jelentősebb szerepekben cigány karakterek. Például a TV2 2005 óta futó Jóban-rosszban című szappanoperájában sem, annak ellenére, hogy más kisebbségeket rendszeresen szerepeltetnek: a sorozat egyik főszereplője fekete (Dr. Kalem József karakterét Kembe Sorel alakítja), és 2012 végén egy muszlim karakter (Habib – alakítja: Mechiat Said) viszontagságait is beépítették a forgatókönyvbe.

Arra is akad példa, hogy a közszolgálati televízió egy szórakoztató tévésorozatban teljesítse társadalmi felelősségét, és egy roma karakteren keresztül közvetítsen politikai üzenetet. Így volt ez az MTV-n és a Duna TV-n 2007 és 2011 között sugárzott, egy angyalföldi rendőrös életét bemutató, Tűzvonalban című sorozattal, amelynek egyik főszereplője egy cigány rendőr Otyó (Oltós János – alakította: Varju Kálmán) volt. A sorozat a rendőrség népszerűsítését (is) célozta, a rendezőkkel készített interjú (Soós & Pajer, 2009) szerint a sorozat létrejöttét az MTV, az Országos Rádió és Televízió Testület, az MMKA és a rendőrség is támogatta.⁶ Az Otyó-karakter megjelenítésében az etnikai jelleg dominánsan ábrázolódott, az alulról jövő, keményen dolgozó, sikeres mobilitási utat bejáró roma képét vezette végig, sztereotipikus jegyekkel, ugyanakkor komplexen, a kettős identitás kérdéskörét több síkon jelenítve meg. A produkció hivatalos oldalán (tuzvonalban.com) Otyó őrmester karakterének fő jellemzőiként a kitasítottaságot, a gyengék védelmezését és származásának rendőri hivatásában olykor praktikus, olykor bonyodalmas jelentőségét említik:

„A nyolcas körzet roma származású újonca mindenkit ismer a körzetben, hiszen itt született és itt is nőtt fel. Rendőri hivatása miatt még rokonai is árulónak tartják, ugyanakkor pont a származása segíti olyan konfliktusok békés megoldásában, amihez egyébként komoly karhatalom kellett volna. [...] Roma származása nem az őrsön, hanem az utcán jelent számára hátrányt, ahol nap mint nap meg kell küzdenie az előítéletekkel. Számtalan konfliktusa támad az ismerőseivel, rokonaival, akik szabályosan »leáruolozzák«, nem egyszer megfenyegetik”

– írja a karakterjellemezés. Otyó karakterében tehát a rendőrség számára ideális roma származású újoncjelölt reprezentálódik.

3.3. Bazi nagy roma lagzi

A szórakoztató műfajok szociokulturális jelentőségét kiválóan érzékelteti, hogy a romák médiabeli megjelenítésével kapcsolatban ezidáig a legnagyobb közéleti felháborodást nem a hírműfajokban mutatkozó problémaorientált reprezentációs gyakorlat, hanem a 2003 márciusában a TV2-n vetített paródiaműsor, a Bazi nagy roma lagzi című műsor keltette. Az Irigy hónaljmirigy viccegyüttes műsorában az együttes tagjai cigányokat alakítanak, és énekelnek. Bernáth Gábor így foglalta össze a műsor lényegét:

⁶ A rendőrség rendszeresen tart cigányoknak szóló programokat, amelyek során a rendőri pálya népszerűsítése érdekében előadásokat tartanak vagy ösztöndíjakat osztanak cigány fiataloknak. Ilyenek például az ORFK roma pályázata (<http://www.police.hu/kepzes/romapalyazat>) és a Roma Rendőrök Országos Egyesületének tájékoztatói.

„Nem véletlen, hogy a nézőrekordot döntő Bazi nagy roma lagzi »vicceinek« jó része e kultúrákép konszenzusán alapult: a termékenység, a túlfűtött szexualitás, gyakori partnerváltás (»a Szonda Ipsos-szal számoltattam meg a gyermekeimet«), a hagyományörző roma közösségek életének olyan még sok helyen élő szokásainak kigúnyolása, mint a halottak melletti virrasztás (amit egy olyan insert »magyaráz meg«, miszerint: »találj egy kifogást, és ne menj melózni«); és a romák primitív lényként való bemutatása (az állandó, mind fonetikailag, mind tartalmát tekintve hiányos, durva és torzult magyar nyelvhasználat mellett a »menyasszony« így írja le a születést: [a gyerek] »mindjárt kidzsavel a lyukból«; Bangó Margit »paródia«: »ajaj fekete csaj, becsúszott a baj, nálunk ez nem ritka, szűzhártya rég nyista«) (Bernáth, 2003: 46).

A műsor sugárzását követően tiltakozott a Romaversitas, az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága, valamint Horváth Aladár, az Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ) akkori vezetője is. A csatorna végül bocsánatot kért, de ez sem volt elég, az Országos Rádió és Televízió Testület a médiatörvényben foglalt, a társadalmi csoportok nyílt vagy burkolt megsértésének, kirekesztésének, faji szempont alapján való bemutatásának tilalmára vonatkozó rendelkezés megsértése miatt 2003. április 9-én műsorszolgáltatási jogának féléves megvonásával büntette a csatornát.

4. Cigányok a kibeszélő show-kban

A minden hétköznap jelentkező, műfajukat tekintve kibeszélő show-nak nevezett műsorok cigányképe a magyar nyelvű populáris kultúra-kutatás szakirodalmában a legalaposabban feldolgozott terület. Császi Lajos a Mónika-show gyártásával, médiaszövegeivel és a Mónika-jelenség társadalmi recepciójával foglalkozott (Császi, 2011), ebben a munkában azonban nem vizsgálta közelebbről a show etnicitás-konstrukcióját. Az ORTT viszont igen, amikor 2009-ben megszaporoztak a médiahatósághoz érkező nézői panaszok a kereskedelmi tévéken látható kibeszélő show-kkal kapcsolatban. A hatóság műsorelemző osztálya a Mónika-show-val és a Joshi Bharattal kapcsolatban is több kutatást végzett, az epizódok szövegelemzése mellett például nézői fókuszcsoportos és mediációs vizsgálatokat is. Ezekben külön hangsúlyt fektettek arra, hogy a műsorokban miként reprezentálják a cigányokat (Monori & Kozma, 2010).

Az RTL Klub Mónika-show-ja 2001 májusától 2010 nyaráig, több mint tíz éven át futott, a konkurens TV2-n a Joshi Bharat című show-t 2008 és 2010 között adták. Ebben a két kibeszélő show-ban amerikai műsorok mintájára hétköznapi emberek hétköznapi problémáikat beszéltek meg a műsorvezetővel (Erdélyi Mónikával, illetve Joshi Bharattal), a műsorok a spontán beszélgetés érzetére alapoznak, azonban alaposan szerkesztettek (Császi, 2005).

„Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a Mónika Show témái felölelték a magánélet összes aspektusát, de ha visszatekintünk, akkor azt láthatjuk, hogy a lehetséges témák palettáján markáns átrendeződés jött létre az elmúlt években a konfrontációs show irányába. [...] A témák között egyetlen tiltott téma van: a politika”

– fogalmaz Császi (2011: 124–125). Egy kevésbé szélsőséges párbeszéd a Mónika-show 2005. január 5-i adásából így szól:

„Műsorvezető: Margitka, akkor mondd el Erzsikének is, hogy mit jelent a rossz kapcsolat!
Margit: Mé nem tudod, mit montá nekem (ordít). Várja csak, ne féjjé, meg fogod kapni!
Erzsébet, fiatal, csinosan öltözött roma nő, visszakiabálva: Tetőled?
Egymás szavába vágva adják elő, mi bajuk egymással. Margit öccsével békülne, mert Erzsi miatt évekkel ezelőtt megromlott vele a kapcsolata.
Margit: Tetvesek vagytok!
Erzsébet: Gyere csak, níz meg ezt a haját e, mennyi van belüle! (hátról előre dobja a haját, kezébe fogva rázza a másik felé, a közönség kacag)

Margit: Ezt e, ezt níz meg! Te szígyentelen! (ő is haját a kezébe fogva mutatja a másik nő felé, publikum nevet)

Mónika: Jó, így nem tudunk tovább beszélgetni, ha kiabáltok és szidjátok egymást!

Margit súlyos pajzsmirigybetegségéről beszél, közben az eddigiekhez nem illeszkedő felirat jelenik meg. »Annyi gyerek van a családban, hogy minden tavaszra jut legalább egy ballagás.« A következő felirat szerint pedig: »Margit életében fontos szerepet kapnak a babonák, ezért nem feküdt be az ágyba.« Megérkezik Béla, bajszos cigány ember: barnás-bordós öltöny, kék-fehér mintás inghez piros-fehér csíkos nyakkendő, a sztori egyre követhetlenebb. Már hárman kiabálnak, békülésre esély sincs. Mónika az utolsó percekben megmagyarázza a kudarcot: »Az a baj, hogy nem tudtok egymással kulturáltan beszélgetni, mert rögtön elkezditek szidni a másikat, és elkezdtek kiabálni. Így nem jó« (idézi Varró, 2005: 10).

A konfrontációs tematika, a hangos üvöltözés, a verekedés mindkét show-ban gyakran előfordult, és ahogy azt a 2009 tavaszán és őszén, összesen 92 Mónika-show-epizód és 92 Joshi Bharat-epizód kvalitatív elemzésén alapuló ORTT-vizsgálat megállapította, „az erőszakos, fenyegető viselkedés, az igénytelen beszédmód és ruházat, valamint a trágár nyelvhasználat a műsorokban elsősorban a romákat jellemezte” (Monori & Kozma, 2010: 24).⁷ Már a tavaszi adatfelvételkor is erősen felülreprezentáltak voltak a műsorokban a cigányok (a két műsor összes szereplőjének 41 százaléka), de őszre már a szereplők fele roma volt. A tematikát is erőteljesen meghatározta a származás:

„Az erőszakosan viselkedő vendégek között szignifikánsan magasabb volt a cigányként azonosított szereplők aránya (73%), de hasonló megoszlást figyelhettünk meg a *fenyegető* (71%), a *trágár* (60%) és az *igénytelen beszéd* (56%) megjelenésénél is. Csatornákra lebontva megállapítható, hogy ha a téma a *vérfertőzés* volt, akkor az RTL Klubon megjelenő szereplők 95, a TV2 esetében 50 százalék volt a romák aránya” (Monori & Kozma, 2010: 24).

Az ORTT 2009-ben és 2010-ben is adott ki határozatokat a két kibeszélő show-val kapcsolatban, és felszólította a csatornákat a sérelmezett magatartások megszüntetésére; a RTL Klubnak 2009 nyarán három órára el is kellett sötétítenie a képernyőjét (Császi, 2011), végül 2010 nyarán a Mónika-show és a Joshi Bharat is megszűnt.

5. Cigányok a valóságshow-kban

A valóságshow-kat a médiakritikusok, illetve a hétköznapi beszélgetések során a magánszemélyek is gyakran a szórakoztató televíziózás legaljaként kezelik, a poszt- és későmodern médiakutatásnak azonban ez a műfaj az egyik legfontosabb „alapanyaga”. Ez ugyanis elfogadja a tudományos létjogosultságát a rendkívül népszerű, hatalmas nézettség mellett futó, különböző irányú vehemens indulatokat generáló mediatermékeknek, amelyek a nyilvános tér aktív szereplői és formálói.

Az RTL Klub 2005-ös éves jelentése szerint az abban az évben induló Győzike-show nézettségét tekintve a top20 műsor egyike volt. A kereskedelmi televíziós szemszögből legfontosabbnak tekintett, 18–49 éves korcsoport 46 százaléka nézte, és ez a népszerűség 2009-re tovább nőtt: akkor az átlagos nézettség 50 százalékra ugrott. A nagy nézettség azonban nem jelentett imádott rajongást (RTL Klub Annual Report 2005, 2006). A show-ról az eddigi legalaposabb és legértékesebb tudományos munka Imre Anikó nevéhez fűződik (Imre, 2009; Imre & Tremlett, 2011; Imre, 2011), aki állítja: a közönségnek a valóságshow-khoz fűződő szeretve-gyűlölt (titokban imádott, nyíltan gyűlölt) viszonya a roma és más etnikai celebek szereplésével sugárzott realityműsorok körül érzékelhető a legjobban (Imre, 2011). A sorozatot ért kritikák a kutató olvasatában két nagy csoportra: a rasszista véleményekre és a minőségért aggódó értelmiségi diskurzusokra oszthatóak. A közönség részéről a realityműsorokkal kapcsolatosan a kultúra hanyatlása, minőségromlása felett vélelmezett értelmiségi aggodalom és a romák által reprezentált etnikai minőséggel kapcsolatosan érzett

⁷ 2009. március 19-e és június 12-e között 50–50, augusztus 31-e és október 30-a között pedig 42–42 Joshi Bharat és Mónika-show elemzését végezték el, jegyezték a szereplők műsorszámokban tanúsított magatartását, a témákat, és azonosították a roma szereplőket. A romapercepcióval foglalkozó fókuszcsoporthoz alapozva azokat a szereplőket tekintették romának, akiket a néző külső testi jegyei, szem-, haj- és bőrszíne, neve, szegényes öltözéke, „cigányos” nyelvhasználat, agresszív viselkedése alapján nagy eséllyel cigánynak tekint (Monori & Kozma, 2010).

diszkriminatív-előítéletes averzió összekapcsolódva, olykor egymástól független csoportoktól érkező, de egymást erősítve okozza az etnikai celebek szerepeltetésével készülő sorozatok körüli „felhördülést” a nyilvános térben.

Gáspár Győző a TV2-n 2002-től nagy sikerrel futó, mulató, lakodalmos és pop- és cigányzenét is játszó Dáridó-szereplésétől számítja sztársága kezdetét. Ezzel illeszkedik a *star studies* elméleti keretéhez, amely szerint a sztárság belépője, feltétele a tömegmédiá-szereplés maga. Az elmélet szerint a tömegmédiá egyfelől a sztár létrehozójaként, másfelől az individuuum sztáraspirációinak támogatójaként lép fel (Giles, 2000). A csatorna valóban szerepet játszott a Győzike-karakter és -jelenség felépítésében, aktívan egyengette az akkor még „csak” popénekes Gáspár útját, aki két évig szerepelt a csatorna különböző műsoraiban. Ezután a konkurens RTL Klubhoz szerződött, ahol 2005. február 7-én indult a családja életéről szóló Győzike-show, amely a romák médiareprezentációját tekintve új fejezetet írt. 2005-ben a tíz legnézettebb műsor közül a Győzike-show a hatodik lett, rendre megdöntötte a nézettségi rekordokat. A Győzike-show producere a vele 2006-ban készített interjúban azt mondta, szerinte azért lett ilyen nagy sikere a Győzike-show-nak, mert az Osbournes-hez hasonlóan szórakoztató és családi.

„Nagy nézettségének sok oka van, de furcsa módon azt gondolom ezek között a legkevésbé domináns ok az, hogy ők romák. Az egyik fő ok az, hogy mindenki szeret nevetni. Ez így nagyon primitíven hangzik, de nagyon igaz. Ha az ember talál olyan szereplőt vagy szereplőket, akik szinte minden megmozdulásukban így vagy úgy vagy amúgy komikusak, nevetségesek, viccesek, lehet rajtuk röhögni, kicsit talán chaplinesek, akkor már viszonylag hálásan fogadja az ember”

– fogalmazott a producer, majd hozzátette, ugyanakkor a család megjelenítése rendkívül fontos elem, a család ugyanis az a mindenki számára ismert képlet, amellyel bárki össze tudja magát hasonlítani, viszonyítási pontot képez konfliktusaival, a gyerekek körüli teendőkkel. Ez a produceri szándék egybevág annak a közönségvizsgálatnak az eredményeivel, amit Annabel Tremlett végzett 2005-ben egy közép-magyarországi általános iskola 10–11 éves tanulóinak körében 15 hónapos etnográfiai terepmunkája során a Győzike-show-ról (Tremlett, 2013).⁸ „A gyerekek nem használták a roma vagy cigány szavakat, mint a Győzike-show legnyilvánvalóbb elemét, ami meglepő, tekintve, hogy Győzike etnikai háttere meglehetősen előtérben ábrázolódik a promócióban és a show-ra érkező reakciókban is” (Tremlett, 2013: 245). Ezzel szemben az interjúk alapján a gyerekeknek a Győzike-show egyet jelentett a szórakozással, legfőbb vonzerejének azt tekintették, hogy megneveztette őket, illetve azt, hogy akár negatív, akár pozitív módon, de saját etnikai származásuktól függetlenül és a show etnikai színezetét figyelmen kívül hagyva viszonyítási pontot jelentett saját családjukhoz.

A Győzike-show producere a vele készített interjúban folyamatosan hátrította, hogy a Győzike-show cigányműsor lenne. Azt mondta, hogy amikor a műsor tervezték, az előkészítési fázisban több potenciális főszereplőt meghallgattak. Ganxta Zolee-t és Dopemant említette, tehát Ozzy Osbournes-hoz hasonlóan a szókimondó, vagány, kemény macho zenész karakterét kereste. Végül mégsem őket, hanem az akkor még kevésbé ismert Gáspár Győzőt választotta, akinek karakterében a machoságot felülírja a humor, az irritáló újjgazdagság, az olykor ordenáré harsányság és egyben a szerethető chaplines esettlenség. Feltehetően nem véletlen, hogy a szerkesztői döntés végül a vicces roma szereplő felé hajlott, ahogy az sem, hogy a magyar közönség előtt ilyen jól működött a szórakoztató roma nem különösebben sok dimenziós karaktere. A show jelentéseitől elválaszthatatlan a cigány konstrukció, még akkor is, ha a szerkesztés során elsősorban a családi életet emelték ki, és a showban nyíltan rasszista elemek sem voltak.

A show népszerűségének kulcsaként Imre Anikó is a családi szempontot emeli ki, amikor írja, hogy „ha a látványosan el(ő)adott etnikai elemeket lehántjuk a műsorról, egy tehető, de közönséges magyar család ismerős képét kapjuk” (Imre, 2009: 134). A sorozatban a minden devianciája ellenére az Osbourne-családhoz hasonlóan a Gáspár-család is szerető családi közegként funkcionál. Erre utalt a sorozat producere is az interjúban: „Roma műsornak titulálni vagy túlságosan nagy hangsúlyt fektetni arra, hogy ők romák, én azt gondolom, hogy ez egy hibás megközelítés.”

Ugyanakkor a Győzike-show-ban az etnikai jelleg a sorozatot és a magyar nyilvános tér reakcióit elemezve lehánthatatlan (Imre, 2011). A főszereplő család tájszólása, „cigányos” dialektusa, a műsor elején látható díszes-aranyos

⁸ Tizenkilenc etnográfiai interjút készített, hasonló társadalmi-gazdasági státusú családokból származó hat roma és 13 nem roma gyerekekkel.

intró, a lakás berendezése, a roma zene rendszeres használata mellett rendszeresen, explicit módon is megjelenik a főszereplő származása.⁹ A *star studies* egyik alapvetése az, hogy minden híresség csak saját kulturális kontextusában értelmezhető (lásd például Dyer, 1979 & 1987). Így van ez a Győzike-show főszereplőjével is, a karakter etnicitása a nemzeti kereteken kívül sokkal kevésbé reprezentálódik, ahogy ezt azok az epizódok is jól példázzák, amikor Győzike és családja külföldön jár (Amerikában, Törökországban, Nagy-Britanniában stb.). Ilyenkor Győzike komikus, elveszett magyar turistaként vagy éppen magyar hírességként jelenik meg, akitől az arra nyaraló kislányok autogramot kérnek – de semmiképpen sem cigányként:

„A romaság csak belülről, a kollektív magyarság keretein belül mutatkozik meg, és csak mi, magyarok vesszük észre és nagyítjuk ki (vagy találjuk ki?) a jellegzetességeit. Kívülről Győzike a magyar nemzetet képviseli, amelyben romák és nem romák mások számára megkülönböztethetetlenek” (Imre, 2009: 135).

A show-ra érkező, Imre Anikó által elemzett online reakciókból kiemelkedett a nyíltan rasszista diskurzus-szál, amely Győzike-t megfelelteti a „valódi cigányokkal”, és a cigányokkal szerzett saját személyes, negatív tapasztalataival vonja a showmant párhuzamba. Ugyanakkor, amikor 2007-ben Viniczai Andreával közösen online survey keretében vizsgáltuk az internetezőktől származó kapcsolatos attitűdjeit, az derült ki, hogy a válaszadók csupán egyharmada értett egyet azzal az állítással, hogy Győzike-tipikus roma élete van (Munk, 2007).

A magyar reality sorozatokban a Győzike-n kívül is találunk „cigányos” példákat, a TV2-n Hal a Tortán¹⁰ címmel jelentkező főzőműsorban 2008 szeptemberében egy héten keresztül roma kiadása is volt, amelyben Völgyi Zsuzsi, L.L. Junior, Bangó Margit, Bódi Csaba és Choli-Daróczy József szerepelt, és nézettsége az 1,45 millió főt is meghaladta. (Kiugró siker volt..., 2008). Származását nyíltan vállaló cigány valóságshow-sztár először az RTL Klub Való Világ ötödik szériájában szerepelt.¹¹ VV Fecó a 2011–2012-ben sugárzott show epizódjainak legelején látható intróban cigányos táncmozdulattal, fényes piros ingben egyértelműen cigányságát domborítja, és a vele készített interjúban elmondta, ez nem szerkesztői döntés volt, ő maga szerette volna büszkén megmutatni roma identitását. A reality epizódjaiban ritkán, de olykor így tett: amikor lehetősége volt sztárvendéget hívni a műsorba, Bangó Margitot invitálta, a Valentin napi epizódban pedig a „Szép vagy cigánylány” című dal éneklésével szórakoztatta lakótársait. Cigánysága azonban ezt a néhány szimbolikus elemet kivéve nincs kidomborítva a műsorszerkesztésben, a show után vele készített interjúban azt mondta, ilyen szempontból a szerkesztők egyáltalán nem befolyásolták. VV Fecó romasága tehát explicit módon kevésbé jelent meg a műsorban, de ahogy a szereplő gender-reprezentációját egy másik szereplő, a nem roma Attila reprezentációjához képest elemző vizsgálat megállapította, VV Fecó megjelenítése a nem roma szereplőkkel szemben alárendelt, „egy érzelmekkel teli, a saját őszinteségét hangsúlyozó, és ezáltal feminin karakterjegyekkel sűrűbben, erőteljesebben felruházott társadalmi nemmel rendelkező férfi” volt (Gregor-Lőrincz, 2012: 12).

6. Összegzés

Ahogy arról a bevezetőben is szó volt, a magyarországi romák mediaképe kétpólusú: a hírmédia alacsony társadalmi státusú cigányai jelentik az egyik pólust (lásd Munk, 2013), a szórakoztató média sztárjai a másikat. Tanulmányomban négy nagy területet, a legnézettebb médiumfajok romaképét elemeztem. Sorrendben: a zenei tehetségkutatók, a magyar tévésorozatok, szappanoperák, a magyar kibeszélő show-k, végül a témám szempontjából kiemelkedő jelentőségű Győzike-show és más reality show-k cigányképét vizsgáltam.

A társadalomban jelen lévők értékek és attitűdök, valamint a média közötti kapcsolat rendkívül összetett szövevény, sok irányú, egyszerű képletekkel leírhatatlan, nehezen megfogható kapcsolat. Egészen biztos, hogy nem állja meg a

⁹ Például amikor bográcsos halászlét főznek a vendégségben, ahová ellátogatnak, és Győzike azt mondja: „Gizdák vagytok mer’ tudtok halászlét főzni, cigány gyerekek mondjátok?”

¹⁰ 2008 márciusától futott egy évig, majd 2013 márciusától a Super TV2-n újra jelentkezett az adás.

¹¹ A Való Világ 5. szériáját 2011 szeptembere és 2012 februárja között sugározta az RTL Klub. Klasszikus reality show volt, amelyben a játékosok együtt élnek egy házban, egyikük hétről hétre kiesik, és a végén egyvalaki megnyeri a pénzből és tárgynyereseményekből álló fődíjat.

helyét az az állítás, hogy a média tükröt tartana a társadalomban jelenlevő jelentéseknek, domináns értékcsoporthoz, ahogy az sem igaz, hogy a média mindenható lenne, ráerőltetné értékrendjét a társadalomra. Már csak azért sem, mert sem a média, sem a társadalom nem önmagában létező entitás, hanem rétegzett, összetett konstrukció, ahogy a tévénézők, újságolvasók sokasága sem tekinthető koherens, egyívású masszának. A média tartalmának önmagában nincsen jelentésük, csak az értelmező, individuumokból álló közönségen keresztül nyernek – akár egymástól szöges ellentétben álló – jelentéseket.

Ha ugyanakkor a média és a társadalmi jelenségek összetett kapcsolatának bizonyos szeletét szeretnénk megérteni – ahogy jelen tanulmány a legnagyobb magyarországi etnikai kisebbségi csoport médiareprezentációját –, akkor megkísérelhetjük vizsgálni az ezekkel kapcsolatos társadalmi mintázatok, attitűdök és a média összetett kapcsolatrendszerének apróbb egységeit. Például azon karaktertípusokon keresztül, amelyek a szórakoztató média különböző műfajaiban a romákat ábrázolják.

Ezt tettem a tanulmányban, megállapításaim pedig az alábbiak: nem különösebb meglepetés, hogy a szórakoztató média sztereotip, alapvető funkciója ugyanis a szórakoztatás. E sztereotip képet dominálja ugyan a zenész cigány sok évszázados archetípusa, ám emellett a reprezentáció mégis meglehetősen heterogén. Találkozunk eltitkolt vagy sejtetett cigánnyal (Vágási Feri és a Bodzás-klán), származására büszke, összetett karakterű rendőr romával (Otyó őrmester), származását átmenetileg kutató, majd figyelmen kívül helyező, karrierista roma ügyvédnővel (Balogh Nóra), tehetséges pop- és rapénekesekkel (Caramel, Oláh Gergő, Oláh Ibolya, Gáspár Laci, LL Junior), tradicionális népdalénekesekkel, problémáikat üvöltve, verekedve kibeszélő cigányokkal (Mónika-show és Joshi Bharat), bántóan kinevetett (Bazi nagy roma lagzi) és nevetve lesajnált, szeretve-gyűlölt cigánnyal (Győzike) egyaránt. Emellett a szórakoztató médiaműfajokban kutatásom eredményei szerint nem létezik a romákra irányuló nyílt és általános előítéletesség, tehát a magyar társadalomban élő erőteljes etnikai előítéleteket felülírják a szórakoztató média szabályszerűségei, és a produkciós, szerkesztői döntések során a másság pozitív karakterisztikáira mint potenciális bevételmaximalizáló jellemzőkre építenek. Ez azt jelenti, hogy az etnicitáshoz kötődő másság mint különlegesség, a romák kulturális másságának hangsúlyozása a szórakoztató média preferenciáinak megfelelően gyakori a cigány szereplők esetében. Egy roma család főműsoridős valóságshow-ként való bemutatása vagy a Hal a tortán című főzőműsorban a roma sztárok szerepeltetése például kielégítheti a közönség voyeur igényeit, növelheti a nézettséget, ami egybevág a szórakoztató média gazdasági érdekeivel.

A szórakoztató médiának az alapvető funkciója a szórakoztatás, célja pedig a profit növelése. Ennek megfelelően társadalmi felelősséget egy kereskedelmi tévétől aligha várhatunk el.

Irodalom

- Antalóczy Tímea (2001a): Preferált értékek a szappanoperákban. Pilot Study alkalmazása a soap-land vizsgálatára. *Módszertani Füzetek*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, sorozatszerkesztő: Füstös László.
- Antalóczy Tímea (2001b): A szappanoperák genezise és analízise I. *Médiakutató* ősz 51–64.
- Antalóczy Tímea (2001c): A szappanoperák genezise és analízise II. *Médiakutató* tél 102–113.
- Bernáth Gábor (2003): Hozott anyagból A magyar média romaképe. *Beszélő*/6–7. 38.
- Bernáth Gábor & Messing V. (1998): „Vágóképként, csak némában” Romák a magyarországi médiában. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal.
- Bernáth Gábor & Messing Vera (2001): Roma szereplő a „Barátok közt”-ben: Az első fecske. *Médiakutató*, nyár 7–17.
- Bernáth Gábor & Messing V. (2012): Szélre tolva: Roma médiakép 2011. *Médiakutató*, 13 (1) 71–84.
- Bernáth Gábor (2012): *Bulvár – A média romaképének változása*. *Beszélő*/4–6. 48–58.
- Commodia2 (2011.12.17.): *Szomszédok 37. – Vágási Feri verekszik, lecígányozzák, majd letegeződik Mágennel*. [Video file] Videó feltöltve <http://www.youtube.com/watch?v=SgTONokYmhw> (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Császi Lajos (2005): A Mónika-show kulturális szociológiája. *Médiakutató*, ősz.
- Császi Lajos (2011): *A Mónika-jelenség kulturális szociológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csepeli György & Simon Dávid (2001): Becoming a Member of a Group. *Dialógus*, 1. sz.

- Dyer, Richard (1979): *Stars*. London: British Film Institute.
- Dyer, Richard (1987): *Heavenly Bodies. Film Stars and Society*. London: British Film Institute.
- Gemby (2010.12.16.). *Szomszédok 298. – Cigányverés*. [Video file] Videó feltöltve <http://www.youtube.com/watch?v=U63oIP-Wbak> (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Giles, David (2000): *Illusions of Immortality: A Psychology of Fame and Celebrity*. Basingstoke: MacMillan.
- Gregor Anikó & Lőrincz Dalma (2012): Az etnikai maskulinitás konstruálásának egyik példája, avagy Fecó esete a Való Világgal. (Kézirat). Elhangzott a 2011. május 4–5-én Pécsen A reprezentáció politikája és a különbségtétel mediatisált formái – fókuszban a romák médiaábrázolása című konferencián.
- Hegedűs T. András (1989): A cigányság a sajtóban. *Kultúra és Közösség/1*: 68–79.
- Imre Anikó (2011): "Love to hate: national celebrity and racial intimacy on reality TV in the new Europe". *Television & New Media XX*, X: 1–28.
- Imre Anikó (2009): A posztoszocialista valóság(-show), avagy mit tanulhatunk Győzikétől? *Médiakutató*, ősz. 131–138.
- Imre, Anikó & Tremlett, Annabelle (2011): 'Reality TV Without Class: The Postsocialist Anti-Celebrity Docusoap'. In Wood, H. & Skeggs, B. (eds.) *Reality Television and Class*. (London: BFI/Palgrave). pp. 88–103.
- Kadét Ernő & Bernáth Gábor (2001): Interjú Varga Izabellával és a Barátok Közt producerével (Kézirat).
- Kiugró sikerű volt a Hal a tortán roma különkiadása*. (2008): SG.hu. Letöltve http://www.sg.hu/cikkek/62571/kiugro_sikeru_volt_a_hal_a_tortan_roma_kulonkiadasa (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Kompare, Derek (2004): Extraordinarily ordinary: The Osbournes as "an American family." In: *Reality TV*, edited by S. Murray and L. Oullette, 97–118. New York: New York University Press.
- Ligeti György (2007): Kisebbségek és bevándorlók a médiában. *Médiakutató*, ősz. 27–40.
- Monori Áron & Kozma Kriszta (2010): „Ezek az emberek nem tudják elfogadni a szabályokat, nem képesek a beilleszkedésre” A Mónika-show és a Joshi Bharat című műsorok romaképe 2009-ben. *Médiakutató*, nyár. 19–33.
- Munk Veronika (2007): „Play to Me Gypsy!” How Roma Stars’ Image Change in Hungarian Media. In Kallioniemi, K., Kärki, K., Mäkelä, J., & Salmi, H (szerk.) *History of Stardom Reconsidered*. (84–89. o.) Turku: International Institute for Popular Culture.
- Munk Veronika (2009): Sztárság, elméletben. *Médiakutató*, tavasz. 7–16.
- Munk Veronika (2013): A romák reprezentációja a többségi média híreiben 1960-as évektől napjainkig. *Médiakutató*, nyár. 89–100.
- Nagy Kriszta (2011): Roma média-kép a Mónika Show és a Joshi Bharat műsorokban című előadása, elhangzott 2011. május 4–5-én Pécsen A reprezentáció politikája és a különbségtétel mediatisált formái – fókuszban a romák médiaábrázolása című konferencián. http://mertek.eu/sites/default/files/files/konferencia_nagy_romakep.pdf
- Örkény Antal (2005): Dallastól a Nyóckerig Cigány film vagy roma film? *Filmvilág/6*: 7–9.
- Pócsik Andrea (2011): A film cigány teste. A magyar filmtörténet romaképei a kortárs kultúrakutatások tükrében. Doktori disszertáció (Kézirat).
- RTL Group. (2006): *Annual report 2005*. Letöltve http://www.rtlgroup.com/www/assets/file_asset/AR2005_RTLGroup_COMPLETE.pdf (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Sixx (2013): Akár a kurucinfó is írhatta volna a Tv2 új sorozatát In *Comment.com 2013.01.08*. http://comment.blog.hu/2013/01/08/akar_a_kurucinfo_is_irhatta_volna_a_tv2_uj_sorozat (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Soós Péter & Pajer R. (2009): *Tűzvonalban – A pók hálójában*. Letöltve <http://magyar.film.hu/filmhu/magazin/tuzvonalban-a-pok-halokban-interju-szemle-40.html> (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Terestyéni Tamás (2004): A sajtó roma vonatkozású tartalmai a 2002-es parlamenti választások kontextusában: Adalékok a hazai sajtó romaképehez. *Médiakutató*, nyár. 117–136.
- Tremlett, Annabel (2013) Why must Roma minorities be always seen on the stage and never in the audience? children’s opinions of reality Roma TV. In: *Popular television in Eastern Europe during and since socialism*. Routledge advances in internationalizing media studies. Routledge, New York, pp. 241–258.
- Tűzvonalban. Oltós János „Otyó”*. (n. d.). Letöltve <http://www.tuzvonalban.com/nyolcas-korzet-kmcs/oltos-janos-otyovarju-kalman.20090204> (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- TV Paprika (n. d.). *What we do. Reality. Among the gypsies*. Letöltve: <http://www.paprika-latino.com/reality.html> (utolsó letöltés: 2013. július 28.)

Varró Szilvia (2005): Romák a képernyőn. *Filmvilág*/6. 10–11

Vicsek Lilla (1995): Cigánykép a magyar sajtóban (1995. március-június). *Szociológiai Szemle*, 7 (3), 139–158.

Viniczai Andrea (2007): National Characteristics of Hungarian Celebrity Culture In: *History of Stardom Reconsidered*. Edited by Kari Kallioniemi, Kimi Kärki, Janne Mäkelä and Hannu Salmi. Turku: International Institute for Popular Culture. 90–96.

Munk Veronika újságíró, szociológus, az Index.hu munkatársa. 2002-ben az ELTE TÁTK szociológia- és az ELTE BTK médiaszakán szerzett diplomát, jelenleg az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézete Film-, Média- és Kultúraelméleti Doktori Program hallgatója. Kutatási területe a kisebbségek mediaképe. Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „A romák reprezentációja a többségi média híreiben az 1960-as évektől napjainkig” (2013. nyár).

Kóczyán Sándor

A trágár nyelvhasználat korlátozása a magyar médiaszabályozásban

Az elektronikus médiaszabályozás egyik legérdekesebb területe a trágár kifejezések és a „csúnya” szavak, a durva beszéd korlátozása. Az ilyen megnyilvánulások önmagukban véve nem jogellenesek, a véleménynyilvánítás szabadságába tartoznak. A trágár, durva beszéd használata azonban szigorú korlátozás alá esik az elektronikus médiában. Ennek legfőbb indoka a kiskorúak védelme, mivel ezt a kiskorúak számára nem megfelelő, káros tartalomnak tekintik. A tanulmány az elektronikus médiában megjelenő trágár, durva beszéd magyar szabályozását mutatja be, részletesen elemezve az ORTT és a Médiatanács trágár kifejezésekkel kapcsolatos gyakorlatát. A jogszabályi környezet bemutatása mellett ismerteti a Médiatanács 1037/2011. (VII. 19.) számú határozatával elfogadott úgynevezett klasszifikációs ajánlását, amely a trágár, durva beszéd megítéléséről is útmutatást nyújt. Bár a trágár nyelvhasználat kifejezett tilalma sem a régi, sem az új médiatörvényben nem szerepel, az ORTT és a Médiatanács, valamint a bíróságok számtalan, a műsorszámok korhatár-besorolásával kapcsolatos határozatban foglalkoztak az obszcén, trágár kifejezések használatának kérdésével. Említést érdemelnek a talkshow-k (Mónika-show) és valóságshow-k (ValóVilág 4), amelyekben fokozottabban jelentek az erősen trágár, durva kifejezések használatának problémái. Az írás kiter a rádióban előforduló trágár nyelvhasználatra is, és néhány szóban felidézi a zeneszámokban használt durva beszéd kapcsán az úgynevezett Ice-T-ügyet.

A trágár nyelvhasználat korlátozásáról általában

A közfelfogás szerint az audiovizuális médiaszolgáltatásokban megjelenő bizonyos tartalmak veszélyt jelenthetnek, károsak lehetnek a kiskorúak megfelelő testi, szellemi, lelki és erkölcsi fejlődésére. A médiaszabályozás egyik legfontosabb kérdése a kiskorúaknak a média ártalmas hatásaitól, a számukra nemkívánatos tartalmaktól való védelme. A kiskorúak számára nem megfelelő, káros tartalomnak minősül – az erőszakos és a szexuális tartalmak mellett – a trágár, durva beszéd is, amely helytelen magatartásmintát közvetítve „rossz” hatást gyakorolhat testi, szellemi és erkölcsi fejlődésükre. Az ilyen tartalmak önmagukban véve nem jogellenesek, a véleménynyilvánítás szabadsága körébe tartoznak és szabadon közzétehetők.¹ A kiskorúak védelme azonban indokoltá teheti az elektronikus médiumokban a trágár, durva megnyilvánulások korlátozását, amelyek károsan befolyásolhatják a testi, szellemi vagy erkölcsi fejlődésüket. A közlés korlátozásának mértéke és módja az adott médium jellemzőitől is függ: ugyanazon tartalmú közlések a különböző médiumokban – televízió, internet, mozi, videojáték – megjelenve különböző mértékű és típusú korlátozások alá eshetnek. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a hozzáférés korlátozása egyben a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását is jelenti, amire a kiskorúak védelmének biztosítása során is tekintettel kell lenni.

A szabályozásnak többféle módszere létezik. A gyermekek védelmét szolgáló egyik legrégebbi és leghatékonyabb korlát a műsorszámok szabályozásával a műsorszám (médiatartalom) sugárzási idejének korlátozása. Ez az úgynevezett vízválasztó módszer (*watershed*), amely alapján a kiskorúak szempontjából kifogásolható, káros tartalmú műsorszámok csak meghatározott időpontban, a késő esti vagy éjszakai órákban tehetők közzé, amikor nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy kiskorúak már nem láthatják, hallhatják a károsnak vélt tartalmat. A másik leggyakoribb módszer a műsorszámok klasszifikációja, kategorizálása, korhatár-besorolása (*classification, rating*), illetve valamilyen szempont, kritérium alapján történő minősítése, osztályozása. A besorolási rendszereknek kétféle fajtájuk különböztethető meg: az egyik a kor/érettség alapján való besorolás, az úgynevezett „értékelő” (*evaluative*) rendszer, amely a műsorszám megtekintéséhez ajánlott alsó korhatárt határozza meg a műsorszám megfelelő

¹ A kiskorúak védelme kapcsán a korlátozás mértéke alapján különbség tehető a jogellenes (illegális) és a káros (ártalmas) tartalmak között. A jogellenes tartalmak teljes egészében tiltottak mindenki számára, míg a káros tartalmak önmagukban nem jogellenesek, de a kiskorúak számára nemkívánatosak. A megkülönböztetést először az Európai Bizottság 1996-ban kiadott „A kiskorúak és az emberi méltóság védelméről az audiovizuális és információs szolgáltatásokban” című Zöld Könyve tartalmazta (COM(96) 483, Brüsszel, 1996. 10. 16.).

korhatár-kategóriába való besorolásával. A másik az úgynevezett leíró jellegű besorolás, amely a műsorszám nem kívánt tartalmi jellemzőire – így a trágár nyelvezet előfordulására – vonatkozó mutatókat alkalmaz (például erőszak, szexualitás, droghasználat).

A trágár beszéd korlátozása a magyar médiaszabályozásban

A korábbi médiahatóság, az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) több határozatban foglalkozott már kifejezetten az obszcén, trágár kifejezések használatának kérdésével. Az ORTT gyakorlata szerint a durván közönséges, trágár kijelentések használata nem volt ugyan tilos, viszont az ilyen közlések alkalmasak voltak a nézők vagy a hallgatók nyugalmanak megzavarására, ezért erre a körülményre előzetesen fel kellett hívni a közönség figyelmét.² A Testület a Danubius rádiót például azért marasztalta el a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény (Rttv.) 5. § (1) bekezdésének³ megsértése miatt, mert 2006 májusában a rádió egyik reggeli műsorában – főműsoridőben – két olyan trágár kifejezés („b*szd meg”, „f*szom”) is elhangzott, amely a kisipolás ellenére is jól hallható volt. A műsorban az MTV Baló György által vezetett 2006. áprilisi választási műsort parodizálták. A határozat szerint az elhangzottak „alkalmasak voltak arra, hogy a gyanútlan rádióhallgatókban megütközést keltsenek”, továbbá „teljesen öncélúan hangzottak el, s vitték el a műsorszegmenst az indokolatlan közönségesség irányába”. Az ilyen durván közönséges, trágár stílusba hajló kijelentések alkalmasak a nyugalom megzavarására, s erre a körülményre a rádió elmulasztotta előzetesen felhívni a figyelmet.⁴ Az első fokon eljáró Fővárosi Bíróság azonban hatályon kívül helyezte a határozatot, arra hivatkozva, hogy a trágár kifejezések használata „nem teljesen sorolható” az Rttv. 5. § (1) bekezdése alá, valamint az alkalmazott szankció nincs arányban a szankcionált magatartással. A Fővárosi Ítéltábla végül helybenhagyta az ORTT határozatát.⁵ Egy másik esetben egy vidéki rádiót marasztalt el a testület, mert egy szignálként elhangzó párbeszéd ugyancsak trágár kifejezést tartalmazott („Mondd még egyszer, ha mered, te f*szfej!”). „Az ilyen jellegű kifejezés sértő és megbotránkoztató lehet mások számára, és a hallgatók nyugalmanak megzavarására is alkalmas lehet.”⁶

A trágár nyelvhasználat megítélése a korhatár-besorolásnál

A trágár nyelvhasználat kifejezett tilalma sem a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvényben (Rttv.), sem az új médiatörvényben, a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CXXXV. törvényben (Mttv.) nem szerepel. Az Rttv. korhatár-kategóriákat meghatározó 5/B. § (3)–(4) bekezdése csupán annyit mondott ki, hogy azt a műsorszámot, amely alkalmas a 16 éven aluliak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására, különösen azáltal, hogy közvetett módon utal erőszakra, illetve szexualitásra, vagy témájának meghatározó eleme az erőszakos módon megoldott konfliktus, a III. kategóriába kell sorolni. Az ilyen műsorszám minősítése: 16 éven aluliak számára nem ajánlott. Azt a műsorszámot pedig, amely alkalmas a kiskorúak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására, különösen azáltal, hogy meghatározó eleme az erőszak, illetve a szexualitás közvetlen, természetes ábrázolása, a IV. kategóriába kell sorolni. Az ilyen műsorszám minősítése: 18 éven aluliak számára nem ajánlott. Ezen túlmenően a III–IV. kategóriára időbeli korlát vonatkozott. A III. kategóriába sorolt műsorszámot 21.00 és 5.00 óra között, míg a IV. kategóriába sorolt műsorszámot csak 22.00 és 5.00 óra között lehetett sugározni (Rttv. 5/C. § (2)–(3) bek.).

Az Rttv. ugyanakkor nem részletezte, hogy pontosan mi minősül a kiskorúak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen, illetve súlyosan kedvezőtlen befolyásolására alkalmas műsorszámnak, ahogyan azt sem,

2 380/2004. (III. 31.) sz. ORTT-határozat, 735/2005. (IV. 27.) sz. ORTT-határozat, 2579/2005. (XII. 14.) sz. ORTT-határozat, 870/2006. (IV. 26.) sz. ORTT-határozat.

3 „Rttv. 5. § (1) A vallási vagy hitbeli meggyőződést sértő, az erőszakos vagy más módon a nyugalom megzavarására alkalmas képi vagy hanghatások bemutatása előtt a közönség figyelmét erre a körülményre fel kell hívni.”

4 2456/2006. (XI. 8.) sz. ORTT-határozat.

5 Fővárosi Ítéltábla 4.Kf.27.207/2008/4.

6 1507/2007. (VI. 27.) sz. ORTT-határozat.

mit ért pornográfia és indokolatlan erőszak alatt. Az egyes kategóriákba való besorolás részletes szempontjait az ORTT dolgozta ki, és az 1494/2002. (X. 17.) sz. ORTT-határozatban tette közzé. Az ORTT határozata részletesen kifejtette, hogy a műsorszámok minősítése során milyen szempontokat kell figyelembe venni, külön szólva a televíziós és a rádiós műsorszolgáltatókról. Az ajánlás a trágár, durva beszéd használatáról csak a rádiós műsorszolgáltatók kapcsán szólt.

A trágár nyelvhasználat kifejezett tilalma az új médiatörvényben sem szerepel. Az Mttv. a korhatár-kategóriák meghatározása során nem említi külön tartalmi jellemzőként a trágár, durva beszédet:

„9. § (5) Azt a műsorszámot, amely alkalmas a tizenhat éven aluliak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására, különösen azért, hogy erőszakra, illetve szexualitásra utal, vagy témájának meghatározó eleme az erőszakos módon megoldott konfliktus, a IV. kategóriába kell sorolni. Az ilyen műsorszám minősítése: tizenhat éven aluliak számára nem ajánlott.

(6) Azt a műsorszámot, amely alkalmas a kiskorúak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására, különösen azért, hogy meghatározó eleme az erőszak, illetve a szexualitás közvetlen, naturális ábrázolása, az V. kategóriába kell sorolni. Az ilyen műsorszám minősítése: tizennyolc éven aluliak számára nem ajánlott.”

A korhatár-besorolás során a trágár, durva beszéd megítéléséről a Médiatanács 1037/2011. (VII. 19.) számú határozatában elfogadott és közzétett – kötelező erővel nem bíró – úgynevezett klasszifikációs ajánlása nyújt útmutatást.⁷ Az ajánlás alapvetően az ORTT 2002-es határozatát követi, de helyenként részletesebb, és a hatóság korábbi joggyakorlatának számos elemét beépíti. Az ajánlás szerint a besorolás során az úgynevezett „témakifejtés tesztjét” kell alkalmazni: azt kell vizsgálni, hogy a műsorszámokban megjelenik-e valamilyen ártalom, és azt milyen súllyal és módon mutatják be, illetve ábrázolják. A műsorszámok kategorizálása, minősítése összességében a gyermekek és a fiatalok védelmére okot adó jelenetek számától, terjedelmétől, minőségétől, szövegezésétől, képi megjelenítésétől, zenei aláfestésétől, tartalmi mondanivalójától, magyarázattal vagy magyarázat nélkül történő megértésüktől, vagyis a kiskorúakra gyakorolt összehatásától függ.⁸ Az ajánlás szerint a kiskorúak fokozott védelme érdekében a korhatár-besorolás során a tartalomszolgáltatóknak mindig megszorítóan és nem megengedően kell eljárniuk,⁹ a káros hatások megítélésénél pedig mindig a gyermekek érdekei az elsődlegesek. A besorolás a teljes műsorszámra vonatkozik, ezért amennyiben a közreadott mű egyetlen olyan elemet, jelenetet is tartalmaz, amely magasabb kategóriába tartozik, úgy az kihat az egész műsorszám minősítésére, és magasabb kategóriába kell besorolni azt.¹⁰ Az ajánlás külön nem szól a rádiós médiaszolgáltatókról.

Az ORTT, a Médiatanács és a bíróságok általános gyakorlata

Az ORTT, illetve a Médiatanács az obszcén, trágár kifejezések használatának kérdésével a műsorszámok korhatár-besorolásánál – amelynek szempontjai a műsorszám nem kívánt tartalmi jellemzőin alapulnak – foglalkozik, amivel kapcsolatban mind a médiahatóságoknak, mind a bíróságoknak egy viszonylag egységes gyakorlatuk alakult ki. A gyakorlat alapján főbb tartalmi jellemzőkként a trágár, durva nyelvezeten kívül az erőszak, a szexualitás és a meztelenség, a droghasználat, a félelemkeltés, a veszélyes magatartások, valamint a hátrányos megkülönböztetés emelhető ki. A műsorszámok besorolása során a leggyakoribb problémát a műsorszámok helytelen minősítése, azok nem megfelelő korhatár-kategóriába való besorolása jelenti. A médiaszolgáltatók (műsorszolgáltatók) jellemzően a 16 éven aluliaknak nem ajánlott műsorszámokat sorolják be egy kategóriával lentebb, és azokat 12-es korhatár-kategóriával teszik közzé idő előtt.

⁷ A médiatartalmak korhatár-besorolásánál irányadó szempontokra, az egyes műsorszámok közzététele előtt és közben alkalmazható jelzésekre, illetve a minősítés közzétételének módjára vonatkozó jogalkalmazási gyakorlat elvi szempontjai. http://mediatorveny.hu/dokumentum/16/klaszifikacios_ajanlas.pdf (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

⁸ Fővárosi Ítéletábrla 2.Kf.27.164/2005/5., Fővárosi Ítéletábrla 2.Kf.27.250/2006/6.

⁹ Fővárosi Bíróság 24.K.33839/2004/12.

¹⁰ Fővárosi Ítéletábrla 2.Kf.27.154/2004/6., Fővárosi Ítéletábrla 2.Kf.27.250/2006/6.

A Fővárosi Ítéltábla számos ítéletében kiemelte, hogy a korhatár besorolása során mindig a műsorszám összhatását kell figyelembe venni:

„A korhatár helyes meghatározásánál a műsorszám kiskorúakra gyakorolt összhatását kell figyelembe venni, vagyis egységesen, az egész filmet szemlélve kell azt elemezni nemcsak szóhasználatát, hanem képi megjelenítését, hang- és zenei aláfestését, tartalmi mondanivalóját ahhoz, hogy megfelelő mérlegelési szempontok álljanak rendelkezésre a döntés meghozatalánál.”¹¹

Az ORTT és a Médiatanács számtalan határozatában hivatkozott a Fővárosi Bíróság egy 2005-ben hozott elsőfokú ítéletére, amely kimondta, hogy:

„...a kiskorúak egészséges erkölcsi, szellemi, pszichikai fejlődése olyan alkotmányos érték, amellyel szemben minden más alkotmányos szabadságjognak engednie kell. A véleménynyilvánítási, műsorszerkesztési, műsorszolgáltatási szabadság csak ezen érték maximális védelmét figyelembe véve valósulhat meg. Kétség esetén csak a túlzott védelem lehet az elfogadható mérce.”¹²

„A minősítésnél a műsorszolgáltatónak mindig megszorítóan – és nem megengedően – kell eljárnia.”¹³

A besorolás mindig a teljes műsorszámra vonatkozik, ezért az egyes jelenetek, elemek más kategóriába tartozása kihat az egész műsorszám minősítésére.¹⁴ Ha a műsorszám olyan elemeket tartalmaz, amelyeket besorolásuk esetén magasabb kategóriának megfelelően lehetne csak sugározni – éppen a minősítésnél való megszorító eljárásra és a védendő korosztályra tekintettel –, az egész műsorszámot eggyel magasabb kategóriába kell sorolni és annak megfelelően sugározni. A műsorszám magasabb korhatári kategóriába történő sorolására abban az esetben is szükség van, ha csak fennáll a lehetősége annak, hogy a kiskorúakra káros hatást gyakorolnak. Ebből következően nem a műsorszám kiskorúakra gyakorolt tényleges hatását kell vizsgálni, hanem csupán annyit, hogy a közzétett jelenetek alkalmasak lehetnek-e a kiskorúak egészséges fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására.¹⁵

A gyakorlat szerint a kiskorúak fejlődésének hátrányos befolyásolására, a kialakulóban lévő értékrendjük megzavarására a műsorszámokban előforduló obszcén, trágár kifejezések, a közönséges nyelvhasználat is alkalmas lehet. Ezt a Fővárosi Ítéltábla több esetben is kifejtette: „Súlyosan káros hatással van a kiskorúak erkölcsi fejlődésére, a kulturált viselkedés elsajátítását kifejezetten gátolja az, hogy egy televízió-műsorban felnőttek folyamatosan válogatott trágárságokat mondanak egymásnak, és a nyílt színen összeverekednek.”¹⁶ A fentieknek megfelelően, ha a műsorszám akár egyetlen olyan jelenetet is tartalmaz, amelyben trágár nyelvhasználat fordul elő, úgy az kihathat az egész műsorszám minősítésére, és azt magasabb kategóriába kell besorolni.

Az ORTT 2002-es állásfoglalása a rádiós műsorszolgáltatók esetében külön kitért arra, hogy a III. kategóriába sorolt műsorszámok esetében a durva beszéd, esetleg trágár kifejezések használatának védhetőnek kell lennie, használatuk nem lehet sem mértéktelen, sem túlságosan agresszív. A durvának, trágárnak tekintett szavak, kifejezések a szereplők vagy a helyzetek jellemzésére, a valóság ábrázolása céljából előfordulhatnak, amennyiben ez a hallgató tájékoztatása vagy a művészi hatás szempontjából indokolt. A Médiatanács ajánlása szerint a II. kategóriában (hat éven aluliak számára nem ajánlott) már elfogadható a csodálkozást, megdöbbenést kifejező indulatszavak, az enyhe, tréfás szitkok,

11 Fővárosi Ítéltábla 2.Kf.27.065/2004/3., Fővárosi Ítéltábla 2.Kf.27.074/2004/3.

12 Fővárosi Bíróság 3.K.33902/2005/7.

13 Fővárosi Bíróság 24.K.33839/2004/12.

14 Fővárosi Ítéltábla 2.Kf.27.154/2004/6.

15 Fővárosi Ítéltábla 3.Kf.27.178/2006/4.

16 Fővárosi Ítéltábla 2.Kf.27.259/2004/3.

a nem obszcén gesztusok, kézmozdulatok használata, ám „az agresszív nyelvi mintákat” kerülni kell. A III. kategóriába (12 éven aluliak számára nem ajánlott) való besorolás során pedig figyelemmel kell lenni arra, hogy a közönséges, durva nyelvezet körében nem megengedett a sértő kifejezések hatványozott előfordulása, a nemi szervek említése, a szexuális töltetű káromkodások. Az ajánlás szerint még a IV. kategóriába (16 éven aluliak számára nem ajánlott) tartozó műsorszámokban sem elfogadott a nemi szervekkel, illetve a szexuális aktussal kapcsolatos trágár szavak „különösen agresszív módon történő használata”.

A médiahatóság gyakorlata szerint a „közepesen erős” kifejezéseket tartalmazó műsorszámokat a III. kategóriába kell besorolni. A 12-es korhatár-kategóriában még elfogadhatóak az enyhe (például bunkó, barom, francba stb.), illetve a „közepesen erős” kifejezések (például hülye, szar, fos stb.) csoportjába tartozó káromkodások, ám az ezeket meghaladó „erősen” trágár kifejezések és a vulgáris nyelvhasználat már nem, azokat ki kell sípolni vagy érthetlenné kell tenni. A hatóság több határozatában is kimondta, hogy a „közepes mértéket is meghaladó” trágár nyelvezet már alkalmas arra, hogy a 16 éven aluliak személyiségfejlődésére káros hatást gyakoroljon. Az indoklás szerint a durva, közönséges nyelvhasználat azt közvetítheti a 16 éven aluli korosztály számára, hogy az elfogadható, hétköznapi és követhető az egész társadalom számára, ezért az a „nyelvi igénytelenség” felé terelheti a kiskorúakat, valamint az arra „fogékony kamaszokat megerősít[het]i a rossz beidegződéseikben”. Ennek megfelelően a durva, trágár kifejezéseket tartalmazó műsorszámokat legalább a 16-os korhatár-kategóriába kell besorolni, amelyeket csak 21.00 és 5.00 óra között lehet közzétenni, sugározni (Mttv. 10. § (1) bek. c)–d) pont). A trágár beszéd szempontjából tehát lényegében a 21 óra tekinthető „vízválasztó” időpontnak, és a 21 és 5 óra közötti időszak a trágár beszéd „biztonságos menedéke”, amikor már kisebb a veszélye annak, hogy az ilyen szóhasználattal gyermekek is szembesülnek. Így a késő esti időszakban közzétett és a megfelelő korhatár-kategóriába besorolt műsorszámokban elhangzó trágár, obszcén kifejezéseket már nem szükséges kisípolni, érthetlenné tenni. A gyakorlat tehát – hasonlóan a filmek korhatár-besorolásának szempontjait tartalmazó angol BBFC-kódex, a Classification Guidelines-ban¹⁷ foglaltakhoz – különbséget tesz az „enyhe” nyelvhasználat, a „közepesen erős”, mérsékelt nyelvezet és a „közepes mértéket is meghaladó”, „erősen” trágár kifejezések között. Az viszont már nem egészen világos, hogy pontosan mely és milyen kontextusban elhangzó szavak tartoznak a „közepesen erős” és az „erős” trágár kifejezések, nyelvezet kategóriájába. Annyi bizonyos, hogy a szexuális töltetű obszcén kifejezések gyakori említése már meghaladja a közepesen erős mértéket.

Emellett a trágár, durva szavak megítélésénél különbséget kellene tenni – hasonlóan az amerikai médiahatóság, a Federal Communications Commission (Szövetségi Kommunikációs Bizottság, FCC) korábbi gyakorlatához¹⁸ – a trágár szavak ismétlődő, folyamatos vagy gyakori használata, valamint azok elszigetelt vagy eseti, alkalmi használata között. Az elszigetelt és eseti használat a kontextusra, a közlés körülményeire tekintettel még nem feltétlenül elfogadhatatlan. Ez elsősorban attól függ, hogy az önmagában trágárnak tartott kifejezés milyen kontextusban hangzik el, illetve a közlés összefüggései – a műsor műfaja, tartalma, a közönség várható nagysága és összetétele – igazolják-e a használatot. Így például az obszcén tartalmú, szexuális célzattal használt kifejezések, a szexuális kontextusban megjelenő trágárság használata napközben sem fogadható el, még akkor sem, ha azok egyébként a művészi önkifejezés eszközeinek számítanak. Ha viszont a trágár szavakat nem szexuális célzattal, hanem a mondanivaló hangsúlyozására, például a szereplők vagy a helyzetek jellemzésére használják alkalmi jelleggel, úgy elfogadhatónak minősülhet, ha a műsorszám egyébként más, kiskorúakra káros hatást nem tartalmaz. A jelenlegi gyakorlat erre csak kevésbé van figyelemmel.

Figyelembe kellene venni azt is, hogy a vitatott kifejezés milyen műfajú műsorszámokban hangzik el. Egy fikciós műfajban, filmben vagy egy sorozat epizódjában alkalmi jelleggel elhangzó trágár kifejezések a körülményektől függően elfogadhatóak lehetnek, tekintettel az alkotás művészi érdemeire, illetve ha azok az alkotás „szerves” részét képezik.¹⁹ Erre példa az amerikai médiahatóság, az FCC egyik döntése, amely nem találta illetlennek (*indecent*) Steven Spielberg Ryan közlegény megmentése (*Saving Private Ryan*) című filmjének teljes, vágatlanul bemutatott verzióját. A mozifilm az ABC televíziós csatornáin 2004. november 11-én este 8 órakor került adásba, és a „TV-MA LV” korhatár-

17 Lásd <http://www.bbfc.co.uk/download/guidelines/BBFC%20Classification%20Guidelines%202009.pdf> (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

18 Industry Guidance on the Commission's Case Law Interpreting 18 U.S.C. § 1464 and Enforcement Policies Regarding Broadcast Indecency. Policy Statement, 16 FCC Rcd 7999 (2001) <http://transition.fcc.gov/eb/Orders/2001/fcc01090.html> (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

19 Ilyen trágár kifejezéseket, már-már klasszikusnak számító fordulatokat tartalmazó filmekre példa a Beverly Hills-i zsaru, Amerikába jöttem vagy a Drágán add az életed, amelyek később különböző okoknál fogva „szalonképebb”, ám de jóval kevésbé „élvezhető” szinkront kaptak.

besorolást²⁰ kapta. Az FCC úgy ítélte meg, hogy a filmben – ismételten – használt trágár kifejezések a háborúról szóló fikciós film „szerves” részét képezték, illetve a töltelékszavak használatára a realista ábrázolás megőrzése végett volt szükség. A Bizottság szerint „a kimondott töltelékszavak reálisan tükrözik a katonák erős emberi reakcióit”, és a trágár nyelvezet „törlése vagy enyhébbel való helyettesítése [...] megváltoztatta volna a művészi alkotás természetét, és csökkentette volna a film élményének erejét, realizmusát és közvetlenségét a nézők számára”. A film nyelvezete ezért „nem volt indokolatlan vagy szándékosan ingerlő vagy sokkoló”, és annak sugárzása sem volt illetlen. Az FCC ezzel lényegében kimondta, hogy a filmben használt vulgáris nyelvezetnek művészi érdemei voltak, amelyek a film elválaszthatatlan részét képezték, illetve az alkotás művészi értéke is védelmet nyújthat az ellen, hogy bizonyos beszédet illetlennek lehessen tekinteni.²¹

Másként kell megítélni ezzel szemben egy főműsoridőben sugárzott valóságshow-t vagy talkshow-t, amelyben ugyancsak gyakoriak az ilyen szóhasználatok, adott esetben ömlesztve, válogatás nélkül, hétköznapi környezetben hangoznak el a különböző trágár kifejezések. Speciális elbírálást igényelnek az élő műsorok és közvetítések is, amikor a médiaszolgáltató vagy a műsor szerkesztői kevésbé tudják megakadályozni a sértő kifejezés elhangzását. Méltánytalan lenne, ha a médiaszolgáltatót tartanák felelősnek az élő adás alatt elhangzó trágár szavak miatt. Azonban ilyen körülmények között is elvárható a hiba elismerése és a bocsánatkérés, valamint a gyors cselekvés annak érdekében, hogy megakadályozzák a további incidenseket.²²

Trágár nyelvhasználat a televízióban

A trágár nyelvhasználat miatti nem megfelelő korhatár-besorolásra példa a Macska-jaj című film, amelyet a Viasat3 csatorna még 2004. március 7-én, 19.25 órai kezdettel, II. kategóriás (12 éven aluliak számára nagykorú felügyelete mellett ajánlott) besorolással tett közzé. Az ORTT egyebek között azért találta jogsértőnek a film besorolását és korai időpontban történő vetítését, mert a filmben gyakorta hangzottak el durva, trágár káromkodások, amelyek messze meghaladták azt a szintet, amely a II. kategóriába sorolt műsorszámok esetében még elfogadható.²³ A másodfokon eljáró Fővárosi Ítéltábla ugyancsak jogsértőnek találta a film II. kategóriába sorolását, mivel abban

„... a szereplők olyan természetesen trágárkodnak, ami nem csak elősegíti ezen kifejezéseknek az élőbeszédbe való beépülését, de az erre egyébként is fogékony kamaszokat meg is erősíti rossz beidegződéseikben. A nyelvi erőszak megfelelő kezeléséhez megfelelő élettapasztalat szükséges, amellyel kétséges, hogy rendelkezik a 12–16 év közötti korosztály.”

A bíróság szerint ezért a film alkalmas a 16 éven aluliak fizikai, erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására.²⁴

A TV2 2008. július 6-án 20 óra 4 perckor kezdte sugározni az Üvegtigris című filmet, amelyet az Rttv. 5/B. § (2) bekezdése szerinti II. kategóriába sorolt be. Az ORTT megállapítása szerint a film deviáns cselekedeteket, nemkívánatos viselkedési formákat (például alkoholfogyasztást, dohányzást, felelőtlen szórakozást, rendőrség provokálását, folyamatos trágár szóhasználatot) mutatott be, amelyeket a fiatalok „kellő élettapasztalat hiányában” követendő példának tekinthetnek. A Testület szerint a filmre jellemző volt a közönséges, trágár nyelvezet, amely meghaladta a közepesen erős mértéket, a nemi szervek említése (például pocsiba), a szexuális töltetű káromkodások (például átb*sztalak, kurva életbe, bűdös francba, kurva anyád, köcsög, b*szd meg) gyakori előfordulása miatt a film kedvezőtlenül befolyásolhatta a fiatalok szellemi, erkölcsi fejlődését. Ezért a műsorszám nem felelt meg a II. korhatári kategória követelményeinek.²⁵ Az elsőfokú bíróság is úgy vélte, hogy a kifejezetten közönséges, a köznap nyelvben is teljesen

20 TV-MA: Csak 17 éven felülieknek ajánlott, 17 év aluliak számára alkalmatlan; L: Durva, trágár nyelvezet; V: Erőszak.

21 In re Complaints Against Various Television Licensees Regarding Their Broadcast on November 11, 2004, of the ABC Television Network's Presentation of the Film „Saving Private Ryan”, 20 F.C.C.R. 4507 (2005).

22 Pacifica Foundation v. FCC, 556 F.2d 9 (D.C. Cir. 1977), illetve az OFCOM irányelve a rádióban előforduló sértő nyelvezetről, 7. pont (Ofcom Guidance: Offensive language on radio). Lásd <http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/broadcast/guidance/831193/offensive-language.pdf> (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

23 805/2004. (VI. 16.) sz. ORTT-határozat.

24 Fővárosi Ítéltábla 4.Kf.27.011/2005/4.

25 22/2009. (I. 7.) sz. ORTT-határozat.

elfogadhatatlan trágár nyelvezet meghaladta a közepesen erős mértéket, a szexuális töltetű káromkodások túllépték a 12-es korhatár-kategória kereteit. „A párbeszéd közönségessége még egy felnőtt nézőben is megbotránkoztatást kelthet”, de különösen veszélyes a 16 éven aluli korosztályra. A műsorszolgáltató fellebbezésében azzal érvelt, hogy önmagában sem a közönséges viselkedés, sem a trágár nyelvezet nem olyan tartalmi elem, amely miatt a filmet a III. kategóriába kell sorolni. „A trágár beszéd, a közönséges, durva vagy éppen antiszociális viselkedés akkor jelent veszélyt, ha a védett korosztályhoz tartozók számára az adott szereplő bármi módon azonosulási igényt ébreszt.”

A Fővárosi Ítéletábla azonban helybenhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét. Az indokolás szerint a film egészére jellemző a primitív, faragatlan, megbotránkoztató stílus, a párbeszédekben többször is megjelent a nemi szervek említése és a szexuális jellegű káromkodás:

„Önmagában a nyelvezet, az alkalmazott szöveg alapján kizárt a film II. kategóriába sorolása. [...] A fiatalok éppen a kellő élettapasztalat hiányában automatikusan elfogadják a látottakat, így lényegében észrevétlenül válik számukra elfogadottá, elismertté, követendő mintává a filmben végig vonuló alkoholizálás, a dohányzás, az ittasság, a rendőrséggel szembeni tiszteletlenség, a megbotránkoztató nyelvezet stb.”

A bíróság szerint ezért a film alkalmas volt a 16 éven aluliak – elsősorban erkölcsi – fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására, s ezért a filmet a III. kategóriába kellett volna sorolni.²⁶

Egy másik esetben az RTL Klub 2008. október 12-én 20 óra 16 perces kezdettel sugározta Az Amazonas kincse című filmet, amelyet a II. kategóriába sorolt. Az ORTT határozata szerint a film a trágár szavak használatában átlépte a II. kategóriában még megengedett mértéket (például f*szfej, s*ggfej, köcsög), és megállapította, hogy – egyebek között – a trágár kifejezések használata a III. kategóriába sorolást alapozta meg.²⁷ Az elsőfokú bíróság ellenben úgy vélte, hogy a felperes RTL Klub nem követett el jogsértést. Az indokolás szerint a durva beszéd sem alapozta meg a III. kategóriába sorolást, mert az nem volt ismétlődő, nem volt hangsúlyos, és nem a kiskorúak által esetleges példaképnek tekintett főhős szájából hangzott el. A Fővárosi Ítéletábla azonban kimondta, hogy az öncélúan elhelyezett trágár kifejezések használata nem engedhető meg még akkor sem, ha csak néhány szó hangzik el, és az sem a főhős szájából. Ezért a műsorszolgáltató megsértette az Rttv. kiskorúakra vonatkozó előírásait.²⁸

A TV2 Hal a tortán című főzőshow-műsora esetében az ORTT két alkalommal is úgy vélte, hogy a műsorban elhangzó mértéktelen trágár, obszcén kifejezések miatt a műsorszám alkalmas volt arra, hogy a 16 éven aluliak személyiségfejlődésére káros hatást gyakoroljon. Az egyik esetben a TV2 a műsort 2008. december 2-án 20 óra 14 perces kezdettel tette közzé a II. kategóriába besorolva. A műsorban egy ismert személyiség látott vendégül négy másik ismert személyt, „celebet”. Az est folyamán az egyik játékos, Nagy Feró nagy mennyiségű alkoholt fogyasztott, társaival trágár módon üvöltözött, több alkalommal magából kikelve hosszasan káromkodott, és a kamerának utólag nyilatkozva is többször használt obszcén kifejezéseket (például picsába; f*szomat; „Senki velem nem g*cizik”; „Kib*szom őket a picsába”). Az ORTT megállapította, hogy a káromkodások a halvány halkítási kísérlet ellenére is könnyen felismerhetőek és beazonosíthatóak maradtak, így a „közepes mértéket is meghaladó” trágár nyelvezet átlépte a II. korhatári kategóriában még elfogadható szintet, mivel szülő vagy nagykorú magyarázatával sem voltak feldolgozhatóak a műsorban olykor ömlesztve adagolt káromkodások. Nem tekinthető a kiskorúak számára követendő példának a minősíthetetlen viselkedés, a többi szereplő által is nyíltan felvállalt túlzott alkoholfogyasztás sem (Nagy Feró vizespohárból itta a pálinkát). A határozat hozzátette, hogy a műsorszolgáltató nem mentesülhet a felelősség alól arra hivatkozva, hogy az elégtelen kisípolás miatt csak a felnőttek számára voltak kivehetőek a trágár szavak, ha pedig kiskorúak is felismerték azokat, akkor az annak a jele, hogy nem először hallják az említett kifejezéseket. „Egy II. kategóriába sorolt műsorszámokban akkor sem hangozhatnak el ilyen megnyilvánulások, ha a kiskorúak azokkal már szembesültek.” A műsorszámokban halmozottan előforduló trágár nyelvezet és a kritika nélkül megjelent mértéktelen alkoholfogyasztás alkalmas volt a 16 éven aluliak fizikai, szellemi, erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására, ezért a műsorszámot a III. kategóriába kellett volna sorolni.²⁹

26 Fővárosi Ítéletábla 2.Kf.27.515/2010/9.

27 515/2009. (III. 4.) sz. ORTT-határozat.

28 Fővárosi Ítéletábla 2.Kf.27.528/2009/4.

29 388/2009. (II. 25.) sz. ORTT-határozat.

Az elsőfokú bíróság is egyetértett abban, hogy a „szórakoztató gasztronómiai műsorban” Nagy Feró mértéktelen alkoholfogyasztása, ordenáré viselkedése, obszcén, trágár káromkodása, antiszociális magatartásának bemutatása alkalmas volt a 16 éven aluliak fizikai, szellemi és erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására. „Jelen esetben nem az értelmezési nehézségek képezik a kategóriába sorolás alapját, hanem a műsorban ábrázolt alkoholista, deviáns megnyilvánulások bemutatása.” A másodfokon eljáró Fővárosi Ítéletábla ítélete mindenekelőtt leszögezte, hogy az a műsor, amelyet a kiskorú a nagykorú magyarázatával sem érthet meg vagy – mert korából fakadóan nem elég fejlett annak befogadásához – még így is félreértheti, nem tartozik az Rttv. szerinti II. kategóriába, hanem a III. kategóriába kell sorolni. A III. kategóriába való besorolást minden olyan körülmény, jelenség is megalapozhatja, amely alkalmas arra, hogy a kiskorúak egészséges fejlődésére negatív hatással legyen:

„Ma a média és főként a televízió a szocializáció egyik legmeghatározóbb területe. Éppen ezért a fiatalok testi, szellemi, erkölcsi fejlődése szempontjából a műsorszolgáltatónak kiemelt felelőssége van. Az általuk sugárzott műsoroknak a maguk összességében hozzá járulniuk a 16 éven aluli korosztály egészséges és kiegyensúlyozott fejlődéséhez, segíteniük kell őket a pozitív értékrend elsajátításában.”

A másodfokú bíróság is úgy vélte, hogy a műsorszám alkalmas volt a 16 éven aluliak – elsősorban erkölcsi – fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására. A mértéktelen alkoholfogyasztás nemcsak az egyénre, hanem a környezetére, illetve az egész társadalomra is káros hatással van. Éppen ezért nem helyes, ha a műsor folyamatos italozást annak elítélése nélkül közvetít. Jelen esetben Nagy Feró túlzott alkoholfogyasztása, illetve annak hatása alatt tett, sértő, trágár káromkodása olyan értékrendet közvetít a 16 év alatti korosztály számára, amely még szülői felügyelet mellett sem kívánatos. A műsorszám oldott, kötetlenebb, szórakoztató jellege még inkább elfedi a kiskorúakra gyakorolt veszélyes hatást, a nemkívánatos viselkedés mintegy észrevétlenül válik elfogadott, elismert, követendő mintává. Az énekes viselkedése a gyerekekre akár pozitív értéként, követendő példaként is hathat, emiatt a kiskorúak kialakulóban lévő értékrendje hátrányosan formálódhat, jobb esetben is bizonytalanságot okoz az alkoholista magatartás, az agresszív, trágár viselkedés értékelésében.³⁰

A másik esetben a TV2 2009. április 30-án 20 óra 44 perces kezdettel tette közzé a „főzőshow” újabb részét, szintén a II. kategóriába sorolva. A műsor végén az egyik versenyző, Damu Roland a végeredmény megvitatása közben minősíthetetlen módon kezdett el viselkedni és káromkodni. A trágár káromkodásokat ugyan kisípolták, azonban ennek ellenére is jól érthetőek maradtak. Az ORTT ez esetben is kimondta, hogy a műsorszámot a III. kategóriába kellett volna sorolni, mivel a vulgáris nyelvhasználat messze meghaladta azt a szintet, amely a II. korhatári kategóriába sorolt műsorszámok esetében még elfogadható. Gyakoriak voltak a szexuális töltetű obszcén kifejezések (például f*sz, g*ci, genyóláda, kurva, b*szd meg), amelyek meghaladták a „közepesen erős mértéket”. „A vulgáris megnyilatkozások megfelelő kezeléséhez komoly élettapasztalat szükséges, amellyel kétséges, hogy a 16 év alatti korosztály rendelkezik.” A határozat szerint egy ismert személy által képviselt és a társadalmi normáknak nem megfelelő magatartásminta a 12 és 16 év közötti korosztály számára káros hatással bír.³¹

A trágár szóhasználattal az RTL Klub vasárnap esti közéleti szórakoztató műsorának, a Heti Hetes résztvevőinek is meggyűlt a bajuk. A csatorna 2010. április 25-én 21.47 órakor sugározta a Heti Hetes aktuális adását, amelyet az Rttv. 5/B. szerinti II. korhatári kategóriába sorolt. A Médiatanács határozatának megállapítása szerint a vizsgált adásban halmozottan fordultak elő a kisípolások ellenére is jól hallható káromkodások, obszcén kifejezések (például „kurva anyja”; „Akkor ezt elk*rtam.”; „Ne b*szogasd a skótokat, ne b*szogasd!”; „Ilyenek a csontvázak, hogy addig k*rja az ember, amíg ki nem esik.”; „anyám picsájába.”; „Mi a f*szat akartok már megint? [...] hogy a nőgyógyász ingyen vizsgáljon p*nát?”), amelyek miatt indokolt lett volna a műsorszámot magasabb kategóriába sorolni. A vulgáris nyelvhasználat jóval meghaladta azt a szintet, amely a II. korhatári kategóriába sorolt műsorszámok esetében még elfogadható. Gyakoriak voltak a szexuális töltetű obszcén kifejezések (f*sz, kurva, b*szd meg, kúr, picsa), amelyek meghaladták a „közepesen erős mértéket”. Kifogásolható a műsorszervezők gyakorlata is, mivel több esetben is

30 Fővárosi Ítéletábla 2.Kf.27.147/2010/4.

31 1618/2009. (VIII. 26.) sz. ORTT-határozat.

előfordult, hogy a trágár kifejezéseket elmulasztották kisípolni, vagy olyan röviden sípolták ki, hogy a szavak könnyedén beazonosíthatóak maradtak. A határozat külön kifogásolta például Kern András egy általa megírt fiktív parlamenti jegyzőkönyv részletének felolvasását, amelynek minden mondatában valamilyen obszcén szó vagy kifejezés szerepelt. A felolvasott trágár szöveg miatt a műsor szereplői azzal mentegetőztek, hogy a nézők, sőt a fiatalok is így beszélnek egymás között, ami véleményük szerint elegendő indok arra, hogy öncélúan trágárkodhassanak. Kern András pedig azt hozta fel érvként, hogy a művészet lényege „tükört tartani mintegy a természetnek”. A Médiatanács szerint mindez azt közvetíthette a 16 éven aluli korosztály felé, hogy az ilyen jellegű nyelvhasználat teljes mértékben elfogadott, hétköznapi, szokásos, sőt még népszerű is az egész társadalom számára, s elfogadott a felnőttek körében. Ezért a szereplők közönséges nyelvhasználata alkalmas volt a kiskorú nézők fejlődésének hátrányos befolyásolására. „A Heti Hetesben látott médiaszemélyiségek viselkedésmódja az erre egyébként is fogékony kamaszokat megerősíthette a rossz beidegződéseikben.” A műsorszámban halmozottan előforduló és a kisípolás ellenére is jól érthetően elhangzó káromkodások miatt indokolt a műsorszám III. korhatári kategóriába történő átsorolása. Mindezek alapján a Médiatanács megállapította, hogy a médiaszolgáltató a műsorszámmal megsértette az Rttv. 5/B. § (3) bekezdését, illetve a Heti Hetes műsorelőzeteseinek 12 alkalommal történt nem megfelelő közzétételével az Rttv. 5/A. § (2) bekezdését is.³²

Az elsőfokú bíróság is megerősítette, hogy a Médiatanács határozatában kiemelt műsorrészek vulgáris nyelvhasználata, a szexuális töltetű obszcén kifejezések gyakori említése meghaladta a közepesen erős mértéket, azt a szintet, amely még a II. korhatári kategóriában sorolt műsorszám esetén elfogadható. Az indokolás szerint „nem mentség a műsorszolgáltatói gyakorlatra, hogy ezek a kifejezések a civil életben, a saját szakmájukban megbecsült, ismert művész vagy közéleti személyiség szájából hangzanak el”. Az RTL Klub a fellebbezésében azzal védekezett, hogy a Heti Hetes adása semmilyen módon nem utalt erőszakra vagy szexualitásra, az olykor elhangzó vulgáris kifejezéseket „kisípolta” és ezáltal a 16 éven aluliak számára érthetlenné tette azokat, így biztosítva, hogy azok ne befolyásolják kedvezőtlenül a 16 éven aluliak erkölcsi, szellemi fejlődését.

A műsorszám sugárzásának kezdő időpontja 21 óra 47 perc volt, azaz a műsort még az Rttv. szerinti III. kategóriába sorolása esetén is megfelelő időpontban sugározták. A Fővárosi Ítéletábla azonban helyben hagyta az elsőfokú bíróság ítéletét, és úgy vélte, hogy a Médiatanács határozatában felsorolt műsorból származó részletek a műsorszám magasabb kategóriába való sorolását indokolják:

„A kisípolás ellenére a határozatban kifogásolt műsorrészletek obszcén nyelvhasználata mindenképpen meghaladta azt a még tolerálható mértéket, amely a II. korhatári kategóriába sorolt műsorszám esetében elfogadható, illetőleg azzal is, hogy a szereplők magatartására – pontosan az ismertségük, elfogadottságuk és a társadalmi megbecsültségük okán – nincs mentség.”

A bíróság álláspontja szerint ezért az adás alkalmas volt a kiskorúak fizikai és szellemi fejlődésének káros befolyásolására.³³

Talkshow-k és valóságshow-k

A trágárság szempontjából szempontjából külön problémát jelentettek a kereskedelmi csatornákon hosszú éveken át futó talkshow-k és valóságshow-k (például Claudia-show, Balázs – A szembesítő-show, Barbara – Dumáljuk meg!). A legismertebb ilyen műsor az RTL Klubon 2001. május 7-én indult Mónika – A kibeszélőshow című műsorszám volt, amelyet a csatorna a II. korhatár-kategóriába (12 éven aluliak számára a megtekintése nagykorú felügyelete mellett ajánlott) sorolva délutánonként vetített. A Mónika-show már az indulása óta problematikusnak számított, 2003-tól pedig egyre inkább a műsor tartalmi elemévé vált az erőszak, illetve a szélsőséges témák megjelenítése. Emellett gyakoriak voltak a trágár megnyilvánulásokat használó szereplők. A trágár kifejezések többnyire még a kisípolás

³² A Médiatanács 93/2011. (I. 12.) számú határozata.

³³ Fővárosi Ítéletábla 4.Kf.27.067/2012/3.

ellenére is érthetőek voltak, illetve a szövegkörnyezetből kikövetkeztethetőek maradtak. „Az obszcén kifejezések, egymás mocskolásának megjelenítése a kiskorúakban szorongást, illetve a gátlások fokozatos lazulását idézheti elő.”³⁴ Az ORTT számos esetben állapította meg, hogy a műsorszámokat legalább a III., néha a IV. korhatár-kategóriába kellett volna besorolni, amit a bíróságok is többnyire jóváhagytak.³⁵

A másik problémás műfajt a valóságshow-k jelentették. Ilyen volt a TV2-n futó Big Brother, a Viasat3-on a Bár és a Bár 2.0., az RTL Klubon a Való Világ-széria. Általánosságban elmondható, hogy a valóságshow-kban igen sokszor előfordulnak trágár kifejezések. A kifogásolt műsorszámokra jellemző volt az olyan durva, trágár szavak, kifejezések rendszeres használata, amelyeket gyakran nem sípoltak ki, nem némítottak el, és amelyek messze meghaladták a II. kategóriába sorolt műsorszámok esetében elvárható mértéket. Az utóbbi idők egyik legjelentősebb jogsértése az RTL Klub 2010 novemberétől 2011 májusáig sugárzott ValóVilág 4 című műsorszámához kötődik, bár a csatorna még önszabályozó etikai kódexet is készített a műsorszerkesztés alapelveinek rögzítése érdekében, hogy korlátozza a gyermekek fejlődésére ártalmas tartalmak közvetítését (Bakos & Krausz, 2011: 149–153). A kódex például kifejezetten tiltotta a trágár kifejezések használatát. Előírta, hogy „élő műsorok” során a műsorkészítőknek – a sugárzást megelőzően – figyelmeztetniük kell a játékosokat arra, hogy tartózkodjanak a trágár kifejezésmód használatától. A szerkesztett műsorok esetében a jó ízlést durva módon sértő, illetve trágár kifejezéseket érthetlenné kell tenni, vagy egyéb módon el kell azokat távolítani. Ez alapján a csatorna a valóságshow-t az Rttv. szerinti II. kategóriába, illetve az Mttv. szerinti III. kategóriába sorolta (12 éven aluliak számára nem ajánlott), és este 7 órától vetítette.³⁶ Az első botrányos jelenet már az első, élő adásban bekövetkezett, amikor öt „celeb” költözött be a villába. Egyikük, Benkő Dániel egy feladatot teljesítve a hideg medencébe ugrott, majd onnan kiszállva gyorsan megszabadult a ruháitól, s ennek során rövid időre láthatóvá vált a nemi szerve is – a kitakarás az élő közvetítés miatt nem volt megoldható.

A Médiatanács a kezdetektől fogva folyamatosan vizsgálta a műsort. Az úgynevezett barométer hétről hétre követte az alkoholfogyasztás, a dohányzás, a trágár megnyilvánulások, a szexualitás és a meztelenség műsorban való megjelenését.³⁷ A műsorfigyelés megállapításai szerint a ValóVilág 4 műsorszámaiban jóval gyakrabban fordultak elő erős mértékű trágár, durva kifejezések. A villalakók teljes természetességgel használtak trágár szavakat, így a közönséges, obszcén nyelvezet halmozottan volt jelen a műsorban. Az elhangzó káromkodásokat sok esetben nem tették érthetlenné, azok gyakran felismerhetőek maradtak.³⁸ A hatóság mérései szerint például a „b*szni” 1344, a „kurva” 530, a „f*sz” 494, míg a „szar” kifejezés és különböző alakjai 479 alkalommal hangzottak el.³⁹

A Médiatanács a műsor 2010. november–decemberi adásai közül 21-et talált jogsértőnek, amely műsorszámokat a III. kategóriába (16 éven aluliak számára nem ajánlott) kellett volna besorolni. Az indokolás szerint a vizsgált adásokra jellemző hatásvadász feldolgozási mód és a halmozottan jelen lévő problematikus tartalmak (például agresszió, szexualitás, trágárság, alkohol- és cigarettafogyasztás) alkalmasak voltak a kiskorúak személyiségfejlődésének súlyos és negatív befolyásolására. A műsor központi elemének számított a versenyzők közötti szóbeli és fizikai agresszió ábrázolása, emellett nagy hangsúlyt kapott a szexualitás is. A vizsgált műsorszámokban nagy gyakorisággal, halmozottan fordultak elő durva, trágár kifejezések, káromkodások, obszcén és szexuális töltetű kifejezések, amelyek meghaladták a közepesnél erősebb mértéket, a trágárság többször is szexuális kontextusban jelent meg (például f*sz, kurva, b*szd meg, kib*szottul, g*ci, p*na, picca, szar, hülye, személtáda stb.). A közepesen erős és erős trágár kifejezéseket sokszor nem tették megfelelőképpen felismerhetlenné, nem némították el, illetve a kisípolás ellenére azok jelentése könnyen kikövetkeztethető volt a szövegkörnyezetből. A számtalan alkalommal elhangzott, erősnek számító trágár kifejezések már önmagukban indokolják a program magasabb korhatár-kategóriába sorolását:

34 Az RTL Klub által sugárzott Mónika-show és a TV2 programján szereplő Joshi Bharat című műsorszámok vizsgálata. ORTT, 2009. 9. o. http://mediatanacs.hu/dokumentum/34018/1261136301talk-show_celvizsgalat_20091218.pdf (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

35* Lásd még Császi Lajos Segítség, a gyermekem pedofil áldozata lett! Egy Mónika-show ORTT-bírálatának kulturális kritikája című írását lapunk 2011. tavaszi számában – a szerk.

36 A ValóVilág 4 indulásától 2010. december végéig még az Rttv. kiskorúak védelmét biztosító rendelkezései voltak hatályban.

37 Lásd <http://adattar.nmhh.hu/vv/vv4> (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

38 A ValóVilág 4. című műsor és a kapcsolódó műsorformátumok rendszeres felügyeléséből származó hatósági tapasztalatok. NMHH, 2011. http://mediatanacs.hu/dokumentum/1788/1317295247vv4_osszefoglalo.pdf (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

39 A ValóVilág 4. című..., i. m. 11. o.

„Mivel a villalakók viselkedése mintául szolgálhat sok fiatal számára, fennáll a veszélye annak, hogy a szereplők folyamatos és durva káromkodása nem csak elősegíti ezen kifejezéseknek az élőbeszédbe való beépülését, de az erre egyébként is fogékony kamaszokat meg is erősíti a kialakulófélben lévő vagy már kialakult rossz beidegződéseikben. A villalakók a fiatalok szemében példaképekké válhatnak, s ily módon a kiskorúak személyiségfejlődésére a kifogásolt tartalmak veszélyt jelenthetnek a tekintetben, hogy »valós élethelyzetbe« ágyazva helytelen magatartásmintát közvetítenek.”

A Médiatanács a jogsértések miatt összesen több mint 110 millió forint büntetést szabott ki.⁴⁰

A Médiatanács a ValóVilág 4 2011 januárjában sugárzott 31 adásából 14-et talált jogsértőnek; ezeket az új Médiatörvény alapján a IV. (16 éven aluliak számára nem ajánlott) kategóriába besorolva kellett volna sugározni. Az indokolás szerint a vizsgált adásokban a műsorkészítők szereplővezetése „társadalmilag nem elfogadott viselkedésmintákat propagált”. A villalakók gyakran használtak trágár kifejezéseket a gyakori dohányzás és alkoholfogyasztás mellett. A műsorszámok sugárzása idején kisiskolások és óvodások is tartózkodhattak a képernyők előtt, akik számára még szülői felügyelet mellett sem volt könnyű eldönteni, hogy a „főhős” által tanúsított viselkedésmódok közül melyek azok, amelyek követendő példaként szolgálhatnak, és melyektől kell tartózkodni. A határozat összesen 88 millió forint büntetést szabott ki.⁴¹

A ValóVilág 4-gyel kapcsolatos harmadik hatósági eljárás a 2011. február–májusi időszakot ölelte fel. Ebben az időszakban már „csak” 19 jogsértő adás került képernyőre. A Médiatanács megállapítása szerint a műsor központi elemeinek számítottak a versenyzők közötti ellentétek és intrikák, valamint a szóbeli – egy ízben fizikai – agressziót, a tettegességet direkt módon ábrázoló képsorok is megjelentek a képernyőn. A határozat szerint a műsorszámokban rendszeresen „közepesen erős és erős” trágár, obszcén, gyakran szexuális töltetű kifejezések hangzottak el, amelyek az elnémítás ellenére kivethetők maradtak a szövegkörnyezetből, illetve sajról leolvashatók voltak. Megismételte, hogy

„...a szereplők folyamatos és durva káromkodása nem csak elősegíti ezen kifejezéseknek az élőbeszédbe való beépülését, de az erre egyébként is fogékony kamaszokat meg is erősíti a kialakulófélben lévő vagy már kialakult rossz beidegződéseikben. [...] A trágár, durva beszéd, az egymás mocskolása a kiskorúakban kiszolgáltatottság-érzést, szorongást, félelmet idézhet elő.”

A Médiatanács úgy vélte továbbá, hogy

„...a műsorszám magasabb korhatári kategóriába történő sorolására már abban az esetben is szükség van, ha fennáll a lehetősége annak, hogy a kiskorúak számára káros hatást gyakorolnak. [...] Jelen esetben nem önmagában a műsorszámban látható a szexualitásra utaló jelenetek, párbeszéd, a cigaretta-fogyasztás és a káromkodások sokasága, amelyek a kategorizálást befolyásolják, hanem az a tény, hogy [...] a távolságtartás, a megfelelő és aggálytalan befogadás biztosan megvalósul-e a védett korcsoportba tartozó kiskorúak esetében.”

A szereplők életvitele káros értékrendet közvetített a nézők felé (például szexuálisan túlfűtött viselkedésmód, alkoholfogyasztásra való hajlam vagy a trágár nyelvezet), alkalmasak voltak a kiskorúak személyiségfejlődésének súlyos és negatív befolyásolására. Mindezek alapján a Médiatanács megállapította a kiskorúak védelmére vonatkozó törvényi rendelkezések (Mttv. 9. § (5) és 10. § (1) bek. c) pont) megsértését. A Médiatanács ezúttal összesen 60 millió forint bírság megfizetésére kötelezte a médiaszolgáltatót.⁴²

A kritizálók szerint a Médiatanács nem lépett fel időben a hibás szerkesztési gyakorlat ellen, hanem a szankcionálással megvárta a műsor kifutását. A késedelem következtében, illetve a beavatkozás elmaradása miatt pedig hónapokig

40 A Médiatanács 624/2011. (V. 11.) számú határozata, módosította a 318/2012. (II. 15.) számú határozat.

41 A Médiatanács 668/2011. (V. 18.) számú határozata, módosította a 253/2012. (II. 7.) számú határozat.

42 A Médiatanács 1043/2011. (VII. 19.) számú határozata, módosította az 507/2012. (III. 14.) számú határozat.

kora esti műsorsávba nem való tartalom került a képernyőre (Nagy, 2012: 4). A beavatkozásnak mégis meglett az eredménye: 2011 őszén az RTL Klub a ValóVilág 5 szériát már 16-os korhatár-besorolással este 9 óra után sugározta. A Médiatanács ezúttal is figyelemmel kísérte a műsorfolyamot, és működtette a barométert,⁴³ folyamatosan rögzítve az alkoholfogyasztás, a dohányzás, a trágár megnyilvánulások, a szexualitás és a meztelenség megjelenését. Ezúttal azonban már egyszer sem talált olyan elemet, amely miatt az magasabb korhatári besorolást igényelt volna. A vizsgálat ezúttal is azt állapította meg, hogy a játékosok gyakran használtak „nagyon erős” trágár kifejezéseket. A 16-os korhatár-kategória miatt azonban a trágár kifejezések nem voltak elnémitva, azok mindenféle szerkesztői beavatkozás, korlátozás nélkül jelentek meg.⁴⁴

Trágár nyelvhasználat a rádióban

Külön problémát jelent, ha a durva beszéd, trágár megnyilvánulás a rádióban hangzik el. Az ilyen elemeket tartalmazó műsorokkal szembeni speciális aggály, ha azokat olyan időpontban sugározzák (például reggel, gépkocsiban iskolába menet), amikor fokozottabb a veszélye annak, hogy azt a védett korosztályba tartozó gyermekek is hallgathatják. Például a reggel 7 és 8 óra között sugárzott rádióműsor hallgatói között nagy számban jelennek meg a 16 év alatti kiskorúak, akik az óvodába, iskolába menet szembesülhetnek az ilyen jellegű, nemkívánatos témafeldolgozással.⁴⁵ Ugyanakkor a hallgatók sem számítanak feltétlenül arra, hogy napközben trágár, obszcén szavakat halljanak a rádióból, függetlenül attól, hogy azt gyermekek is hallgatják-e vagy sem. Az ORTT aggályosnak vélte például, hogy a Sláger Rádió Bumeráng című reggeli műsorszámának 2006. december 6-i adásában a műsorvezető (Bochkor Gábor) trágár tartalmú hallgatói sms-üzeneteket olvasott be (például „A f*szom kivan a bumerángos bögrékkel!”, „Üzenem a chiós köcsögnek, hogy azért nem látok semmit, mert az a hmva [k*rva] lámpája elvakít, és ha még egyszer bevág elé, így elé, felrúgom!”). A határozat szerint a műsorvezetők nem a kellő odafigyeléssel válogatták össze a beolvasott üzeneteket, a részben kimondott illetlen kifejezések értelme jól kivehető maradt, a trágár hallgatói üzenetek meghaladták a délelőtti időszámban közzétehető mértéket. Ráadásul a problémás tartalmak olyan műsorrészek között voltak hallhatóak, amelyek a kiskorú hallgatók számára ártalmatlanok voltak, így a kényes részletek váratlanul érték a közönséget. Egyebek között emiatt vélte úgy a hatóság, hogy a műsorszám tartalma túllépte azt a határt, amely a 16 év alatti hallgatók számára befogadható, ezért azt az Rttv. szerinti III. kategóriába kellett volna sorolni.⁴⁶

A hatóság a Bumeráng egy másik esetében azt is megállapította, hogy a durva nyelvezet, a trágár szavak gyakori használata akkor is alkalmas a 16 éven aluliak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására, ha a műsorvezetők azokat nem mondták ki teljesen, mivel minden alkalommal egyértelműen kikövetkeztethetők,

„...ráadásul ezzel a magatartással még inkább kiemelték e kifejezéseket, felhívták rájuk a hallgatók – köztük az ilyen nyelvezetre különösen fogékony kamaszok – figyelmét. A fiatalok számára azonosulási mintaként szolgáló műsorvezetők szájából elhangzó káromkodások elősegíthetik e kifejezések élőszóba való beépülését.”⁴⁷

Más a megítélése annak, amikor az élő adásba betelefonáló hallgató használ trágár szavakat, ez ugyanis nem küszöbölhető ki, az azonban elvárható a műsorvezetőktől, hogy felhívják a betelefonáló figyelmét a nemkívánatos szóhasználatra.⁴⁸

Egy tavalyi eset alapját a Neo FM rádió Bumeráng című műsorszámának 2012. február 7-én reggel 6 órától sugárzott adása képezte. A műsorszámot a rádió korhatári kategóriára utaló jelzés nélkül sugározta. A műsor egyik témája az a World Wildlife Fundnak (WWF) tulajdonított hír volt, miszerint nemsokára kihalnak az oroszlánok. A két

43 Lásd <http://adattar.nmhh.hu/vv/vv5> (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

44 Az RTL Klub által sugárzott ValóVilág 5. című műsor és a kapcsolódó műsorformátumok értékelése. NMHH, 2012. http://mediatorveny.hu/dokumentum/423/vv5_vegleges_osszefoglalo1.pdf (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

45 Fővárosi Ítéletábla 2.Kf.27.299/2006/3.

46 645/2007 (III. 21.) sz. ORTT határozat.

47 405/2007. (II. 21.) sz. ORTT-határozat; hasonló eset: 300/2007. (II. 7.) sz. ORTT-határozat.

48 406/2007. (II. 21.) sz. ORTT-határozat.

műsorvezető (Bochkor Gábor és Boros Lajos) arról beszélt, hogy ez itt senkit sem érdekel, hiszen kinek hiányozna az oroszlán, egyébként is a cápákat már régen ki kellett volna irtani. Ezután rátértek arra, hogy mivel nem lehet az összes kihalófélben lévő állatot megmenteni, ezért ők mely állatfajokat mentenék meg inkább. Ezzel kapcsolatban az egyes állatfajok „hasznosságáról” elmélkedtek, leginkább olyan megállapításokat téve, hogy a felsorolt állatok semmire sem jók. A műsorvezetők szerint például a bébioroszlánnak néhány pofont kell adni, verni kell és meg kell dobni cumisüveggel, a teknőst baltával kell szétverni, a teknőjéből pedig mosóteknőt kell csinálni, hiszen élt már eleget („Hát elvadítod az oroszlánt, a kis bébi-oroszlánnak már adsz néhány pofont, aztán tök vad lesz.”; „Nem! Kis oroszlánt megdobod cumisüveggel. El tudod vadítani.”; Jó, akkor ez a Galápagos-szigeti teknős?”; „Hát, azt ott baltával szét, semmi értelme. Hát minek? Mosóteknőnek.”; „Így van, ja, a teknősök úgyis pusztulófélben vannak, éltek azok eleget.”) A műsorszám végén hallgatói üzeneteket olvastak fel, amelyek megerősítették a műsorvezetők korábbi megállapításait.

A Médiatanács jogsértést megállapító határozata szerint a műsorszámok megítélésénél lényeges elem a nyelvi magatartás is: nem sértő szleng használata esetleg előfordulhat, de trágárság, káromkodás nem lehet jelen, ami a műsorszámokban szintén előfordult (például „És eldugod a cumisüveget, keresse meg a kis rohadék!”), ráadásul az obszcén megnyilvánulásokhoz nevetgélés is kapcsolódott. A műsorvezetők emellett előszeretettel nyúltak olyan témákhoz, amelyek némileg burkolt formában szexuális utalásokat tartalmaztak, például amikor arról beszélgettek, melyik kiöregedőben lévő női hírességet kaphatná meg ma már szexuális értelemben („Van-e értelme felcsípni egy akkori Baywatch-os luvnyát? Mert lehet, hogy be tudsz hatolni már az intim szférájába ma.”). A Médiatanács összességében megállapította, hogy a műsor helyenként „közepesen erős” trágárságot is tartalmazó nyelvezete miatt a műsorszámot a III. korhatári kategóriába (12 éven aluliak számára nem ajánlott) besorolva kellett volna sugározni. Mindezek alapján a Médiatanács kimondta, hogy a médiaszolgáltató Bumeráng című műsorszámának nem megfelelő sugárzásával megsértette az Mttv. 9. § (4) bekezdését és a 10. § (2) bekezdés a) pontját, ezért a médiaszolgáltatót 250 ezer forint összegű bírság megfizetésére kötelezte.⁴⁹

Egy korábbi esetben a Kossuth Rádió 2007. december 12-én 13 órakor sugározta a Rádiószínház című műsorát, amelyben kortárs irodalmi magyar és külföldi darabokat mutattak be színészek révén, és amelyben egy színésznő felolvasta Erdős Virág A menyasszony című novelláját. Az ORTT határozata részletekbe menően elemezte a novella szövegét és tartalmát. A Testület kifogásolta, hogy az író a szexualitást helyezte a mű középpontjába, amit a szóhasználata is jól jelzett (például: p*ncija, csupasz kis combja, nagy mellű, pompás guminő). Megállapítása szerint a novella szövege vulgáris, pornográf szavakat, gyakori szexuális tartalmú utalásokat, obszcén kifejezéseket tartalmazott, amelyek ugyan a kortárs irodalom részei, azonban közzétételük a kiskorú rádióhallgatók személyiségfejlődését károsan befolyásolhatta. „A kulturális műsorban bemutatott mű szexuális tartalmú utalásokat, obszcén kifejezéseket tett közzé, amelyek – bár a művészi önkifejezés eszközeinek számítottak – a kiskorú hallgatók személyiségfejlődését károsan befolyásolhatták.” Ezért a műsorszámot, tekintettel annak vulgáris, olykor pornográf tartalmára, magasabb, a III. korhatári kategóriába kellett volna sorolni. Emiatt a műsorszolgáltató megsértette az Rttv. 5/B. § (3) és az 5/C. § (2) bekezdését.⁵⁰

Trágár beszéd a zeneszámokban, az Ice-T-ügy

A kiskorúak védelme – noha figyelembe kell venni a médiaszereplők, előadók művészi szabadságát is – a zeneszámok esetén is szükségessé teheti a megfelelő korhatár-besorolást. A médiahatóság gyakorlata szerint egy zeneszám dalszövege, annak tartalma adott esetben éppúgy káros hatást gyakorolhat a kiskorúak fejlődésére, mint bármely más műsorszám. Ezért külön figyelmet kell fordítani arra, hogy ilyen zeneszámot ne sugározzanak olyan időszakban, amikor azt gyermekek is hallgathatják. Előfordulhat, hogy a rádió egy egyébként magasabb kategóriába tartozó zeneszámot alacsonyabb kategóriába besorolva nem megfelelő időpontban sugároz. Az ORTT 1494/2002. (X. 17.) számú határozata külön kitért arra, hogy a rádiós műsorszolgáltatóknál milyen szempontokat kell figyelembe venni a műsorszámok minősítésénél. Az állásfoglalás kimondta, hogy a III. kategóriába (16 éven aluliak számára nem

49 A Médiatanács 1057/2012. (VI. 6.) számú határozata.

50 895/2008. (V. 22.) sz. ORTT-határozat.

ajánlott) sorolt műsorszámok esetében a durva beszéd, esetleg trágár kifejezések használatának védhetőnek kell lennie, használatuk nem lehet sem mértéktelen, sem túlságosan agresszív. A durvának, trágárnak tekintett szavak, kifejezések a szereplők vagy a helyzetek jellemzésére, a valóság ábrázolása céljából előfordulhatnak, amennyiben ez a hallgató tájékoztatása vagy a művészi hatás szempontjából indokolt.

A zeneszámokkal kapcsolatos jogsértésekre példa a Petőfi Rádió 2007-es jogsértése. A Petőfi Rádió 2007. június 1-jén 14 órakor adta le Ganxsta Zolee és a Kartel Keleti oldal-nyugati oldal című zeneszámának vágatlan változatát. A műsorszám előtt korhatárra vonatkozó figyelmeztetés nem hangzott el. Az ORTT úgy ítélte meg, hogy a zeneszámban elhangzottak alkalmasak lehettek a 16 éven aluli hallgatók „pszichológiai fejlődésének káros befolyásolására azáltal, hogy az alkohol- és drogfogyasztást, a szerencsejátékot, illetve a prostituáltak szolgáltatásainak igénybevételét, valamint a korrupciót mindennapos tevékenységként, értékként jelenítették meg”. A határozat indokolása szerint a zeneszám a „gettó szubkultúráját” jelenítette meg, „az előadók »élete« a szubkultúra vélt vagy valós szlengjében kerül elbeszélésre, a »szöveg« nem áll távol a köznyelvtől, így üzenete a fiatalabb korosztályok számára is érthető”. A trágár szavakat nem sípolták ki, a határozat külön kiemelte, hogy a szexuális aktusra tett verbális utalások is durva módon, obszcén szavakkal történtek („nyeli a patront, jól televágom, így furulyázzon”). A 16 év alatti hallgatók a kevés élettapasztalatuk miatt tévesen ítélték meg a zeneszámban ábrázolt magatartásforma erkölcsi és társadalmi szintű elfogadottságát, így a zeneszám szövege károsan befolyásolhatta a kiskorúak fizikai, szellemi és erkölcsi fejlődését. A Testület szerint ezért a zeneszámot a III. kategóriába kellett volna besorolni. Mivel a műsorszolgáltató ezt nem tette meg, megsértette az Rttv. 5/B. § (3) és az 5/C. § (2) bekezdését.⁵¹

Egy másik ilyen eset egy szekszárdi rádió 2009-es jogsértése volt. A rádió összesen négy alkalommal (2009. június 22. 1.49 óra, június 24. 1.11 óra, június 29. 1.43 óra, június 30. 7.18 óra) sugározta Majka Papa Tündi-bündi című zeneszámát. Az ORTT véleménye szerint a zeneszám közepes mértéket is meghaladó trágár nyelvezete átlépte a II. korhatári kategóriában még elfogadható szintet, mivel azok „szülői, vagy nagykorú magyarázatával sem voltak feldolgozhatóak”. A határozat szerint a kiskorúak fejlődését a zeneszám nyers, obszcén nyelvezete mellett annak tartalma is károsan befolyásolhatta. A dal ugyanis sztereotip, torz és előítéletes módon ábrázolja a nőt, „torz család, illetve férfi-nő képet közvetít a hallgatókhoz, egyúttal negatív példát állított a kiskorúak elé” („Csak egy ribanc”, „Mert mosás, főzés, takarítás ez dolgod”, „A retyón ülve is a körmeit félti / Szoli bérlet nélkül pedig nem tudnak élni!”). A zeneszám ezért alkalmas lehetett a 16 éven aluliak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására, így a III. kategóriába kellett volna sorolni.⁵² Szintén Majka Papa Tündi-bündi című zeneszámának sugárzása miatt állapított meg jogsértést az ORTT a Rádió FM95 Debrecen rádió esetében. A rádió a zeneszámot 2009. július 3-án 20.38 órakor és július 18-án hajnali 3.27 órakor (!) sugározta korhatár-jelzés nélkül. A Testület ezúttal is úgy vélte, hogy a műsorszámban megjelenő stílus alkalmas volt a 16 éven aluliak fizikai, szellemi, erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására. „A »parodikus« formában előadott zeneszám tartalma alapján negatív életvezetési modelleket, valamint torz család-, illetve férfi és női ideált közvetített, és ezáltal hátrányosan befolyásolhatta a kiskorúak fejlődését.”⁵³

Az ORTT gyakorlata ellenére mégis meglehetősen nagy vihart kavart, amikor az újonnan létrejött Médiatanács eljárást indított egy amerikai rapper, Ice-T számának közreadása miatt. 2010. szeptember 2-án a Tilos Rádió délután 6 órakor korhatárra történő figyelmeztetés nélkül játszotta le Ice-T Warning (intro) It's on című 1993-as számát. A szám és annak úgynevezett „intrója” egy olyan albumról származott, amelynek megjelentetését az előadó kiadója korábban megtagadta. A Médiatanács a külföldi zeneszám korhatárra való figyelmeztetés nélkül, illetve nem megfelelő időpontban történő sugárzása miatt az Rttv. 5/B. § (3) és az 5/C. § (2) bekezdésének megsértését valószínűsítette, ezért eljárást indított és a rádiót nyilatkozattételre hívta fel.⁵⁴ A hatóság szerint az angol nyelvű zeneszámban elhangzó közönséges nyelvezet azt sugallhatta a kiskorúak számára, hogy a durva beszéd elfogadható és követendő példa. A trágár szavak és kifejezések megjelenése – amelyet nem sípoltak ki – a „nyelvi igénytelenség” felé terelheti a kiskorúakat, illetve elősegítheti az élőbeszédbe való beépülésüket. „A trágár nyelvhasználat veszélye, hogy az erre egyébként is fogékony kamaszokat megerősíti a rossz beidegződéseikben.” A zeneszám ezért kétségkívül alkalmas lehetett a 16 éven aluli hallgatók erkölcsi és pszichológiai fejlődésének káros befolyásolására. A hatóság elismerte,

51 2060/2007. (IX. 12.) sz. ORTT-határozat.

52 1976/2009. (X. 7.) sz. ORTT-határozat.

53 2333/2009. (XII. 2.) sz. ORTT-határozat.

54 Lásd <http://www.nepszava.com/uploads/Ice-NMHH-101213.PDF> (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

hogy az amerikai rapper által használt angol nyelvű szleng megértéséhez magas szintű nyelvismeret szükséges, amellyel a kiskorúak valószínűleg nem rendelkeznek, ám ennek ellenére úgy vélte, hogy ha nem is volt teljesen érthető a védendő korosztály számára, annak erőszakra buzdító, durva hangvétele ártalmas hatást válthatott ki a 16 év alatti hallgatókban. Kifogásolta a zeneszámban megjelenő élethelyzeteket is (például prostitúció, droghasználat, fizikai erőszak, nők szexuális tárgyként való ábrázolása), és úgy vélte, hogy a zeneszám alatt hallható fegyverpogás, lövések hangjai félelemkeltők lehettek a kiskorúak számára. Mindezt a zeneszám és az „intro” tartalmának és aggályos elemeinek kifejtésével támasztotta alá, mellékelve azok fordítását.

Az eljárás nagy felzúdulást keltett,⁵⁵ ám a Médiatanács végül megszüntette azt.⁵⁶ A szakmailag kritizálók azzal érveltek, hogy a vitatott zeneszámok nem magyar nyelvűek, és az angol nyelvű szlenget aligha érthette meg első hallás után a rádió műsorába szülői felügyelet nélkül belehallgató kiskorú. A hatóság maga is elismerte, hogy kiskorúak nem vagy alig rendelkezhetnek az ilyen zeneszámok (gengszterrap) megértéséhez szükséges magas szintű nyelvtudással. Annak megállapításához, hogy a vitatott idegen nyelvű műsorszámok alkalmasak voltak-e a 16 éven aluliak fejlődésének káros befolyásolására, azt kellett volna vizsgálni, hogy a 16 éven aluliak (az általános iskola és a középiskola 9–10. osztályának tanulói) milyen szintű angolnyelv-tudással rendelkeznek, és milyenek a rádióhallgatási szokásaik. Mivel a hatóság nem rendelkezett pontos adatokkal a 16 éven aluliak angolnyelv-tudására nézve, így csak feltételezhette, hogy az elhangzott zeneszámok alkalmasak voltak a 16 éven aluliak fejlődésének károsítására. Ráadásul nem is a „közönséges”, az iskolai keretek között elsajátítható nyelvtudást kellene feltételezni, hanem ennél magasabb szintet, a szleng ismeretét is. Kétséges, hogy a kiskorúak képesek-e egy idegen nyelvű, nem hétköznapi szavakat tartalmazó zeneszám megértésére annak egyszeri meghallgatása során vagy után. A kritizálók azt is felrótták, hogy korábban még egyszer sem fordult elő, hogy a hatóság egy nem magyar nyelven elhangzó zeneszám szövegét vizsgálta, illetve kifogásolta volna. Azt persze elismerték, hogy ha a zeneszámban magyar nyelven hallhatóak trágár szavak, kifejezések, amelyeket már a gyermekek is ismernek és megértenek, úgy annak meghallgatása már valóban alkalmas lehet a kiskorúak fejlődésének káros befolyásolására (Krokovay, 2011; Bakos & Krausz, 2011: 57–59).

Említést érdemel még az RTL Klub 2012. március 17-én 19 óra 30 perctől sugárzott, Csillag születik című tehetségkutató műsorának adása, amelyet az Mttv. szerinti III. korhatár-kategóriába sorolt be. A versenyző egy olyan rapszámot adott elő, amely szexuális kontextusban használt goromba, közönséges fordulatokat és nemi szervekkel, valamint szexuális aktussal kapcsolatos trágár szavakat tartalmazott (például: „megengedem, hogy előtte lesz*pj*n”, „megb*szlak, aztán pedig lecsót csináljál”). A Médiatanács megállapítása szerint a kisípolás sem volt tökéletes, az egymás után elhangzó „sípszók” miatt pedig a közönség számára nyilvánvaló volt az obszcén kifejezések folyamatos használata és a dal mondanivalója. „A káros üzenetet maga ez a nyilvánvaló tény hordozza, hogy a műsorrészen folyamatos trágárkodás zajlott, melyen nem változtat, hogy a legdurvább kifejezések nem minden esetben voltak pontosan érthetők.” Az elnémitás megoldást jelenthet néhány „vaskos” megjegyzésre, ám a halmozottan előforduló, durva és szexuális kontextusban használt alpári kifejezések gyakorisága túlmutat azon a mértéken, amely még kezelhető kisípolással. Az elnémitás ezért csak részleges megoldás a trágár beszéd problémájának kezelésére, mert „a kisípolással sűrűn átszótt szöveg továbbra is azt az üzenetet közvetítette a védeni kívánt korosztály felé, hogy a káromkodás és az obszcén kifejezések használata a vagány és divatos viselkedés része”.

A Médiatanács aggályosnak találta azt is, hogy a zsűri is a versenyző stílusában értékelt, és a véleményüket hasonlóan erős mértékű durva kifejezésekkel szótták át („nagyon átb*sztak a lányok?”, „kib*szott gizda vagy”, „kurva anyádat”, „kib*szott nagy igen”). „Ezen megnyilvánulásokkal mintegy visszaigazolták a fiú által tanúsított magatartást, és partnernek mutatkoztak az alpári beszédmód televízióban való alkalmazására.” A Médiatanács külön kiemelte, hogy a médiaszolgáltató a szerkesztett műsort az egyik legnézettebb, a kora esti műsorsávbán vetítette a tehetségkutató-show első adásaként. Mindezek alapján a Médiatanács kimondta, hogy a produkció a benne előforduló vulgáris kifejezések miatt nem felelt meg a III. korhatár-kategória szempontjainak, a zsűri értékelése pedig káros üzenetet közvetített a védendő korosztály számára, ezért a műsorszámot a IV. korhatár-kategóriába kellett volna sorolni. Emiatt összesen kilenc millió forint bírságot szabott ki.⁵⁷

55 Lásd <http://hirek.tilos.hu/?p=1745> (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

56 A Médiatanács 76/2011. (I. 12.) számú végzése.

57 A Médiatanács 1326/2012. (VII. 18.) számú határozata.

Összegzés

Összefoglalva, a trágár nyelvhasználat kérdése mind a médiahatóság, mind a bíróságok gyakorlatában hangsúlyos szerepet kap, és viszonylag szigorúan ítélik meg a műsorszámokban előforduló durva beszédet. A gyakorlat a trágár kifejezések korlátozásának szükségességét azzal támasztja alá, hogy az elektronikus média a kiskorúak számára mintegy „modellt” nyújt a magatartás és a beszéd terén. A televízióban látottak elfogadhatóvá teszik a nem megfelelőnek vélt viselkedést, a műsorszámokban elhangzó közönséges nyelvezet pedig azt „sugallhatja” a kiskorúak számára, illetve azt a benyomást keltheti, hogy a trágár beszéd használata általánosan elfogadható és követendő példa. Ennek pedig az lehet a következménye, hogy a kiskorúak nem tanulják meg, milyen beszéd és viselkedés megfelelő bizonyos társadalmi környezetben, szituációkban. Fontos, hogy megfelelő helyen és időben szembesüljenek a potenciálisan sértő szavakkal és magatartásokkal, valamint megtanulják, hogy mely szavak megfelelőek és melyek nem. Ez szükségessé teszi az olyan műsorok korlátozását, ahol a szavak használatát „társadalmilag nem megfelelő kontextusban” mutatják be.

Az ilyen beszéd mélyebb és sokkal negatívabb hatást gyakorolhat egy gyermekre, mint egy felnőttre. A gyermekek nem képesek megvédeni magukat az olyan beszédétől, amely a legtöbb felnőtt számára legfeljebb megdöbbenő. Ők még nem képesek megalapozott döntést hozni, amikor ilyen beszéddel szembesülnek. „A gyermekeknek még nem alakultak ki a saját preferenciáik, nem szereztek alapvető erkölcsi értékeket, nem rendelkeznek az ítéletalkotáshoz szükséges információkkal, és ki vannak téve mások manipulációinak” (Collins, 2010: 1260). „A nyelvi erőszak megfelelő kezeléséhez megfelelő élettapasztalat szükséges, amellyel kétséges, hogy rendelkezik a 12–16 év közötti korosztály.”⁵⁸ Az ilyen tartalmú műsorszámok korlátozása ezért a gyermekek „szellemi, lelki ártalmának” megelőzése érdekében is szükséges. A tartalom társadalmi értékessége sem változtatja meg feltétlenül bizonyos szavak vagy kifejezések gyermekekre gyakorolt hatását. A gyermekek sérelme szempontjából mindegy, hogy az alkotás jelentős társadalmi, politikai, irodalmi vagy művészeti értékkel rendelkezik-e, illetve a sértő nyelvezet a művészi önkifejezés eszközének számít-e, az éppúgy károsan befolyásolhatja a kiskorúak személyiségfejlődését.

A korlátozással szemben felhozható érvek szerint korántsem magától értetődő, hogy a trágár szavak elhangzása potenciálisan romboló, káros hatású a gyermekekre nézve, mint például sok erotikus jelenet bemutatása (Krokovay, 2011). Kérdéses, hogy az ilyen tartalom káros hatást gyakorol-e a gyermekekre, mivel azt csak kevés empirikus bizonyíték támasztja alá. Márpedig nem elegendő annak kinyilvánítása, hogy a nyíltan szexuális beszéd és az állítólag sértő, trágár kifejezések jelentős veszélyt jelentenek a gyermekek számára. Kétséges az is, hogy a tiltás megakadályozná, hogy a kiskorúak máshol hozzáférjenek ilyen tartalmakhoz. Nincs társadalmi konszenzus arról sem, hogy mi minősül gyermekekre veszélyes beszédnek (Segall, 2009: 22–25). Nem lehet figyelmen kívül hagyni továbbá azt a tényt sem, hogy sok nyelvi kifejezés kettős kommunikatív funkciót szolgál: nemcsak „eszméket” képes viszonylag pontosan közvetíteni, de egyébként kimondhatatlan érzelmeket is. A beszélő a szavakat gyakran azok érzelmi hatása, mint azok kognitív ereje miatt választja, és a kommunikációnak ez az összetevője „gyakran még fontosabb eleme a teljes üzenetnek”, ami szintén alkotmányos védelmet érdemel. „[G]yakran igaz, hogy ami az egyik embernek közönséges, az a másiknak éppen lírai.”⁵⁹ Az ilyen beszéd bizonyos esetekben „elválaszthatatlan az eszmék és nézőpontok kifejezésétől, vagy az csak az igazság vagy a kifejezőerő veszteségével különíthető el”.⁶⁰

A korlátozás a művészi kifejezés szabadságára is hatással van, emellett érdemes kitérni a különböző médiaszemélyiségek és előadóművészek véleménynyilvánítási és művészi szabadságára is, nem feledkezve el arról, hogy az ilyen kifejezéseket használó szereplők a fiatalok szemében példaképekké válhatnak, illetve viselkedésük sok fiatal számára mintául szolgálhat. Bár a korhatár-besorolás szabályai a médiaszolgáltatókra vonatkoznak, alkalmazása azt is érinti, akinek a beszédét trágárnak címkézik, legyen az egy rádiós műsorvezető, aki véletlenül elfelejt kisipolni egy „rossz szót”, vagy egy zenész, akinek a száma miatt szankcionálnak egy médiaszolgáltatót (Sheftel-Gomes, 2006: 215).

A trágár kifejezésekkel – és általában a kiskorúak védelmével – kapcsolatos gyakorlat még egy szempontból érdekes. A határozatok rendszeresen hivatkoznak a Fővárosi Bíróság (ma Fővárosi Törvényszék) egy 2005-ben hozott elsőfokú

58 Fővárosi Ítéletábla 4.Kf.27.011/2005/4.

59 Cohen v. California, 403 U.S. 15, 25–26 (1971).

60 Denver Area Ed. Telecommunications Consortium, Inc. v. FCC, 518 U.S. 727, 805 (1996).

ítéletére – amely határozat egyébként sem a határozatok tárában, sem online nem érhető el.⁶¹ Kifogásolható az ítélet azon megállapítása, miszerint a kiskorúak egészséges fejlődésével szemben minden más alkotmányos szabadságnak engednie kell, illetve hogy kétség esetén kizárólag a túlzott védelem lehet az elfogadható mérce. Ez a megállapítás figyelmen kívül hagyja a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása során alkalmazott szükségesség-arányosság tesztjét, és ellentmond az Alkotmánybíróság korábbi, a korlátozással kapcsolatban kialakított gyakorlatának is. Nem vitás, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága bizonyos esetekben korlátozható a kiskorúak védelme érdekében. Ehhez szükség van a médiaszolgáltatók felelős hozzáállására, akiknek tisztában kell lenniük azzal, hogy vannak olyan területek, ahol a sértő nyelvezet és tartalmak közvetítése különösen érzékenynek minősülhet. Ám ez nem jelentheti azt, hogy a kiskorúak védelmével szemben a véleménynyilvánítás szabadságának szükségszerűen mindig, minden esetben alul kellene maradnia. Az elektronikus média területén is a véleménynyilvánítás – kiskorúak védelme érdekében történő – szükséges és arányos korlátozásának kell érvényesülnie.

Irodalom

Bakos Eszter & Krausz Miklós (2011): A kiskorúak jogi védelme a rádiós műsorszolgáltatásokban. Az Ice-T ügy margójára. *Infokommunikáció és Jog*, 43. sz.

Bakos Eszter & Krausz Miklós (2011): A kiskorúak védelme és az önszabályozás hatékonysága. Az RTL Klub Való Világ 4 című műsor szerkesztési alapelveire vonatkozó kódexe tükrében. *Infokommunikáció és Jog*, 45. sz.

Collins, Jessica C.: The Bogeyman of „Harm to Children”: Evaluating the Government Interest Behind Broadcast Indecency Regulation. *New York University Law Review*, Vol. 85., 2010. 1225–1262. http://www.law.nyu.edu/ecm_dlv2/groups/public/@nyu_law_website__journals__law_review/documents/documents/ecm_pro_067134.pdf (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

Krokovay Zsolt (2011): Tilos – miről beszél a médiahatóság? *Hírszerző*, 2011. január 3. http://hirszerzo.hu/velemeny/2011/1/3/20110103_tilos_nmhh_iget (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

Nagy Krisztina (2012): A médiatartalomra vonatkozó előírások a Médiatanács gyakorlatában. Gyermekek védelme. *Mérték Médiaelemző*, <http://mertek.eu/sites/default/files/reports/gyermekvedelem.pdf> (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

Segall, Eric, J.: In the Name of the Children: Government Regulation of Indecency on the Radio, Television and the Internet – Let’s Stop the Madness. *University of Louisville Law Review*, Vol., 47., 2009. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1341112 (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

Sheftel-Gomes, Nasoan: Your Revolution: The Federal Communications Commission, Obscenity and the Chilling of Artistic Expression on Radio Airwaves. *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal*, Vol. 24., 2006. 191–227.

<http://cardozoelj.com/wp-content/uploads/Journal%20Issues/Volume%2024/Issue%201/Gomes.pdf> (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

Az RTL Klub által sugárzott Mónika Show és a TV2 programján szereplő Joshi Bharat című műsorszámok vizsgálata. ORTT, 2009. http://mediatanacs.hu/dokumentum/34018/1261136301talk-show_celvizsgalat_20091218.pdf (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

A ValóVilág 4. című műsor és a kapcsolódó műsorformátumok rendszeres figyeléséből származó hatósági tapasztalatok. NMHH, 2011. http://mediatanacs.hu/dokumentum/1788/1317295247vv4_osszefoglalo.pdf (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

Az RTL Klub által sugárzott ValóVilág 5. című műsor és a kapcsolódó műsorformátumok értékelése. NMHH, 2012. http://mediatorveny.hu/dokumentum/423/vv5_vegleges_osszefoglalo1.pdf (utolsó letöltés: 2013. március 9.).

Kóczyán Sándor jogász, diplomáját 2008-ban szerezte az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. Fő érdeklődési és kutatási területe a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadsága, ezen belül a médiajog, a személyiségi jogok védelme, a gyűlöletbeszéd és az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata. Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „A magyar médiaszabályozás és az információforrások védelme” (2013. tavasz). Email: kocsand@freemail.hu

61 Fővárosi Bíróság 3.K.33902/2005/7.

Felhívás kutatási eredmények publikálására

A Médiakutató felhívással fordul a hazai kutatókhoz, arra kérve őket, hogy írják meg magyar kontextusban végzett elméleti és empirikus vizsgálataik tanulságait az alábbi témakörökben:

1 Politikai üzenetek (gyűlöletbeszéd és bulvártartalmak) hatás- és befogadásvizsgálata

Az elmúlt évtizedekben a médiakutatók és a pszichológusok számos empirikus kutatás során vizsgálták a

- média felhasználókra gyakorolt hatását és a felhasználók befogadási stratégiáit, különösen a politikai üzenetek és az erőszakos tartalmak terén. E kutatások zöme arra a következtetésre jutott, hogy a média hatásának iránya és mértéke megjósolhatatlan, vagyis a közkeletű vélekedéssel szemben a média csak kismértékben képes befolyásolni a közönség viselkedését és véleményét. Ám e vizsgálatok többsége Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban készült, vagyis olyan országokban, ahol a média jellemzően szabad és sokszínű, és ahol a médiapiacra fellelhető tartalmakat alapvetően a piac szabályai – végső soron a nagyközönség elvárásai – formálják. Kérdés ugyanakkor, hogy e kutatások eredményei mennyiben érvényesek a mai Magyarországra, ahol az elmúlt években a média szabadsága csorbult, sokszínűsége csökkent, és ahol a médiapiaci kínálatot a kis piac és a politikai beavatkozás egyaránt torzítja. Várjuk olyan hatás- és befogadásvizsgálatok tanulságait, amelyek a politikai üzenetek (köztük a gyűlöletbeszéd és a bulvártartalmak), a médiaerőszak és a pornográfia hatását/befogadását elemzik.

2 Az új média hatásmechanizmusai

Az elmúlt évtizedekben a médiakutatók és a pszichológusok számos empirikus kutatás során vizsgálták a

- média felhasználókra gyakorolt hatását és a felhasználók befogadási stratégiáit. E kutatások zöme arra a következtetésre jutott, hogy a média hatásának iránya és mértéke megjósolhatatlan, vagyis a közkeletű vélekedéssel szemben a média csak kis mértékben képes befolyásolni a közönség viselkedését és véleményét. Ám e vizsgálatok többségének fókuszában a hagyományos média – elsősorban a televízió – állt, míg az új médiumokról készült kutatások száma mindmáig csekély. Számos kutató úgy véli: a nagyobb felhasználói aktivitást tételező és elsősorban a fiatalok által használt internet hatásmechanizmusai gyökeresen eltérhetnek a televízióétól. Várjuk olyan elméleti és empirikus hatás- és befogadásvizsgálatok tanulságait, amelyek az új média használatát elemzik.

3 A médiaműfajok átalakulása

A média kutatása során a legelső problémát a vizsgált anyag műfaji (stilisztikai) elhelyezése jelenti: sajtó-, rádió-, elektronikus, nyomtatott, internet-; hagyományos, új-; irodalmi, szak-, bulvár- stb. A hozzáférhetőség szélesebbé válásával a kiinduló kontextuális meghatározottság is eltűnt. Természetes kérdések vetődhetnek fel a nemzetközi jellegzetességek mellett a magyar viszonyokra vonatkozóan is:

- vajon léteznek-e még sajtóműfajok a hagyományos értelemben és tartalommal;
- hogyan használják fel/ki napilapok, folyóiratok a műfajok adta lehetőségeket;
- a megértés folyamatában szükség van-e szabályozott formai és tartalmi keretekre;
- a megjelenő új műfajok a médiumok átalakulásával vagy a megújuló befogadói igénnyel vannak-e összefüggésben?

Várjuk olyan, magyar kontextusban végzett elméleti és empirikus vizsgálataik tanulságait, amelyek a médiaműfajok átalakulását, jellegzetességeit, a megértésben betöltött szerepüket vizsgálják.

A kéziratok beérkezésének határideje: 2013. november 30. A szerkesztőbizottság 20–40 000 leütés terjedelmű, a Médiakutató által használt szabványt követő kéziratokat vár, amelyek közléséről anonim „peer review” rendszerben dönt. A kéziratokat az info@mediakutato.hu címre várjuk.

Koltay András

A médiahatóság döntései és azok bírósági felülvizsgálata a gyűlöletbeszéd tárgyában (2001–2013)

Az első médiahatósági döntés a gyűlöletbeszéd tárgykörében csak 2001-ben, öt évvel az első médiatörvény hatályba lépését követően született meg. A médiahatósági jogalkalmazás ezt követően is csak nehézkesen fejlődött, reflexiója a folyamatosan alakuló alkotmánybírósági gyakorlathoz ellentmondásos volt. Nehezen alakult ki a korlátozás világos, egyértelmű mércéje (ehhez részben az eljárások, a panaszok relatíve alacsony száma is hozzájárult). A hatósági jogalkalmazási gyakorlatból – ideértve az ORTT és a Médiatanács gyakorlatát is – mégis összegyűjthetők fontos tapasztalatok. A médiaszabályozás vonatkozó rendelkezéseinek alkotmánybírósági megítéléséből kinyerhető iránymutatások felidézését követően ezen hatósági gyakorlatot kísérlem meg áttekinteni.¹

1. A médiaszabályozási tárgyú alkotmánybírósági határozatok

Az Smtv.² – a lineáris és a lekérhető médiaszolgáltatásokra, valamint a nyomtatott és az internetes sajtótermékekre vonatkozóan – tiltja az olyan médiatartalom közzétételét, amely alkalmas „valamely nemzet, közösség, nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbség vagy bármely többség, továbbá valamely egyház vagy vallási csoport elleni gyűlölet keltésére” [17. § (1) bekezdés]. A 17. § (2) bekezdés értelmében: „A médiatartalom nem lehet alkalmas valamely nemzet, közösség, nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbség vagy bármely többség, továbbá valamely egyház vagy vallási csoport kirekesztésére.” Az egyik tényállás tehát a gyűlöletkeltésre való alkalmasságot követeli meg a tiltáshoz (a közlő szándékától függetlenül), a másik pedig valamely csoport kirekesztésére alkalmas médiatartalmak közzétételét tiltja. Megjegyzendő, hogy a legtöbb elemében a hatályosnak megfelelő szabály volt érvényben a korábbi médiatörvényben is – az Rttv. 3. §-a³ –, azzal a jelentős különbséggel, hogy az utóbbi rendelkezés csak a televíziókra és a rádiókra vonatkozott. Az egyetlen érdemi különbséget ezen felül az Rttv. és az Smtv. szövege között az jelenti, hogy az előbbi tiltotta a közösségek „nyílt vagy burkolt megsértését” is. Figyelemreméltó, hogy e szabály az Smtv. eredeti szövegében is szerepelt, de az új magyar médiaszabályozás okozta európai felzúdulás nyomán, az Európai Bizottsággal folyó tárgyalások során a Bizottság kérésére az 2011 áprilisában kikerült a szövegből.

Alkotmányos szempontból kérdésként merül fel, hogy az Smtv. 17. §-ában szereplő „gyűlöletkeltés” és „kirekesztés” alacsonyabb mérce-e, mint a Btk.-beli „gyűlöletre uszítás”,⁴ és így a médiában az általánoshoz képest szigorúbb szabályozás érvényesül-e? A korábbi és a hatályos médiaszabályozás vonatkozásában egy-egy alkotmánybírósági döntés kísérelt meg választ adni erre a kérdésre.

1 A kézirat az NMHH Médiatanácsa által bonyolított, a gyűlöletbeszéd korlátozásának jogalkalmazási mércéit kereső kutatás részeként született meg. Egy korábbi változata – working paper formájában – megtalálható volt a mediatorveny.hu honlapon. Az átfogó kutatásnak részét képezi a gyűlöletbeszédre vonatkozó alkotmánybírósági gyakorlat is, azonban jelen kéziratban – terjedelmi okokból – még a médiaszabályozásra vonatkozó alkotmánybírósági döntések is csak utalásszerűen jelennek meg. Ettől függetlenül jelen szöveg önmagában is értelmezhető, mert az elvégzett feltárás egyik eredménye szerint az alkotmányos gyakorlat nem járt különösebb hatással a médiahatósági jogalkalmazásra nézve. Hiányérzete lehet az olvasónak a csekély számú felhasznált forrásmunka és jegyzet miatt, de ennek oka a gyűlöletbeszéd-korlátozás médiahatósági gyakorlatát elemző művek szinte teljes hiánya. Jelen munka tehát nem helyezhette el az ORTT, illetve a Médiatanács gyakorlatát a jogirodalom kontextusában.

2 A sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény.

3 A rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény (hatályon kívül). Itt releváns rendelkezései így szóltak: „3. § (2) A műsorszolgáltató [...] tevékenysége [...] nem lehet alkalmas a személyek, nemek, népek, nemzetek, a nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbségek, továbbá valamely egyház vagy vallási csoport elleni gyűlölet keltésére. (3) A műsorszolgáltatás nem irányulhat semmilyen kisebbség, sem bármely többség nyílt vagy burkolt megsértésére, kirekesztésére, annak faji szempontokon alapuló bemutatására, elítélésére.”

4 1978. évi IV. törvény 269. § (hatályon kívül), és az új Btk.-ban, 2012. évi C. törvény, 332. §.

1. 1. A 1006/B/2001. AB-határozat

A korábbi Rttv. gyűlöletbeszéd tiltására vonatkozó rendelkezéseinek [Rttv. 3. § (2)–(3) bekezdés] alkotmányossági vizsgálatát az 1006/B/2001. számú határozatában végezte el az Alkotmánybíróság. A döntés alkotmányosnak ítélte a szabályozást, és leszögezte, hogy a médiahatóság fellépésének lehetősége – amely a megsértett közösség vagy egyén akaratától független – nem korlátozza az önrendelkezési jogot, és nem helyettesíti az alanyi jogok jogosultjainak igényérvényesítését. A 2007-ben született döntés leszögezi, hogy

„...a különböző jogágakban az egymást kiegészítő, egyes alapjogok tekintetében párhuzamosan fennálló jogvédelmi eszközök, az akár párhuzamosan is lefolytatható különböző eljárások lehetősége nem sérti, sőt szükségtelenül nem is korlátozza az alkotmányos véleménynyilvánítási és sajtószabadságot.”

Ennek megfelelően a büntetőjog rendszerén kívül, a médiaszabályozásban is alkotmányosan előírható a gyűlöletbeszéddel szembeni fellépés. A határozat szól az állam meglévő nemzetközi jogi kötelezettségeiről, amelyek alapján a gyűlölködés visszaszorítására irányuló lépések kötelezők a számára.

Az 1006/B/2001. AB-határozat a „gyűlöletkeltés” tényállását azonosította a Btk.-beli „gyűlöltre uszítással”. A határozat szerint:

„Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint a gyalázkodást nem indokolt büntetőjogi szankcióval fenyegetni, gyűlöletkeltésnek – vagyis a gyűlöltre uszításnak – azonban még a büntetőjogi eszközökkel történő korlátozása sem minősül a véleménynyilvánítási szabadság szükségtelen és aránytalan korlátozásának...”

Az alábbi idézet szintén ezen értelmezés felé tereli az olvasót:

„A büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben a végső eszköz. Ez azt jelenti, hogy amennyiben valamely, társadalmilag káros magatartás – jelen esetben a gyűlöltre uszítás, gyűlöletkeltés – vonatkozásában a büntetőjogi felelősség sem eltűzött, nem alkotmányellenes, úgy az adott magatartásra vonatkozó, esetlegesen más jogágakban megfogalmazott enyhébb tilalmak sem lehetnek azok.”

Megjegyzendő, hogy a szövegrészben szereplő „enyhébb tilalmak” kifejezés – a teljes indokolás kontextusában – a büntetőjogi és a médiajogi felelősség (amelyek közül utóbbi az „enyhébb”) megkülönböztetésére, és nem a „gyűlöltre uszítás” és a „gyűlöletkeltés” tényállásának egymáshoz képesti viszonyára utal. (Más kérdés, hogy a „kirekesztés” tényállása kapcsán az enyhébb súlyú jogsértés tilalmát is alkotmányosnak ítélte meg a testület.)

Az 1006/B/2001. AB-határozat ugyanis a „kirekesztés” tényállásának alkotmányossága felől is döntött, amely ma is a médiaszabályozás részét képezi. A „kirekesztés” (és az akkor még létező „nyílt vagy burkolt megsértés”) tilalma kapcsán megkísérelte megválaszolni azt a kérdést, hogy mi indokolja a büntetőjogi jogszabályokhoz képesti jóval alacsonyabb korlátozhatósági mérce alkotmányosságát az akkori médiatörvényben. A testület e kérdésre részben a büntetőjog és a közigazgatási jog szankciórendszerének megkülönböztetésével válaszolt, részben pedig az „elektronikus sajtó” jelentős véleményformáló erejét említette. Ami tehát a szólásszabadság védelmi körébe belefér (gyűlöletkeltés egy közösség ellen), az a sajtószabadság által már nem feltétlenül védett. Az eltérő jelleg egyik indokaként a határozat az elektronikus média jelentős véleményformáló erejét említi, visszautalva az 1/2007. (I. 18.) AB-határozatra: „...általánosan elfogadott, hogy a rádiós és televíziós műsorszolgáltatás véleményformáló hatása és a mozgóképek, hangok, élő tudósítások meggyőző ereje sokszorosa az egyéb információs társadalmi szolgáltatások gondolkodásra ható erejének.” A határozat e gondolatot tovább fűzve kimondja, hogy „a média tehát alapvető jelentőségű a véleménypluralizmus megjelenítésében, a közösségi viták lefolytatásának egyik legfontosabb színtere, ezzel egyidejűleg azonban azt is tekintetbe kell venni, hogy a személyeket, egyes társadalmi csoportokat (a

kisebbségeket vagy adott esetben a többséget) sértő, kirekesztésre, diszkriminációra irányuló műsorszolgáltatásnak ugyanilyen súlyú negatív, beláthatatlanul káros hatása is lehet.”

1. 2. A 165/2011. (XII. 20.) AB-határozat

A gyűlöletkeltés és a kirekesztés Smtv.-beli tilalmának alkotmányossági vizsgálatát a 165/2011. (XII. 20.) AB-határozat végezte el. A közösségekkel szembeni gyűlöletkeltés és kirekesztés tilalmára vonatkozó kötelezettség a döntés értelmében nemcsak a médiaszolgáltatásokra, hanem a sajtótermékekre nézve is alkotmányosan előírható. A testület szerint:

„Fogalmilag kizárt a demokratikus közvélemény kiépítésének, fenntartásának eszközeként az olyan médiatartalom, amely tagadja a demokrácia intézményes, alapvető jogokhoz kapcsolódó alapértékeit. A kifejtettekre tekintettel az Alkotmánybíróság a különböző médiumok hatásmechanizmusától függetlenül, a sajtószabadság – valamennyi médiatartalom esetében – alkotmányosan indokolható, szükséges és arányos korlátozásának tekintette az Smtv. [...] 17. §-ában megfogalmazott tilalmakat.”

Az 165/2011. (XII. 20.) AB-határozata szintén megerősítette a médiajogi „gyűlöletkeltés” és a büntetőjogi „gyűlöltre uszítás” azonos megítélésének szükségességét. A döntés visszautal az 1006/B/2001. AB-határozatra, amikor megállapítja: „A 1006/B/2001. AB határozatában a testület az Rttv. 3. § (2) bekezdésében foglalt gyűlöletkeltés tényállását a gyűlöltre uszítással azonosította, és – lévén az büntetőjogilag is szankcionált magatartás – a sajtószabadság korlátozásának alkotmányos alapjaként elfogadta. [...] Mivel az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatában az írott sajtó esetében is szükséges korlátként tekintett a sajtó útján elkövetett bűncselekményekre, ezért a jelen határozatban korábbi álláspontjának megerősítésére szorítkozott csupán.”

Azonban a testület sem 2007-es, sem pedig 2011-es döntésében sem elemezte részletekbe menően – az idézett szövegrészekén túl – a büntetőjogi és a médiaszabályozásbeli mérce közötti viszonyt. A részletezettséget e tekintetben bizonyos mértékben pótolja az egyértelműség, amellyel a testület a két tényállás megvalósulásához szükséges magatartást azonosnak tekintette (ez nem jelenti azt, hogy a felelősség megállapításának is azonosak lennének a feltételei).

Megjegyzendő, hogy a két mérce azonosságát elfogadva is akadnak érvek a párhuzamos (büntetőjogi és médiaszabályozásbeli) jogvédelem mellett; elsősorban a büntetőjog és a közigazgatási jog eltérő felelősségi rendszere, a felelősök eltérő személyi köre, valamint a kétféle szabályozás eltérő céljai alapján lehet a kettős szabályozás indokát megtalálni.

A 165/2011. (XII. 20.) AB-határozat értelmében a közösségekkel szembeni gyűlöletkeltés és kirekesztés tilalmára vonatkozó kötelezettség nemcsak a médiaszolgáltatásokra, hanem a sajtótermékekre nézve is alkotmányosan előírható. Ugyan az Smtv. 17. § (2) bekezdésében foglalt „kirekesztés” tényállásáról nem szól kifejezetten a döntés, de a rendelkező rész, valamint az indokolás érvelése alapján a testület azt ettől függetlenül egyértelműen továbbra is alkotmányosnak tekinti.

2. A „gyűlöletkeltés” mércéje a médiahatóság gyakorlatában

A közösségekkel szembeni gyűlöletkeltést megállapító első érdemi médiahatósági döntés 2001-ben született meg. Az 1470/2001. (X. 26.) számú ORTT-határozat a Pannon Rádiót éppen ifj. Hegedűs Lóránt cikkének (az ezzel kapcsolatos büntetőügy vonatkozásában lásd a BH2005. 46. legfelsőbb bírósági határozatot) beolvasása miatt marasztalta el. A nem túl részletes indokolás nem tér ki az Rttv. és a Btk. szerinti mércék egymáshoz való viszonyára, illetve a „gyűlöletkeltés” törvényi tényállásának elemzésére sem. Mindössze megállapítja, hogy a szerző „gyűlölet keltésére alkalmas kifejezésekkel élt”.

Ez a döntés és a kiszárvartatva megszülető újabb két hatósági határozat [117/2002. (I. 10.) és 1185/2002. (VII. 18.) ORTT-határozatok] nem lép fel az elvi tisztázás szándékával, de olyan szempontokat is beemel a döntések indoklásába, amelyek arra utalnak, hogy a hatóság a „gyűlöletkeltést” túlzottan tágra értelmezi, és esetleg olyan tartalmakat is jogsértőnek ítél, amelyek – függetlenül erkölcsi megítélésüktől – a szólásszabadság által védettek lehetnek. A három döntés felrója a marasztalt műsorszolgáltatóknak, hogy „szélsőséges ideológiát közvetít” [1470/2001. (X. 26.) ORTT-határozat], „[a zsidó kisebbséget] mindig negatív színben tüntet[i] fel”, „a zsidóságot kizárólag negatív kontextusban reprezentálták” [117/2002. (I. 10.) ORTT-határozat], „szélsőséges hangvétellel közelítette meg [...] a rendkívül kényes témát” [1185/2002. (VII. 18.) ORTT-határozat]. Ezek a megjegyzések arra utalnak, hogy a médiahatóság a sértő, bántó, gyalázkodó kritikát is a „gyűlöletkeltés” tényállása alá szorította.

Az első olyan hatósági határozat, amelyet bíróság is felülvizsgált, az 1516/2003. (IX. 4.) ORTT-határozat volt. A tényállás szerint a Magyar Rádió Rt. műsorszolgáltató Kossuth adóján 2003. június 22-én sugárzott „Vasárnapi Újság” című műsor első szegmense az aktuális oktatáspolitikai bírálatáról szólt, főként az integrált, illetve szegregált oktatás szolgáltatta a témát. Az interjú a roma gyerekeket mint konfliktusokat, problémákat hordozó, antiszociális, szellemileg retardált diákokat mutatta be. A szerkesztő kérdéseiben és kommentárjaiban konzekvensen szembeállította e negatív attribútumokkal felruházott csoportot a magyar gyerekekkel. A műsorvezető összefoglalója a szegregált oktatás megőrzése mellett foglalt állást. Elképzelése szerint az integrált oktatás a jobb képességű tanulók lemaradását okozhatja.

A műsor második részében Lovas István jegyzete volt hallható, amelyben a közírő egy korábban megjelent írásra reagált. Ebben hangot adott a zsidó kisebbséggel szembeni kirekesztő, gyűlöletkeltő gondolatainak: beszélt Izraelről és az országot faji alapon történő politikálással vádolta. A kritika valójában egyetlen célt szolgált: a magyar társadalmat „megméltató” csoport pontosabb körülírását, akik minden gyűlölet okozói, és nem utolsósorban az állami erőszak kiváltói.

Az ORTT ezen ügyben sem fogalmazott meg világos kritériumokat a „gyűlöletkeltés” tényállásának értelmezésével kapcsolatban. A hatóság megelégedett annak megállapításával, hogy a „riportban elhangzott kijelentések alkalmasak voltak a roma kisebbséggel szemben fennálló negatív előítéletek erősítésére, a velük szemben a társadalomban már meglévő (*sic!*) gyűlölet elmélyítésére”, illetve „Lovas István gondolatai sértik a zsidó kisebbség érzéseit és alkalmasak a velük szembeni gyűlöletkeltésre”. A felülvizsgálat iránt indított perben eljáró elsőfokú bíróság a Lovas-jegyzet vonatkozásában megváltoztatta a hatósági döntést (Fővárosi Bíróság, 24.K.32822/2003/10.), arra hivatkozva, hogy a szöveg egy korábbi publicisztikára adott ironikus válasz volt, amelyet nem lehetett volna kiragadni környezetéből, „függetleníteni attól a ténytól, hogy ún. intertextuális írásról van szó, amely tehát »ráíródott« egy másik publicisztikai műre.” Az elsőfokú döntés (elsőként az Rttv. kapcsán) állást foglalt abban is, hogy a Btk. 269. §-a szerinti „közösség elleni izgatás” és az Rttv. 3. § (2) bekezdése szerinti „gyűlöletkeltés” nem azonos, „nem keverhető össze”.

A másodfokon eljáró Fővárosi Ítéltábla az elsőfokú döntést a jogsértés megállapítása vonatkozásában nem változtatta meg, de változtatott annak indoklásán (2.Kf.27.098/2004/6.). A bíróság szerint a rádióban elhangzó szöveg „válasz”-jellege figyelembe nem vehető, mert a műsorszámnak az előzmény nem volt tárgya; „a Jegyzetből sugárzó ellenérzés azonban önmagában nem teszi lehetővé a jogsértés megállapítását”.

A Legfelsőbb Bíróság azonban hatályon kívül helyezte az ítéltáblai döntést, és így az eredeti hatósági határozat változatlan tartalommal maradt fent (Kfv.IV.37.142/2005/5., illetve BH2006. 270.). A legfőbb bírói fórum szerint „nincs jogszabályi alapja azon felperesi érvelésnek, hogy az Rttv. 3. § (2) bekezdésének megsértését »csak kirívó és ellenséges érzelmek felkorbácsolására alkalmas tényállás alapján« lehetne megállapítani. Ez a túlzó, felfokozó értelmezés sem a jogszabályhely megfogalmazásából, sem a törvény egyéb rendelkezéseinek értelmezéséből nem vezethető le.”

Ezen bírósági döntésektől kezdve a médiahatóság által megkérdőjelezhetetlen alapvetéssé vált a médiaszabályozásbeli és a büntetőjogi mérce különbözősége, a „gyűlöltre uszítás” és a „gyűlöletkeltés” azonos mérceként való alkalmazásának kizárása (elsőként lásd 1754/2004. (XI. 24.) ORTT-határozat). A 326/2005. (II. 17.) ORTT-határozat szerint „a Btk. 269. §-ában szankcionált magatartás (»gyűlöltre uszít«) nem keverhető össze az Rttv. 3. § (2) bekezdésében foglalt (»gyűlöletkeltés«) és szankcionált magatartással.” Ugyanakkor – ennek megállapítása mellett is – a megszülető döntések rutinszerűen (és, tegyük hozzá, a konkrét relevancia megjelölése nélkül, mintegy kötelességszerűen) idéztek részleteket a büntetőjogi gyűlöletbeszéddel kapcsolatos AB-határozatokból, de nem tisztázták sem azok médiaszabályozásbeli szerepét, és nem törekedtek a „gyűlöletkeltés” tényállásának értelmezési kereteinek meghatározására sem. Az 1189/2007. (V.

23.) ORTT-határozat szerint „[a műsorszámban elhangzott] kifejezések a testület szerint alkalmasak a dalszövegben megjelölt személyek, valamint a zsidóság elleni ellenszenv, idegenkedés kialakítására, sőt ellenszenven alapuló konkrét agresszív cselekedetekre buzdítanak, emiatt megállapítható azok gyűlöletkeltő tartalma.” Az ellenszenvnek, idegenkedésnek a gyűlöletkeltéssel való azonosítása a határozat indoklásában legalábbis aggályos.

A 2844/2007. (XII. 12.) számú ORTT-határozattal indokolt bővebben is foglalkoznunk. A határozatban megállapított tényállás értelmében a TV2 2007. augusztus 28-án sugárzott, Mokka című műsorszámának egyik vendége Polgár Tamás („Tomcat”) volt, akit a műsorvezető a Magyar Gárda megalakulásáról és az antifasiszta tüntetésről kérdezett. A vendég az ’56-os Kossuth téri sortűzben meggyilkolt több ezer emberről beszélt, a büntetett az antifasisztáknak tulajdonította, ezen túlmenően a zsidó származású emberek meggyilkolását emlegető műsorvezetői mondaton csodálkozott. Később belefogott a Talmud interpretációjába, amelynek során kiemelte, hogy a szöveg legitimálja és bátorítja a nem zsidók ellen elkövetett kegyetlen bűncselekményeket, nem beszélve a pedofil praktikákról. A műsorvezető megpróbálta ugyan kézben tartani az interjút, de az irányítás kicsúszott a kezéből, és így képtelen volt az interjúalanyt mérsékletre szorítani.

Az ORTT határozatának indoklása hosszasan idéz a 30/1992. (V. 26.) AB-határozat indoklásából, beleértve a „gyűlöletkeltés” értelmezésére vonatkozó szövegrészeket is. Az ORTT határozata ezt követően megállapítja, hogy „a Btk. 269. § nem egyszerűen a gyűlölet keltést, a gyűlölet felébresztését rendeli büntetni, hanem a gyűlöltre uszítást.” Ellentmondásos és félreérthető az indoklásban, hogy az Alkotmánybíróság döntésének hosszas idézését követően a hatóság megállapítja, hogy a büntetőjogi mérce (amelyre az idézett szövegrész vonatkozott) más, mint a médiaszabályozásbeli, de e „másság” mibenlétét nem magyarázza el. (Ennek egyik oka lehet az, hogy maga az alkotmánybírósági határozat is ellentmondásos, indoklása egyes részeiben azonosnak tekinti a „gyűlöltre uszítást” és a „gyűlöletkeltést”, máshol pedig nem.)

A hatóság határozatát hatályában fenntartó legfelsőbb bírósági ítélet (Kfv.IV.37.528/2010/5., közzétéve: BH2011. 150.) kitér a „gyűlöltre uszítás” és a „gyűlöletkeltés” viszonyára. A felperes érvelését elutasítva szögezi le, hogy

„...az Rttv. 3. § (2) bekezdése »gyűlölet keltésére« kifejezést használ; ehhez képest a felperes által hangoztatott – szinonimként értelmezett – büntetőjogi kategóriák a perbeli ügy megítélése és elbírálása szempontjából nem bírtak jelentőséggel. A Legfelsőbb Bíróság erőltetettnek, és szélsőségesnek értékelte a felperes ezzel kapcsolatos álláspontját, amely a tettegesség veszélyéig, »az előálló érzelmek tettegessé fajulásáig« behatárolva kívánja a jogszabályhely értelmezését megadni.”

Megjegyzendő, hogy nagyjából e döntéssel egyidőben, 2007 végén született meg az Alkotmánybíróság 1006/B/2001. számú határozata, amely megállapította, hogy a büntetőjogi „gyűlöltre uszítás” és a médiaszabályozásbeli „gyűlöletkeltés” azonos mérce alapján ítélandó meg. A médiahatóság ezt követően – miközben ezen alkotmánybírósági döntés indoklásának más részeit sűrűn idézte – e határozatot figyelmen kívül hagyva, korábbi gyakorlata nyomvonalán haladva folytatta jogalkalmazói tevékenységét.

A 865/2008. (V. 22.) ORTT-határozattól kezdődően az ORTT megszűnéséig szinte szó szerint azonos alapjogi indoklások születtek az egyes eljárásokat lezáró határozatokban (ez 2010 áprilisáig összesen 12 marasztaló döntést jelent, ami több mint a 2002–2008 között megszületett összes marasztaló határozat; ebből tíz az ECHO TV-vel kapcsolatban született meg).

A 2008 tavaszától gyorsuló ütemben megszülető döntések ugyanakkor a fogalmi tisztázáshoz nem járultak hozzá. Az indoklások kivétel nélkül rögzítik, hogy „a Testület a gyűlöletkeltés tartalmának meghatározásakor [...] a 30/1992. (V. 26.) AB határozatban megfogalmazottak közül az alábbiakat tekintette irányadónak: »A gyűlöletkeltés [...] az erőszak érzelmi előkészítése.«” Gyűlöletkeltés alatt „olyan megnyilatkozások, »lázongó kifakadások értendők, amelyek alkalmasak arra, hogy az emberek nagyobb tömegében a szenvedélyeket oly magas fokra lobbantsák, amelyből gyűlölet keletkezhén, a társadalmi rend és béke megzavarására vezethet.«”

Miközben tehát elfogadni látszanak a 30/1992. (V. 26.) AB-határozatban foglalt mérce (mércék) egy részét, az indoklások máshol rögzítik, hogy „az alkotmánybírósági és legfelsőbb bírósági gyakorlat alapján a Testület azt az

értelmezést követi, amely szerint az Rttv. 3. § (2) bekezdése médiajogi szankció kiszabását akkor is lehetővé teszi, ha a vizsgált magatartás egyébként a közösség elleni izgatás büntetőjogi tényállását nem meríti ki."

Ennek megfelelően a médiahatóság gyűlölet keltésére alkalmasnak minősítette a következő tényállásokat a 2008 és 2010 között meghozott döntéseiben:

- A műsorszámban egy telefonáló többek között a kormánypárti politikusokkal kapcsolatosan azon véleményének adott hangot, hogy „*ha odakerül a sor, ezeket lámpavasra kell szedni, vagy kalasnyikov elé szedni, az első sorban megyek, nem bánom, ha én leszek a második, akit agyonlő a rendőr. De hogy kettőt előttem agyonlővők ezekből a képviselőkből, az biztos isten.*” A műsorvezető e véleményétől a beszélgetés végén „hivatalos minőségében” elhatárolódott ugyan, de csak miután engedte, hogy a gyűlöletkeltő tartalom akadálytalanul nyilvánosságot kapjon; az elhangzottakat alapjában véve nem vitatta. A beszélgetés alatt az alábbi sms-üzenet volt olvasható: „*Nem lesz vizit, napi, és tandíj! Viszont lesz VÉRDÍJ A KOMCSIKRA!!!*” [865/2008. (V. 22.) ORTT-határozat].
- A műsorszámban a politikai jobb- és baloldal elhatárolásáról a műsorvezető azon általánosító, túlzó és egyben sarkosan egyszerűsítő megállapítást tette, hogy „*akik '56-ban akasztottak, az a baloldal.*” A műsorvezető ezt követő hangsúlyozásából pedig egyértelműen kitűnt, hogy ezzel kapcsolatos ellenvéleményt nem fogad el („*Rosszul mondom? Van olyan ember, aki vitatkozik velem?*”), és ilyen a vendégek részéről nem is hangzott el [866/2008. (V. 22.) ORTT-határozat].
- A műsorszámban a műsorvezető a vidéken élő roma népességet agresszív, szapora, italozó és bűnözői életmódot folytató csoportként mutatta be, amelynek egyetlen legális jövedelemforrását a különböző segélyek jelentik, amelyekből – a műsorvezető elmondása szerint – jobb életszínvonalat képesek biztosítani maguknak, mint a többségi társadalom foglalkoztatott rétegei. A műsorvezető leszögezte: valószínű, hogy az érintettek önbíráskodás útján fognak elégtételt venni a különböző sérelmeikért, mivel az állam képtelen kézben tartani a problémát, a rendészeti és a szociális megoldások pedig csődöt mondtak [1949/2008. (XI. 5.) ORTT-határozat].
- A vizsgált műsorszámokban moderálás nélkül a nézők által küldött, erőszakra felhívó sms-üzeneteket mutattak be („*Bajnai gordonka! Az ellopott libák árát háromszor verjük majd el rajtad!!!*”; „*Fidesz? Alkotmánybíróság? Nem! A kunbéla horda csak a fegyverek szavából ért!*”; „*Indulj meg magyar, mert sok a szemét a parlamentbe. Takarítsunk, mert itt az ideje.*”; „*Tartós munkanélküli ítéletvégrehajtó vagyok! Lesz még dolgom?!*”) [1995/2008. (XI. 12.) ORTT-határozat].
- Az előző tényálláshoz hasonlóan jelen ügyben is nézői sms-üzenetek tartalma képezte a hatósági vizsgálat tárgyát („*A komcsik már annyi bünt követtek el, hogy egész egyszerűen nem úszhatják meg!*”; „*A juhász villáját molotov koktéllal fogják »felszentelni« a haverok!*”; „*Bolsik! Legyen eszetek! Meneküljetek! A világ meg fog lepődni, ami itt fog történni!*”; „*Magasfa, rövidkötél, az segít, de a magyar kormány az nem!*”) [1996/2008. (XI. 12.) ORTT-határozat].
- A vizsgált adásban az önvédelmi háború gondolata az ország állapotára, a társadalmi konfliktusok feloldására szolgáló megoldásként jelent meg. A műsorban a romák és kormánypárti politikusok ellen uszító fenyegetések hangzottak el, a beolvasott sms-üzenetek az erőszakot mint az aktuális társadalmi helyzetre megfelelő megoldást említették („*Takarítsuk már ki ezt a fertőt hazánkból mielőtt tényleg eltörlik a magyarságot a föld színéről!*”; „*Magyarországon önvédelmi háborút fog a magyar nép vívni ezek ellen a senkiházi, tolvaj, csőcselék, gyilkosok ellen.*”) [1009/2009. (V. 20.) ORTT-határozat].
- A műsor vendége szabadon, fegyveresen közlekedő romákról és megfélemlített rendőrökről számolt be, majd cigányok Magyar Gárda elleni harcra való felbujtásáról és fegyveres kiképzéséről beszélt. Az elhangzottak szerint a cselszövés hátterében a kormányzati akarat áll, ugyanis a kabinet alapvető érdeke a magyar-roma polgárháború kitörése. Ezzel összefüggésben fegyverek beszerzéséről, sűrűsödő lögyakorlatokról, illetve mindezt Izraelből irányító titkosszolgákról beszélt. Az elhangzottak a kormányzat, a „cigánybűnözés” és az izraeli titkosszolgálat közötti összeesküvés képzetét erősítették [1010/2009. (V. 20.) ORTT-határozat].
- A műsorba meghívott vendég a zsidókat, valamint a cigányokat egy magyarság elleni összeesküvés főszereplőiként mutatta be, e motívum végigkísérte az egész programot. Az interaktív műsorba betelefonálók megpróbálták alátámasztani a zsidó összeesküvés-elméletet, miszerint az izraeliták el akarják foglalni Magyarországot, majd a vendég kifejtette, hogy négyezer izraeli fegyveres rejtőzködik hazánkban, akik támogatják a zsidó betelepülést [1480/2009. (VII. 16.) ORTT-határozat].

- A vizsgált műsorszámban a műsorvezető és vendégei részéről kódoltan megfogalmazott antiszemita előítélet jelent meg, valamint egy esetben idézetbe bújtatott, nyílt zsidóellenes mondat hangzott el („idegenszívű”; „iszonyú, hogy a magyar zsidóság színe-javát elpusztították, de az alja zsidók mindig hazajöttek bosszút állni”; „A micisapkát se feledd!”) [2499/2009. (XII. 16.) ORTT-határozat].
- A műsorban a Meleg Méltóság Menete kapcsán beszélgettek a résztvevők, amely során a műsorvezető azt mondta, hogy a liberálisok által népszerűsített szellemi, intellektuális tartalmak miatt jelentek meg a magyar társadalomban a deviáns magatartási formák. Az egyik vendég a melegek társadalomban betöltött szerepét egy, az emberi testben létrejött „rákos sejthez” hasonlította, továbbá a beszélgetés azt a látszatot kelthette, hogy a „meleg civilizációja” és a „fehér keresztény civilizáció” kizárja egymást, tehát valamelyiknek el kell tűnnie [2500/2009. (XII. 16.) ORTT-határozat].
- A vizsgált műsorszám arra a műsorvezető által kifejtett összeesküvés-elméletre épült, amely szerint van egyfelől „Isten kiválasztott népe”, a magyarság, másfelől a vele szemben álló, kifosztására, területének és javainak megszerzésére törekvő szomszédos népek, amelyeket magyarellenes törekvéseikben támogat az Európai Unió és a NATO. E magyarellenes szövetség részei még a magyar állam területén élő liberális idegenek és idegenszívűek, akik bevándorlással és az ország felvásárlásával készülnek a hatalom valódi birtoklására. Emellett sértő megjegyzések hangzottak el több szomszédos népre, továbbá a magyarországi nemzeti kisebbségekre és zsidóságra [633/2010. (IV. 7.) ORTT-határozat].
- A műsorban elhangzott, hogy a hazánk térségében élő népek mindannyian egy titkos és titokzatos „pusztító világerő” áldozatai, továbbá a magyarországi cigányság életkörülményeinek tudatos lerontásával, sőt tudatos népirtással vádolták meg az SZDSZ-t, hangsúlyozva, hogy a liberális párt a korábban már említett „pusztító világerő” magyarországi képviselőjeként végzi a káros tevékenységét. Emellett az „SZDSZ – pusztító világerő” a cigányságot az általa szintén tudatosan elnyomított magyarság ellen uszítja. A későbbiekben az úgynevezett uzsoramaffiás ügyeket szintén a „pusztító világerő” számlájára írták [692/2010. (IV. 14.) ORTT-határozat].

A Médiatek kezdetben követte az ORTT utolsó éveiben kialakult gyakorlatot, és a határozatok indokolásában különbséget tett a büntetőjogi és a médiaszabályozásbeli mércék között. Így járt el még az Rttv. alapján a 828/2011. (VI. 22.), illetve már az Smtv. alapján indult, az 1153/2011. (IX. 1.) számú határozattal lezárt ügyben.

Az előbbi – jogsértés megállapításával záruló – ügyben a műsorszám első részében a műsorvezető jegyzetet olvasott fel, amelyben több, általa „cigányokként” azonosított csoport által elkövetett bűncselekményt ismertetett. A bűnözők romaként történő azonosítása a szövegben explicit módon is megjelent: „*Idős emberek cigányok által elkövetett bántalmazásáról, kirablásáról, megöléséről*” szöveg az összeállítás. A műsorvezető emellett, hogy egyértelművé tette, kikről beszél, a romákat szélsőségesen sértő jelzőkkel illette, és általánosságban súlyos bűncselekmények életvitelszerű elkövetésével vádolta meg őket. A műsorszám második részében Wass Albert „A patkányok honfoglalása” (alcíme: Tanulságos mese fiatal magyaroknak) című publicisztikai írásának színpadi feldolgozása következett. A jegyzet a következő felszólítással zárult: „*Ti is gondolkodjatok, s aszerint cselekedjetek!*” [828/2011. (VI. 22.) médiatanácsi határozat].

A másik – hasonlóan jogsértés megállapításával záruló – ügyben érintett műsorszám a romákat – kollektív módon – egyfelől mint a társadalom által túlzott mértékben támogatott, segélyekre berendezkedett élőködőket, másfelől a társadalmi normákat nem tisztelő, bűnözői életformát követő, az őket eltartó magyarokat terrorizáló csoportot mutatta be. A jegyzet visszatérő eleme volt a 2006-os olaszliszakai bűncselekmény, mint a „cigánybűnözés”, a „cigányterrorizmus” példája. A műsorvezető a bevezető részben a „zsidókérdés” kifejezést a magyarság kizsákmányolásához és Magyarország gyarmatosításához kapcsolva említette, illetve kijelentette, hogy az általa feldolgozott téma „*a cigány- és zsidókérdés*” lesz. A műsorban elhangzott a vád, miszerint a „*liberális fajzatnak*” a tevékenysége vezetett az olaszliszakai tragédiához is. A jegyzet lezárásaként a műsorvezető felszólította a cigányságot, hogy addig változzon meg, amíg nem késő [1153/2011. (IX. 1.) médiatanácsi határozat].

E tekintetben változást a 165/2011. (XII. 20.) AB-határozat elfogadása hozott, amely immár az Smtv. vonatkozásában, 2007 után ismételten, elvi alappal rögzítette azt, hogy a Btk.-beli „gyűlöletre uszítás” és az Smtv.-beli „gyűlöletkeltés” tényállása azonos mérce szerint ítélandó meg, ezzel jelentősen szűkítve a médiahatóság jogalkalmazói tevékenységének mozgásterét a sajtószabadság korlátozása tekintetében.

A bírósági döntések nyomán, 2009-et követően [lásd 1009/2009. (V. 20.) ORTT-határozat] a megismételt hatósági eljárásban született, 582/2012. (III. 28.) számú médiatanácsi határozat még nem lépett fel az elvi tisztázás szándékával, de a korábbihoz képest máris jelentősen megemelte a szóláskorlátozás mércéjét.

Ezt követően, a 925/2012. (V. 23.) számú határozatban a Médiatanács úgy döntött, hogy nem indít eljárást az MTV-vel szemben a gyöngyöspatai helyzetet bemutató riportfilm (Pesty Lászlónak a roma közösségről szóló dokumentumfilmje) ügyében. A testület szerint a sokak által vitatott műsorszám nem volt alkalmas a gyűlöletkeltésre vagy a kirekesztésre a roma közösséggel szemben. A vizsgált műsorszám

„...nem irányult a roma kisebbség társadalmi normákat elvető csoportként való bemutatására. A műsorban arra is bőven akadt példa, hogy a sztereotip vélemények alapjául szolgáló tényekkel szemben milyen ellentétes minták léteznek a roma kisebbség tagjai között. Ezzel pedig annak elérésében segédkezett, hogy a társadalom egy részében meglévő, az együttélést megnehezítő negatív előítéleteket eloszlassa, a cigány kisebbséget sokszínűnek, problémákkal küzdő, de a békés társadalmi együttélésre alkalmas mintákat is felmutató közösségként mutassa be. A dokumentumfilm által közvetített üzenet éppen a harmonikus együttélés megteremtésének lehetséges eszközeit igyekezett feltárni, emellett azon példákat bemutatni, ahol ez már meg is valósult, mintaként szolgálva a közösség, illetve az egész társadalom számára. A hatósági fellépés azért sem tekinthető indokoltnak, mert a műsor magát a társadalmi problémát, annak okait igyekezett körüljárni lehetséges megoldásokat keresve, és nem pedig a problémák elmélyítésére alkalmas, a roma kisebbség többségi társadalom általi elszigeteltségének megerősítésére alkalmas tartalmakat közvetített.”

Az indokolás szerint:

„...egy adott médiatartalom jogszerűségének megítélésekor különös súlya van annak, ha a tartalom fontos, vitatott közéleti kérdéssel kapcsolatos. Egy ilyen témában született megnyilvánulás – az alkotmányos és a hatósági, valamint a bírósági gyakorlat szerint is – kevésbé korlátozható, mint más tartalmak.”

A testület szerint nem volt vitás, hogy:

„...a műsor provokatív, vitára ingerlő volt, többek érzékenységét sérthette, és egy régóta vitatott közéleti-politikai kérdéssel foglalkozott, de a sajtószabadság joga elsősorban éppen az ehhez hasonló vélemények számára biztosít védelmet.”

A büntetőjogi és a médiaszabályozásbeli mérce azonosságát megerősítette a 1101/2012. (VI. 13.), 1959/2012. (XI. 7.), 1726/2012. (IX. 26.), 1640/2012. (IX. 12.), valamint a 62/2013. (I. 16.) számú médiatanácsi határozat is.

Ezek közül külön is említést érdemel az 1640/2012. (IX. 12.) számú határozat. Az oknyomozó magazinműsor a roma-magyar együttélés problémáját dolgozta fel. A kérdéskör kapcsán megszólaltatták többek között a településen élő romákat, az ottani lopások károsultjait. A kárvallottak közül néhányan a lopásokat – általánosítva – a cigányoknak tulajdonították. A polgármester szintén arról beszélt, hogy a romák állandó rendőri felügyeletet igényelnek, ugyanakkor ő már pontosította a problémák forrását, és – hasonlóan a helyi kisebbségi vezetőhöz – a bűncselekmények elkövetésével az újonnan betelepült lakosokat vádolta.

A Médiatanács a hatósági eljárásban jogsértést nem tárt fel, ezért az eljárást megszüntette. Döntését arra alapozta, hogy a műsor nem irányult a roma kisebbség társadalmi normákat elvető csoportként való bemutatására. A műsor magát a társadalmi problémát, annak okait igyekezett körüljárni lehetséges megoldásokat keresve, és nem a problémák elmélyítésére alkalmas, a roma kisebbség többségi társadalom általi elszigeteltségének megerősítésére alkalmas tartalmakat közvetített.

Szintén kiemelésre méltó a 62/2013. (I. 16.) számú határozat. Az internetes sajtótermékben megjelent cikk első részében egy javító-nevelő intézet létesítéséről szólt, második része pedig a cikkben megnyitható YouTube-videót tartalmazott „Tizenéves cigánybűnöző a Blahán: Maugli” címmel. A kisfilm hírhedt bandavezérként, közveszélyes bűnözőként tüntetett fel egy gyermeket, akinek magatartását már az összeállítás elején, a címben összekapcsolta a származásával („cigánybűnöző”).

A Médiatanács szintén nem tárt fel jogsértést, ezért a hatósági eljárást megszüntette, a videó címe ugyanis önmagában rasszizmusra, szélsőséges véleményre utalt, de magában az audiovizuális tartalomban – a címét leszámítva – nem szerepelt sem faji megkülönböztetést, sem közösségi elleni gyűlöletkeltést megvalósító tartalom. A hatóság döntése szerint bár maga a beágyazott audiovizuális tartalom címe felvethette a jogsértés gyanúját, a vizsgált médiatartalom a maga egészében nem volt alkalmas gyűlöletkeltésre vagy kirekesztésre, mert a cikk szövege egyáltalán nem utalt ilyesmire.

E döntések indokolása már igyekszik harmóniát teremteni a 30/1992. (V. 26.) AB-határozat, valamint a médiaszabályozással kapcsolatban megszületett két későbbi, említett AB-döntés között.

A Magyar Hírlap című napilapban (nyomtatásban és az interneten) 2013. január 5-én közzétett, „Ki ne legyen?” című cikkel kapcsolatban a Médiatanács 802/2013. (V. 8.) számú határozatában hozott döntést. A határozat szerint:

„Az Smtv. 17. § (1) bekezdése szerint már önmagában annak a médiatartalomnak a közzététele is jogsértő, amely gyűlöletkeltésre – a fentiekben idézett fogalmi meghatározások szerint az ellenséges érzelmek felkeltésére – alkalmas. Nem tényállási elem tehát, hogy a gyűlölet érzete a közönségben valóban kialakuljon, és ebből következően még kevésbé az, hogy a megtámadott közösséget tényleges – fizikai – sérelem vagy fenyegetés érje. Az adott médiatartalmat minden esetben annak tartalmi, kontextuális értelmezése alapján kell megítélni. A hatóságnak döntése meghozatalakor azonban nem feladata az adott társadalmi, közéleti viszonyok és események mint kívülről álló körülmények fényében vizsgálni – és értékelni – az adott tartalmat, hanem mindössze annak önmagában gyűlöletkeltésre való alkalmasságáról dönthet.”

Az eljárás tárgyát képező újságcikk által felrajzolt kép szerint a cigányság „jelentős része” bűnözésre hajlamos, kriminalizálódott, a társadalmi együttélés normáit elvető, a Magyarország törvényeit rutinszerűen sértő, emberhez nem méltó viselkedést produkáló csoport, szavai szerint: „A tények pedig ezek: a cigányság jelentős része nem alkalmas az együttélésre. Nem alkalmas arra, hogy emberek között éljen.” A Médiatanács álláspontja szerint:

„...egy adott társadalmi közösség »jelentős részére« való utalás olyan általánosítást tartalmaz, amely képes arra, hogy a közösség egészére »visszahasson«. Nem konkrét, a közösséghez tartozó személyekről szólt ugyanis az írás, illetve nem csupán a cikk apropójául szolgáló bűncselekmény elkövetőit bírálta erőteljes hangnemben, hanem a közösség »jelentős részéről« szólt, ami akkor is alkalmas az általánosításra, ha a »jelentős rész« nem jelent szükségszerűen »többséget«, illetve akár az adott közösség tagjainak – az összlétszámhoz viszonyítva, az egészhez képest akár jelentős mértékben – kisebb hányadára is vonatkozhat.”

Az ügyben vizsgált cikk olyan általánosítást tartalmazott, amely ugyan nem a roma közösség egészére vonatkozott, de jelentős mértékben meghaladta a cikkben említett bűncselekmény vélelmezett elkövetői körét is. Nem vitás, hogy a „cigányság jelentős része” vonatkozásában állítani valamit jóval túllép a cikk szerint kb. 40 fős elkövetői körön. Mivel pedig konkrétan nem azonosítható, hogy a cikk szerzője a roma közösség mely tagjaira vonatkoztatta állításait, ezért az olvasó azt óhatatlanul a közösség olyan tagjaival is összekapcsolhatta, akik sem jelen esetben, sem máskor nem követtek el ehhez hasonló, súlyos bűncselekményt.

A cikk által közvetített üzenet a Médiatanács álláspontja szerint elérte a jogsértés szintjét, hiszen – magában hordozva a roma kisebbséggel szembeni érzelmek felkorbácsolásának lehetőségét, illetve veszélyét – alkalmas volt nemcsak a cigányság „jelentős részével”, hanem akár a teljes közösséggel szembeni gyűlölet felkeltésére is.

A 2011. január 1-jén hatályba lépett szabályozás a gyűlöletbeszéd tilalmára vonatkozó rendelkezéseit kiterjesztette a sajtótermékekre is. A Médiatanács 2012-ben több döntést hozott sajtótermékek vonatkozásában [1959/2012. (XI. 7.), 1726/2012. (IX. 26.) és 1101/2012. (VI. 13.) médiatanácsi határozatok], azonban jogsértés megállapítására első ízben 2013 májusában került sor [802/2013. (V. 8.) médiatanácsi határozat]. Elvi alappal – törvényi differenciálás hiányában, valamint a 165/2011. (XII. 20.) AB-határozatban foglaltaknak megfelelően – kijelenthető, hogy a sajtótermékek és a médiaszolgáltatások tekintetében az Smtv. 17. § vonatkozásában azonos mércét kell alkalmazni, ahogyan ez az eddigi hatósági gyakorlatban történt.

Összegezve a fentieket, a 2001 óta gyarapodó médiahatósági gyakorlat formálódása több szakaszra osztható. Egyrészt elkülöníthető a 2001 és 2007 közötti időszak, amely az útkeresésé, és amely bizonytalan mércékkel („mérce-kezdemenyekkel”) terhelt, ugyanakkor eljut arra a következtetésre, hogy a büntetőjogi és a médiaszabályozásbeli mérce a gyűlöletbeszéd korlátozása vonatkozásában nem azonos, és az utóbbi – a szóláskorlátozás szempontjából – megengedőbb.

A második szakasz a 2008–2011 közötti évekre tehető, amely az első „médiás” AB-döntést követi, és amely annak felfogását a két mérce azonosságáról (nem kimondva, de egyértelműen) elveti. Ez az időszak átnyúlik az ORTT megszűnése utáni évre.

A harmadik szakasz 2012 elején kezdődött, határköve a 165/2011. (XII. 20.) AB-határozat, és azóta is tart; az ekkor született döntésekben a Médiatanács a korábbihoz képest jóval szűkebben korlátozza a sajtó szabadságát, és a „gyűlöltre uszítás”, valamint a „gyűlöletkeltés” mércéjét azonos tartalmúnak tekintette, ugyanakkor arra értelemszerűen nem vállalkozott, hogy az alkotmányos és a büntetőjogi gyakorlatban tapasztalható ellentmondásokat feloldja.

3. A „kirekesztés” mércéje a médiahatóság gyakorlatában

Ezen pont az előbbinél jóval rövidebbre fogható, ugyanis a „kirekesztés” tényállásának [korábban Rttv. 3. § (3) bekezdés, jelenleg Smtv. 17. § (2) bekezdés] számottevő hatósági gyakorlata nincs. Ennek elsődleges oka, hogy az Rttv. (és 2011 márciusáig az Smtv.) a „kirekesztés” és a „megsértés” tilalmát egyazon mondatban tartalmazta, és a hatósági gyakorlatban a két tényállás nem különült el. Az ORTT gyakorlatának kritikája azonban az, hogy az Rttv. 3. § (3) bekezdés megsértését megállapító hatósági határozatok jellemzően csak az érintett közösség megsértéséről szólnak, a hatóság sem a megsértés és a kirekesztés differenciálására nem tett kísérletet, sem arra nem utalt, hogy azokat esetleg egymással azonosnak tekinti-e; a kirekesztés tényállásáról néhány, elhanyagolható utaláson kívül [lásd 367/2003. (IV. 9.) és 1480/2009. (V. 16.) számú ORTT-határozatok] egyszerűen nem vett tudomást.

Török Bernát álláspontja szerint a fenti vitás kérdés rövidre zárható, amennyiben a 165/2011. (XII. 20.) AB-határozat alapján „a gyűlöletbeszéd minden médiatartalom esetében alkotmányosnak talált tilalma egyetlen [...] mércét jelent. [A kirekesztés tényállása] semmiképpen nem ad lehetőséget a mérce leszállítására” (Török, 2013: 69). A határozatból ugyanakkor ez explicite nem olvasható ki, ezért az Smtv. 17. § (2) bekezdésének alkotmányos értelmezése okot szolgáltathat a vitára.

Ennek megítélésétől függetlenül is kérdés, hogy a jogalkalmazás számára mely tartalom minősülhet kirekesztőnek (immáron, korábbi „párjától”, a közösségek „megsértésé”-től megfosztva, egyedüli tényállásként az Smtv. 17. § (2) bekezdésében). A Médiatanács gyakorlata szerint kirekesztő tartalmat az az üzenet hordoz, amely egy adott közösség elszigeteltségét, a társadalom egyéb rétegeitől való idegenségét, különállóságát igyekszik elérni, vagy amellet érvel. Mindez megvalósulhat egy műsorszám által annak eredményeképpen, hogy a célzott réteggel kapcsolatosan esetlegesen meglévő sztereotip gondolatok, vélemények felerősítésére válik alkalmassá, avagy erre irányul. Akkor minősülhet továbbá egy tartalom kirekesztőnek, amennyiben annak kinyilvánítója arra törekszik, hogy az adott közösség tagjait valamilyen módon megakadályozza abban, hogy alkotmányos jogait érvényesíthessék, illetőleg ezt számukra megnehezítse, úgy, hogy a közzétett vélemény nem minősül gyűlöletkeltésre alkalmasnak. Az ilyen szándék végső soron az adott közösség tagjainak a mindenki mással egyenlő mértékben megillető méltóságához való jog érvényesülését, érvényesíthetőségét ássa alá [802/2013. (V. 8.) számú médiatanácsi határozat].

Ami a „gyűlöletkeltés” és a „kirekesztés” tényállásainak egymáshoz való viszonyát illeti, a Médiatanács 828/2011. (VI. 22.) számú határozatában leszögezte, hogy:

„Az Rttv. 3. § (2) bekezdésében rögzített alapjogsértések megállapítása jelen egyedi ügyben, a vizsgált médiatartalom tekintetében szükségtelenné tette a 3. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezés megsértésének külön történő megállapítását, rögzítését, mivel a 3. § (2) bekezdésének megsértése magában foglalja a 3. § (3) bekezdésben felsorolt elkövetési magatartások megvalósulását is: a gyűlöletkeltés egyben kirekesztést is megvalósított. A műsorszám ugyanis az érintett kisebbséget, általánosító módon annak valamennyi tagját másodrendűként mutatta be, amely személyek természetüknél fogva alkalmatlanok a békés társadalmi együttélésre.”

Ezen hatósági álláspontot utóbb megerősítette a 1153/2011. (IX. 1.) számú médiatanácsi határozat is.

A fenti hatósági álláspont azonban megkérdőjelezhető, hiszen a közigazgatási jogban aligha érvényesülhet a „súlyosabb-szubszidiárius” cselekmény elve alapján az enyhébb jogsértés szankcionálatlanul maradása.

Éppen ezért a 802/2013. (V. 8.) számú határozat már túllép ezen a megközelítésen, és az adott médiatartalommal szemben egyszerre állapítja meg az Smtv. 17. § (1) és (2) bekezdésének megsértését; ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a továbbiakban is szükséges differenciálni a „gyűlöletkeltés” és a „kirekesztés” tényállásai között (függetlenül attól, hogy elfogadjuk-e a 165/2011. (XII. 20.) AB-határozat fenti, Török Bernát-féle értelmezését), tehát az előbbi elkövetése nem jelenti szükségszerűen az utóbbi megvalósulását is.

(Jelen elemzésben a közösségek „megsértésére” vonatkozó korábbi hatósági gyakorlatra nem térünk ki, tekintettel arra, hogy 2011 márciusától ezen, addig tilalomként meghatározott tényállás már nem található meg a szabályozásban.)

4. A médiatartalmak vizsgálatokor felmerülő speciális kérdések

A médiatartalmak vonatkozásában felmerülnek olyan speciális kérdések, amelyek kihatással bírhatnak a szóláskorlátozásra, a médiaszolgáltató felelősségének megállapítására vagy az az alóli mentesülésére. Első kérdés, hogy mely közösség tekinthető a szabályozás által védettnek, lehet-e olyan objektív kritériumokat megállapítani, amelyek alapján a védett személyi kör oldaláról szűkíthető a szabály alkalmazási lehetősége, illetve mire jutott e tekintetben a korábbi jogalkalmazás? Következő kérdés, hogy a hatósági és a bírósági gyakorlat mely pontokon törte át a médiajogban alapvetően objektív jellegű felelősséget.

4. 1. A védett közösség azonosítása

A médiahatósági gyakorlatban 2001 óta számos társadalmi csoporttal, közösséggel szembeni gyűlölködő vélemény miatt indult eljárás. Ezen közösségek listáján a legtöbb esetben a gyűlöletbeszéd által leggyakrabban „érintett” nemzeti, etnikai, vallási, szexuális preferencia szerinti csoportok szerepeltek az első helyeken, ugyanakkor egy-egy ügyben más, olykor meglepőnek tűnő közösségek is szerepeltek a hatóság által vizsgált médiatartalomban.

Bonyolítja a védett közösségek azonosítását az a körülmény, hogy 2011 közepéig a szabályozás nemcsak az egyes társadalmi csoportokat, hanem „a személyek”-et is védte. Bár a hatósági gyakorlatban nem tisztázódott az a kérdés, hogy lehetséges lenne-e akár egyetlen konkrét személlyel szembeni gyűlöletkeltő, illetve kirekesztő (vagy – 2011 márciusa előtt – akár csak sértő) tartalom esetén eljárni, mert az eljárásokban mindig személyösszességek szerepeltek, ez a kérdés mára okafogyottá vált.

Némely hatósági döntés ismeretében pedig felmerült a kérdés, hogy vajon az abban érintett személyösszesség valóban olyan-e, amely a mediaszabályozás szempontjából védendő közösségnek számít.

Az érintett közösségek között megtalálhatóak a következők (ahol több ügyben is fennáll az érintettség, ott az első megszülető határozatot tüntetjük fel):

- a zsidóság [1470/2001. (X. 26.) ORTT-határozat],
- a cigányság [117/2002. (I. 10.) ORTT-határozat],
- a román nemzet [1185/2002. (VII. 18.) ORTT-határozat],

- a katolikus egyház [2210/2003. (XII. 4.) ORTT-határozat],
- a keresztény felekezetek hívei [52/2004. (I. 21.) ORTT-határozat],
- a politikai jobboldalhoz kötődő személyek [326/2005. (II. 17.) ORTT-határozat],
- a (Critical Mass felvonuláson résztvevő) biciklisták [187/2006. (II. 1.) ORTT-határozat],
- a magyar nemzet [1891/2007. (VII. 23.) ORTT-határozat],
- a politikai baloldalhoz köthető személyek [865/2008. (V. 22.) ORTT-határozat],
- az iszlám hívei [1512/2009. (VII. 20.) ORTT-határozat],
- a homoszexuális közösség [2500/2009. (XII. 16.) ORTT-határozat],
- a szlovák nemzet [692/2010. (IV. 14.) ORTT-határozat],
- az Egyesítő Egyház dél-koreai szekta hívei [1959/2012. (XI. 7.) médiatanácsi határozat],
- a Jobbik mint politikai közösség tagjai [1726/2012. (IX. 26.) médiatanácsi határozat].

A fenti listán az első, esetleg meglepetést okozó közösséget a „biciklisták” jelentik, akik azonban az adott vélemény kontextusában (a Critical Mass mint politikai-közéleti tartalommal bíró demonstráció résztvevőiként) azonosítható és védelemre érdemes közösségnek minősültek. Megkérdőjelezhetőek lehetnének azon ORTT-döntések, amelyek egy adott politikai oldalhoz tartozókkal kapcsolatban (a televízióban elhangzó véleményekben akár úgy, hogy „a baloldal”, vagy mint az „Orbán-félékhez tartozó söpredék”, esetleg név szerint felsorolva, hogy ki található „a jobboldalon”) közzétett vélemények tekintetében állapított meg jogsértést, de erre 2011-ig a fent említett törvényi szövegrész („a személyek” védelme) alapot adott. A Jobbik püspökladányi szervezetének elnöke kérelemére indult ügyben [1726/2012. (IX. 26.) médiatanácsi határozat] a Médiatanács megállapította, hogy „jelen esetben az is megkérdőjelezhető, hogy létezik-e az érintett politikai oldalon állók esetében az a »személyiség lényegi vonásához tartozó tulajdonság«, amely a jogszabály alapján védett csoportta alakítaná őket.” A hatóság álláspontja szerint ugyan – igazodva az Alkotmánybíróság jogértelmezéséhez [lásd 30/1992. (V. 26.) AB-határozat] a Btk. 269. §-a vonatkozásában – a védett közösség bármely ismérv alapján elkülönülő személyeket jelentheti, de ez a kiterjesztő értelmezés (amely az Rttv., illetve az Smtv. szövegéből egyértelműen és szükségszerűen következik) nem teheti parttalanná a szabályozás alkalmazását. Az „elkülönülésnek” valósnak és érzékelhetőnek kell lennie; ahhoz, hogy védelmet kapjon, az adott csoportnak, közösségnek olyan alapon kell szerveződnie, amely tagjai személyiségének lényegét (lényegi elemét) határozza meg [lásd 96/2008. (VII. 3.) AB-határozat].

4. 2. Az objektív médiajogi felelősség áttörése a gyűlöletbeszéd korlátozásának eseteiben

Az Smtv. valamennyi médiatartalom-szolgáltató tekintetében fenntartja a korábbi mediaszabályozásbeli felelősségi rendszert, és rögzíti a médiatartalom-szolgáltató objektív felelősségét (Smtv. 21. §).

Az általánostól eltérő lehet azonban a megítélésük az élő és az interaktív műsorszámoknak, amikor a stúdióba meghívott vendég valósítja meg a jogsértést, akár gyűlöletkeltő nézeteinek kinyilvánításával. Kiindulópontként megállapítható, hogy a mediaszolgáltató mediaszabályozás szerinti jogi felelősségét a nézők, hallgatók által eljuttatott jogsértő tartalmak is megalapozzák, hiszen itt a szolgáltató aktív közreműködése szükséges az adott tartalom műsorszámba való bekerüléséhez. Az élő („betelefonálás” vagy stúdióvendégekkel bonyolított) műsorszámok esetében a műsorvezetőnek van lehetősége arra, hogy a jogsértést általa (aktív, tevőleges magatartásával) a mediaszolgáltató elkerülje; ehhez a jogsértő véleményektől való egyértelmű elhatárolódás, azok ellensúlyozására való törekvés szükséges. A műsorvezetői moderáció, avagy a gyűlöletkeltő tartalomtól, véleménytől való elhatárolódás bizonyos esetekben a felelősségre vonás alóli mentesüléshez vezethet. A műsorvezető és a felelős szerkesztő feladata a jogsértés elhárítása, illetve a gyűlölködő vélemény közzététele által előidézett helyzet tompítása. A felelősség megállapítását és a szankcionálás alapját ezen esetekben így végeredményben nem önmagában a jogsértő tartalmak médiatartalomban való megjelenése, hanem azok akadály nélküli bemutatása jelenti.

Kiforrott médiahatósági gyakorlata van a nézők által beküldött, a műsorszámba szerkesztett sms-ek kérdésének.

A személyek elleni gyűlöletkeltésre alkalmas üzenet közzétételével, illetve a moderálás hiányával – tekintettel az objektív felelősségre – a mediaszolgáltató felelőssége megállapítható.⁵

⁵ A műsor vendégével folytatott beszélgetés során a jobboldali szimpatizánsokkal szembeni erőszakos magatartásra utaló üzenetet tettek közzé [1266/2007. (V. 30.) ORTT-határozat]. A politikusok, a kormánypárti országgyűlési képviselők elszámoltatására, elüldözésére buzdító, egyre radikálisabb véleményeket megfogalmazó üzenetek bármiféle moderálás nélküli adásba szerkesztése miatt megállapítható a mediaszolgáltató felelőssége [1995/2008. (XI. 12.) ORTT-határozat]. Az egyszerű sértéseken túlmutató, konkrét fenyegető és esetlegesen törvénysértő tettekre sarkalló fenyegető, becsmérlő tartalmak akadálytalanul a közönséghez történő továbbítása kapcsán megállapítható a jogsértés elkövetése [1996/2008. (XI. 12.) ORTT-határozat].

Az élő műsorszámba betelefonáló néző, illetve a stúdióba meghívott vendég által közzétett gyűlöletkeltő vélemény apropóján számos hatósági döntés született. Az ellenpontosítás, kontroll nélküli közzététel esetén a médiaszolgáltató felelőssége megállapítható, még akkor is, ha nem volt módja teljes egészében megakadályozni a gyűlöletkeltő vélemény kinyilvánítását. Kiváltképpen igaz ez akkor, ha az érintett kisebbségek egyetlen alkalommal sem kapnak lehetőséget véleményük kifejtésére, holott a gyakori megjelenésük miatt a műsorszolgáltatónak még inkább kötelessége lenne őket megszólaltatni.⁶

Ha a riporter nem képes gátat szabni a vendég előadásának, attól nem határolódik el, az azt a téves képzetet keltheti a nézőkben, hogy az interjúalany által elmondottak maradéktalanul helytállóak, és azokkal a riporter maga is egyetért, ami megalapozza a jogsértés megállapítását.⁷

A jogsértő tartalomtól való látszólagos elhatárolódás nem elegendő a felelősség alóli mentesüléshez. A műsorvezető látszólagos elhatárolódása az általa használt szavakat, kifejezéseket tekintve azt az érzetet erősítheti a közönségben, hogy valójában egyetért az elhangzottakkal.⁸

4.3. A sajátos műfajú médiatartalmak által felvetett kérdések

Fontos tapasztalata a hatósági jogalkalmazásnak, hogy a könnyedebb televíziós műfajok (paródiák, „kibeszélő show”-k stb.) önmagukban még nem indokolják a gyűlöletbeszédrel kapcsolatos enyhébb mércék alkalmazását; e műsorszámok hasonló szempontok szerint ítélelendők meg, mint mondjuk a hírműsorok.

A Bazi nagy roma lagzi című műsorszám parodisztikus formában, sztereotipizáló módon mutatta be a cigány kisebbséget, az etnikum állandó jellemzőinek számítottak a deviáns viselkedésformák. A műsorban megjelenő, a társadalomnak a roma kisebbséggel szemben élő, egyértelműen negatív sztereotípiákra épülő jelenetei a hatósági döntés szerint kétséget kizáróan alkalmasak voltak arra, hogy elmélyítsék a roma kisebbséggel szemben támasztott előítéleteket. Az a körülmény továbbá, hogy egy adott műsorszám fikciós, humoros formában közvetíti mondanivalóját a közönség felé, egyrészt a nevetetés eszközével még inkább növeli a nézőkre gyakorolt hatást, másrészt elvonja a nézők figyelmét az abban megjelenő tartalom esetlegesen sértő, kirekesztő jellegéről, azaz a sajátos műfaji jelleg ebben az ügyben a döntés értelmében inkább csak fokozta a jogsértés súlyát [367/2003. (IV. 9.) ORTT-határozat].

Egy másik ügyben, a Heti Hetes című műsorszám egyik szereplője által az Országos Cigány Önkormányzat botrányba fulladt ülésével kapcsolatos hír felolvasása után bemutatott romaparódiája a cigányokkal szemben táplált előítéletekből építkezett: muzikálisak, műveletlenek, akcentusuk, szóhasználatuk, mondatszerkesztésük eltérő az elfogadott nyelvhasználattól, az agresszivitás karakterük központi jellemzője (székdobálás). Az ORTT álláspontja szerint – hasonlóan az előbbi ügy döntéséhez – a humoros hangvétel nem vett el az elmondottak sértő jellegéből, sőt megkönnyítette a sztereotip gondolatok továbbítását, illetve a társadalomban már meglévő előítéletek felerősítését. A döntéssel szemben megfogalmazott bírósági vélemény szerint azonban a paródia, a humor általában bizonyos sajátosságot, jellegzetességet, egyedi tulajdonságot erősít fel, és önmagában nem valósított meg jogsértést. Az elhangzott paródia bántó szándéktól mentes volt; a kifogásolt tartalom egy része a csoport jellemzőinek túlhangsúlyozása, míg a másik része (széktörés) szorosan a hírhez kapcsolódó helyzettel való viccelődés volt, azaz a végső döntés szerint a parodisztikus műfaj sajátossága itt a felelősség alóli mentesüléshez vezetett [1800/2005. IX. 14.) ORTT-határozat].

Más a helyzet azonban az úgynevezett kibeszélőshow-knál. A Joshi Bharat és a Mónika-show című műsorok kapcsán folytatott vizsgálatok megállapították, hogy a deviáns magatartásformák tekintetében megjelenő vendégek túlnyomórészt roma származásúak voltak. A műsorok megtekintése azt a képet festhette a roma társadalomról, mint akik az erkölcsi és a társadalmi normákat rendszeresen megszegik, a normaszegő magatartások leginkább a

⁶ A cigány és a zsidó kisebbség megszégyenítésére, az ellenük való gyűlöletkeltésre alkalmas beszélgetés a műsorvezető és egy vendég között megvalósította a jogsértést [117/2002. (I. 10.) ORTT-határozat].

⁷ A vendég által vázolt összeesküvés-elmélet, amely háttérben az elhangzottak szerint a zsidóság áll, akadálytalanul jutott el a közönséghez, ugyanis a műsorvezető nem ellenpontosította, nem cáfolta és nem minősítette valótlanoknak az állításokat [2844/2007. (XII. 12.) ORTT-határozat].

⁸ A műsorba betelefonáló vendég agresszív és erőszakos véleményének adott hangot, mindeközben az elhangzottakhoz hasonló nézeteket tartalmazó üzeneteket mutattak be a képernyőn [865/2008. (V. 22.) ORTT-határozat]. Egy másik ügyben a műsorvezető minden kritikát nélkülözve fogadta el vendége állításait, teljes mértékben azonosult velük [1010/2009. (V. 20.) ORTT-határozat]. Egy harmadik esetben a vendég által előadott összeesküvés-elméletet, illetve egyes kisebbségeket nyíltan sértő véleményeket a műsorvezető neutrális pozícióját feladva támasztotta alá irányított kérdéseivel, hozzászólásaival [1480/2009. (VII. 16.) ORTT-határozat].

roma közösséghez köthetők, valamint ezen közösség tagjaira jellemző a társadalmi elvárásoktól eltérő viselkedés, az agresszió és az erőszakos konfliktusmegoldás [2502/2009. (XII. 16.), 2503/2009. (XII. 16.) 291/2010. (II. 17.) 292/2010. (II. 17.) számú ORTT-határozatok]. Az említett 2503/2009. (XII. 16.) ORTT-határozat felülvizsgálata során a bíróság is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a rendkívüli népszerűségnek örvendő, szórakoztatásra szánt show-műsorokkal szemben is elvárható, hogy a társadalmi, a családi és az erkölcsi problémákat boncolgató beszélgetéseket és azok üzenetét oly módon közvetítsék a nézőknek, hogy azok ne fessenek negatív, általánosító képet egy társadalmi csoportról, ne legyenek sértők a számára, és ne járuljanak hozzá kedvezőtlen külső megítélésükhöz.

A szólásszabadság védelmének egyik kérdése, hogy adható-e a művészi kifejezések számára többletvédelem, tekintettel a művészetek társadalmi jelentőségére, a szabad művészi kifejezés közérdekűségére, és nem utolsósorban az alkotmányban külön is nevesített művészi szabadságra (Alkotmány, 70/G. §, Alaptörvény, X. cikk). Egy ehhez kapcsolódó hatósági ügyben, egy műsorszámban Sickratman „Balra át!” című versének szövegét olvasták fel, amely több esetben szó szerint, explicit módon tartalmazott gyűlöletkeltő kijelentéseket, felszólításokat, ezért a jogsértés elkerülése érdekében a hallgató számára félreérthetetlené kell tenni, hogy a szöveg szó szerinti értelmezése kerüendő, illetve a műsorvezetőnek egyértelműen ki kellett volna nyilvánítani a tartalomtól való elhatárolódást [326/2005. (II. 17.) számú ORTT-határozat].

A Fankadeli művésznevű előadó egyik zeneszámának bemutatása kapcsán az ORTT – a beérkezett panasz áttekintését követően – hatósági ellenőrzést sem rendelt el, álláspontja szerint ugyanis a művészi kifejezés szabadsága alapján a szólás korlátozása nem alapulhat a közölt nézetek tartalmán. A döntés szerint a művészet kísérletező tevékenység, amely a mindenkori közlés határait feszegeti, emellett pedig a mű által közvetített nézetek sem feltétlenül esnek egybe az általa bemutatottakkal [2298/2009. (XII. 2.) számú ORTT-határozat].

Bibliográfia

Hivatkozott művek

Török Bernát (2013): A gyűlöletbeszéd tilalmának médiajogi mércéi. *Jogtudományi Közlöny*, 2. sz.

Felhasznált jogszabályok és határozatok:

Törvények

Alkotmány, 70/G. § (hatályon kívül)

Alaptörvény, X. cikk

A sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény (Smtv.), 17. § (1)–(2) bekezdés, 21. §

A rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény (Rttv.), 3. § (hatályon kívül)

A büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény, 269. § (hatályon kívül)

A büntető törvénykönyvről szóló, 2012. évi C. törvény, 332. §.

Alkotmánybírósági határozatok

30/1992. (V. 26.) AB-határozat

1006/B/2001. AB-határozat

1/2007. (I. 18.) AB-határozat

96/2008. (VII. 3.) AB-határozat

165/2011. (XII. 20.) AB-határozat

Bírósági határozatok

BH2005. 46.

BH2006. 270.	1995/2008. (XI. 12.) ORTT-határozat
BH2011. 150.	1996/2008. (XI. 12.) ORTT-határozat
Fővárosi Bíróság, 24.K.32822/2003/10.	1009/2009. (V. 20.) ORTT-határozat
Fővárosi Ítéltábla 2.Kf.27.098/2004/6.	1010/2009. (V. 20.) ORTT-határozat
Legfelsőbb Bíróság Kfv.IV.37.142/2005/5.	1480/2009. (VII. 16.) ORTT-határozat
Legfelsőbb Bíróság Kfv.IV.37.528/2010/5.	1512/2009. (VII. 20.) ORTT-határozat
<i>Médiahatósági határozatok</i>	2298/2009. (XII. 2.) ORTT-határozat
1470/2001. (X. 26.) ORTT-határozat	2499/2009. (XII. 16.) ORTT-határozat
117/2002. (I. 10.) ORTT-határozat	2500/2009. (XII. 16.) ORTT-határozat
1185/2002. (VII. 18.) ORTT-határozat	2502/2009. (XII. 16.) ORTT-határozat
367/2003. (IV. 9.) ORTT-határozat	2503/2009. (XII. 16.) ORTT-határozat
1516/2003. (IX. 4.) ORTT-határozat	291/2010. (II. 17.) ORTT-határozat
2210/2003. (XII. 4.) ORTT-határozat	292/2010. (II. 17.) ORTT-határozat
52/2004. (I. 21.) ORTT-határozat	633/2010. (IV. 7.) ORTT-határozat
1754/2004. (XI. 24.) ORTT-határozat	692/2010. (IV. 14.) ORTT-határozat
326/2005. (II. 17.) ORTT-határozat	828/2011. (VI. 22.) médiatanácsi határozat
1800/2005. IX. 14.) ORTT-határozat	1153/2011. (IX. 1.) médiatanácsi határozat
187/2006. (II. 1.) ORTT-határozat	582/2012. (III. 28.) médiatanácsi határozat
1189/2007. (V. 23.) ORTT-határozat	925/2012. (V. 23.) médiatanácsi határozat
1891/2007. (VII. 23.) ORTT-határozat	1101/2012. (VI. 13.) médiatanácsi határozat
1266/2007. (V. 30.) ORTT-határozat	1959/2012. (XI. 7.) médiatanácsi határozat
2844/2007. (XII. 12.) ORTT-határozat	1640/2012. (IX. 12.) médiatanácsi határozat
865/2008. (V. 22.) ORTT-határozat	1726/2012. (IX. 26.) médiatanácsi határozat
1949/2008. (XI. 5.) ORTT-határozat	62/2013. (I. 16.) médiatanácsi határozat
	802/2013. (V. 8.) médiatanácsi határozat

Koltay András egyetemi docens (PPKE JÁK), az NMHH Médiatanácsának tagja. Legutóbbi írása a *Méidakutatóban*: „A média tartalmi szabályozásának alkotmányossága az új magyar médiaszabályozásban” (2011. ősz).

E-mail: koltay.andras@jak.ppke.hu

A „must-carry” szabályok jelene és jövőképe az Európai Unióban

Az Egyetemes szolgáltatási irányelv által a must-carry szabályok vonatkozásában lefektetett garanciális alapelvek célja a tagállamok túlzottan heterogén szabályainak közelítése, valamint az aránytalanul versenytorzító nemzeti szabályozás megakadályozása volt. E tanulmány egyik célja annak megvizsgálása, hogy a nem túl részletes és konkrét harmonizációs szabályok, valamint a nem minden kérdésre kitérő bírói esetjog alapján mennyire tekinthető homogénnek a tagállamok szabályozási gyakorlata, illetve hogy milyen „modellek” alakultak ki az elmúlt 11 évben a vizsgált 17 tagállamban.¹ Másodsorban pedig arra keressük a választ, hogy igazolhatóak-e még a must-carry szabályok az egyre inkább valósággá váló internetes médiafogyasztás korában, ahol a tartalmak „hozzáférése” helyett és mellett egyre inkább azok „kereshetősége” válik kihívássá.²

1. Bevezető

Must-carry szabályokon a műsorterjesztők azon kötelezettségét értjük, amely szerint meghatározott, közérdekű médiaszolgáltatásokat kell továbbítaniuk a végfelhasználóknak. Európában és az Egyesült Államokban a földfelszíni műsorszórás mellett megjelenő alternatív műsorterjesztési infrastruktúra, a kábelhálózatok elterjedése és növekvő népszerűsége hívta életre ezt a jogintézményt, amelynek alapja az állam azon szándéka, hogy a közérdekű célok eléréséhez fontos tartalmak (például közszolgálati és helyi médiaszolgáltatások) akkor is eljussanak a nézőkhöz, ha az egyébként nem szolgálja egyértelműen a műsorterjesztő üzleti érdekét.

A must-carry szabályozásban jól megragadható a média és az elektronikus hírközlési szektor konvergenciája, hiszen a szabályok egyrészt a műsorterjesztőre mint elektronikus hírközlési szolgáltatóra kirótt kötelezettségként jelennek meg, másrészt meghatározott tartalmak vonatkozásában, a műsorterjesztési platformhoz való hozzáférés jogosultságaként, végső soron a nézőkhöz való eljutás jogaként. Ennél fogva a szabályozás egyszerre érinti az elektronikus hírközlési, valamint a médiapiacokat, ahol bizonyos mértékben versenytorzító hatással is bír, ugyanis a továbbítási kötelezettség korlátozza a műsorterjesztő szabad vállalkozáshoz, illetve véleménynyilvánításhoz fűződő jogát, hiszen kiskereskedelmi kínálatának egy részét az állam e kötelezettség által szükségszerűen leköti, így azt a szolgáltató nem tudja saját akarata, a piaci realitásokhoz igazodó üzleti érdeke szerint értékesíteni.³ Mindezt ráadásul gyakorta ellenérték nélkül köteles megtenni, ami így különösen nagy terhet jelenthet számára, különösképpen abban az esetben, ha a hálózati kapacitás felét kell fenntartania a jogalkotó által prioritált tartalmaknak. A képet azonban több tényező is árnyalja. Egyfelől az, hogy ma már a technológiai fejlődés miatt jelentős mértékben megnőtt a hálózatok átviteli kapacitása, másfelől az is, hogy a technológia-semleges szabályozás eredményeként⁴ a tagállamok egy része mára következetesen kiterjeszti a must-carry kötelezettségeket a kábelen kívüli többi platformra is (DVB-T, műhold, IPTV, Mobil TV). Ennek köszönhetően csökken a kábelszolgáltatók relatív versenyhátránya. Más szempontból nézve azonban elmondható, hogy a jogosulti körbe tartozó médiaszolgáltatók is versenyelőnyre tehetnek szert a must-carry előírások által, hiszen – a nem kötelezett versenytársaiktól eltérően – számukra garantált a nézői lefedettség, amelynél fogva nagyobb reklámbevételekkel számolhatnak.⁵

1 Franciaországban, Németországban, Portugáliában, az Egyesült Királyságban, Csehországban, Olaszországban, Spanyolországban, Belgiumban, Svédországban, Hollandiában, Finnországban, Írországban, Szlovákiában, Dániában, Ausztriában és Magyarországon.

2 A tanulmányban kifejtettek kizárólag a szerző véleményét jelentik, amely nem feltétlenül tükrözi az NMHH hivatalos álláspontját.

3 A must-carry kötelezettség költségét többféle módon lehet kiszámítani: az „átlagos árazás” (*average pricing rule*) modellje szerint a költségbe minden olyan hálózati elem költségét bele kell számítani, amely a kötelezettség teljesítéséhez szükséges, míg a „hatékony komponens” (*efficient component pricing rule*) árazási modell szerint az előbbi költségeken túl be kell számítani annak a haszonnak a kiesését, amely ahhoz köthető, hogy a műsorterjesztő nem tudta a saját választása szerinti tartalmat továbbítani.

4 Az Európai Parlament és a Tanács 2002. március 7-i 2002/21/EK irányelve az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról, L 108, 24/04/2002, o. 0033-0050 („Keretirányelv”), 18. preambulumbekkezdés.

5 Cullen International – Study on Regulation of Broadcasting Issues under the New Regulatory Framework, prepared for the European Commission, December 22., 2006. 80-81.

2. Az uniós jogalap

A műsorterjesztőket terhelő továbbítási kötelezettségek nem újkeletűek az Európai Unióban. Szinte minden tagállamban léteztek ilyen szabályok a közösségi szintű szabályozás előtt is, kivéve Olaszországot, Luxemburgot, Görögországot és Ciprust.⁶ E kötelezettségek azonban a médiarendszer kialakításáról, valamint a sokszínűségről alkotott eltérő felfogások következtében egymástól igen különbözőek voltak, és sokszor igen komoly terhet róttak – elsősorban a kábeles – műsorterjesztőkre.⁷ Ez utóbbiak ezt azon előny árának tudták be, hogy kizárólagos jogokat kaptak a műsorjelek terjesztésére.⁸ Miután azonban az Európai Bizottság (a továbbiakban: Bizottság) az elektronikus hírközlési szektor liberalizációja során lebontotta a piacra lépési korlátokat és megtiltotta a tagállamoknak, hogy kizárólagos vagy különleges jogokat tartsanak fenn az elektronikus hírközlési hálózatok üzemeltetésével és az azokon való szolgáltatásnyújtással kapcsolatban,⁹ a must-carry kötelezettség piactorzító hatásai felerősödtek.¹⁰ Az akkori közösségi jogalkotó ezt felismerve fontosnak látta, hogy a must-carry szabályozás garanciális szabályait közösségi szinten teremtsen meg, tekintet nélkül a tartalomra. A szabályok a 2002-es hírközlési irányelv-csomag Egyetemes szolgáltatási irányelvébe kerültek bele,¹¹ amelynek 31. cikke szerint

„...a tagállamok meghatározott rádióműsor- és televízióműsorterjesztő szolgáltatások továbbítására vonatkozó, ésszerű továbbítási kötelezettségeket írhatnak elő a joghatóságuk alá tartozó, a nyilvánosság számára rádió- vagy televízióműsorok szétosztására szolgáló elektronikus hírközlő hálózatokat szolgáltató vállalkozások számára, abban az esetben, ha az ilyen hálózatok végfelhasználóinak jelentős hányada e hálózatokat használja a rádió- és televízióműsorok vételének fő eszközeként.”

Ilyen kötelezettségek azonban csak abban az esetben írhatók elő, ha egyértelműen meghatározott közérdekű célok eléréséhez szükségesek, továbbá arányosak¹² és átláthatók. A kötelezettségek rendszeres felülvizsgálatának előírása mellett az irányelv a tagállamok döntésére bizza, hogy előírják-e a műsorterjesztő részére fizetendő ellentételezést.

3. Azonosítható modellek a tagállamok gyakorlatában

Bár a műsorterjesztők továbbítási kötelezettségére vonatkozó – tartalomsemleges – szabályokat közösségi szinten fektették le, mégsem mondható el, hogy a tagállamokban egységes szabályozási modell alakult volna ki. Néhány ország (Olaszország, Spanyolország és Portugália) kivételével a tagállamok élnek az Egyetemes szolgáltatási irányelv adta lehetőséggel, ám az implementációk között jelentős különbségek figyelhetők meg (i) a kötelezettség kiszabásának módja, (ii) a kötelezett műsorterjesztők, és (iii) a jogosult médiaszolgáltatások vonatkozásában. Az azonban igaz, hogy a jogosult médiaszolgáltatások körébe szinte kivétel nélkül a közszolgálati médiaszolgáltatások tartoznak bele, kiegészülve több esetben olyan kereskedelmi médiaszolgáltatásokkal, amelyeknek közszolgálati többletkötelezettségük van, illetve olyan médiaszolgáltatásokkal, amelyek ingyenesen érhetőek el a digitális

6 OVUM and Squire Sander and Dempsey, “An inventory of EU must-carry regulations”, Report to the Commission, February 2001., valamint EPRA: Must-Carry Rules: Valuable Tool or Sacred Cow? Background paper, EPRA/2008/06, 3.

7 U.o. 3.

8 Az Európai Unió Bizottságának Munkaanyaga, Brüsszel, 2002. július 22., 3.

9 A Bizottság 2002/77/EK irányelve (2002. szeptember 16.) az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások piacain belüli versenyről, L 249/21, 2. cikk.

10 Bird&Bird: MustCarryRules, <http://www.twobirds.com/English/News/Articles/Pages/MustCarryRules.aspx>.

11 Az Európai Parlament és Tanács 2002/22/EK irányelve (2002. március 7.) az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról, L 108/51. („Egyetemes szolgáltatási irányelv”).

12 A szabályozásnak arra a szükséges minimumra kell szorítkoznia, amely az elérni kívánt közérdekű cél megvalósításához feltétlenül szükséges. Mivel a műsorterjesztőkre kirótt továbbítási kötelezettségnek vannak piactorzító hatásai, ezért az arányosság kritériumának szempontjából döntő jelentősége van a gazdasági következmények minimális szintre való szorításának is. Az arányosság kritériumának némileg eltérő megítélésről lásd az EuB két ítéletét: Európai Közösség Bírósága, Kabel Deutschland Vertrieb und Service GmbH & Co. KG v. Niedersächsische Landesmedienanstalt für privaten Rundfunk, C-336/07, valamint United Pan-Europe Communications Belgium SA és társai v. Belgium, C-250/06.

földfelszíni platformon. A kötelezett platformüzemeltetők köre sem egységes a tagállamok gyakorlatában, de még csak az sem az, hogy a kötelezettség az egyes platformokkal vagy egy adott technológiát használó platformon belül az egyes szolgáltatókkal szemben szabható-e ki. Elmondható még, hogy a tagállamok többségében a felülvizsgálatra és az ellentételezésre vonatkozó szabályt nem vagy nem kellő részletességgel rendezték.

3.1. Kötelezettség előírása

Az Egyetemes szolgáltatási irányelv nem szabályozza, hogy a must-carry kötelezettséget mely állami szervnek milyen jogi aktussal kell elfogadnia. Ebből fakadóan a tagállamokban eltérő modellek alakultak ki. Az egyik végletet az az ország jelenti, ahol a törvény teljes körűen szabályozza a kérdést, és nem telepít döntési hatáskört a médiahatósághoz (például *Franciaország*, *Finnország*). A skála másik végén pedig az a modell található, ahol a törvény csak általános szinten fekteti le a szabályokat, azonban a kötelezett műsorterjesztők kijelölésére, sőt adott esetben a jogosult médiaszolgáltatók megnevezésére a médiahatóságnak, a kormánynak van hatásköre (például *Egyesült Királyság*, *Portugália*, *Csehország*). E két modell között átmenetet jelentenek azok a tagállamok, ahol a törvényi előírások mellett a szabályozóhatóságok is rendelkeznek – ha korlátozottan is – mozgásterrel (például *Magyarország*).

Franciaországban törvényi szinten szabályozott a műsorterjesztőket terhelő továbbviteli kötelezettség, a médiahatóságnak nincsen hatásköre a kötelezettség terjedelmének, alanyának meghatározására, módosítására.¹³ *Németországban* az analóg kábelszolgáltatókkal szemben alkalmazható továbbviteli kötelezettség részletszabályait a tartományi médiatörvények állapítják meg, míg az analóg kábeltől eltérő platformok vonatkozásában a szövetségi médiatörvény (RStv.) definiálja (technológiásemleges) a kötelezettség-kiszabás feltételeit.¹⁴ Itt a médiahatóságok hatásköre az egyes műsorterjesztők kijelölésére szorítkozik. *Magyarországon* is a médiatörvény határozza meg a jogosult médiaszolgáltatók és a kötelezett műsorterjesztő platformok körét (kábel, műhold, IPTV, DVB-T). Mindazonáltal a Médiatanács rendszeresen, de legalább három évente ellenőrzi a törvényben felsorolt műsorterjesztő platformokon kívüli átviteli rendszereket is, és amennyiben megállapítja, hogy egy ilyen platform a végfelhasználók széles köre által használt a médiaszolgáltatók vételének eszközeként, akkor határozatában megállapítja az adott átviteli rendszeren műsorterjesztési szolgáltatást nyújtó valamennyi szolgáltatóval szemben a továbbviteli kötelezettség fennállását.¹⁵ *Az Egyesült Királyságban* a kötelezettség előírása a szabályozóhatóság (Ofcom) hatáskörébe tartozik,¹⁶ azzal, hogy a jogosult médiaszolgáltatók listáját a médiatörvény tartalmazza. Ez utóbbit a médiáért felelős miniszter rendeleti úton módosíthatja, előzetesen kikérve az Ofcom véleményét.¹⁷ *Portugáliában* az elektronikus hírközlésről szóló törvény csupán megismétli az Egyetemes szolgáltatási irányelv – tagállamokra vonatkozó – felhatalmazó, valamint garanciális rendelkezéseit, a részletszabályok megállapítására – ide értve a jogosult médiaszolgáltatók és kötelezett műsorterjesztők kijelölését, valamint az ellentételezés feltételeinek megállapítását – a médiahatóságra (ERC) bízta.¹⁸ *Csehországban* a média¹⁹ és az elektronikus hírközlési törvény²⁰ szintén csak az alapelveket fekteti le, a részletek – mint például az eljárási szabályok kialakítása – a médiahatóság (RRTV) hatásköre tartoznak.²¹

13 Article L34-2 de la loi n° 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication, valamint Décret n° 2005-1355 du 31 octobre 2005 relatif au régime déclaratif des distributeurs de services de communication audiovisuelle.

14 Rundfunkstaatsvertrag (továbbiakban: RStV), 52 és 52b §.

15 A médiaszolgáltatókról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény (a továbbiakban: Mttv.) 73–77. §.

16 Communications Act, Art. 64 (1)

17 Communications Act, Art. 64 (8)–(9)

18 Law no. 5/2004 of February 10 as amended by the Law no. 10/2013 of January 28, Article 43.

19 Act No. 231/2001. on the operation of radio and television broadcasting and on amendment (RTBO Act).

20 Act No. 127/2005. on electronic communications and on amendment of other acts (Electronic Communications Act).

21 RTBO, Section 5, letter n).

3.2. Kötelezett műsorterjesztők

Az Egyetemes szolgáltatási irányelv 31. cikke szerint a műsorterjesztőkre csak akkor írható elő továbbviteli kötelezettség, „ha az ilyen hálózat típusok végfelhasználóinak jelentős hányada e hálózatokat használja a rádió- és televízióműsorok vételének fő eszközeként”. Ezen – az arányosság kritériumához köthető – feltétel értelmezését illetően a tagállamok igen eltérő gyakorlatot alakítottak ki. Egyrésről az irányelv alapján nem egyértelmű, hogy a kábel-, a műholdas és a (digitális) földfelszíni hálózatok automatikusan a szabályozás hatálya alá tartoznak-e, másrésről a tagállamok nem értelmezik egységesen, hogy a kötelezettség egy hálózattípus összes műsorterjesztőjére vagy csak meghatározott műsorterjesztőkre vonatkozik-e.

Az irányelv (44) preambulumbekzdése alapján „rádió- és televízióműsorok nyilvánosság számára történő közvetítését végző hálózatok” közé a kábelhálózatok, a műholdas és a földi műsorterjesztő hálózatok tartoznak. De ide tartozhatnak más hálózatok is, „amennyiben a végfelhasználók széles körben e hálózatokat használják a rádió- és televízióműsorok vételének fő eszközeként.” Ez alapján elfogadható egy olyan értelmezés, amely szerint a kábel-, a műholdas és a földfelszíni hálózatok esetében nem kell vizsgálni a kritériumot, az esetükben vélelmezetten teljesül. Ennek abból a szempontból lehet jelentősége, hogy amennyiben egy tagállam például csak a kábelhálózatokat vonja a kötelezeti körbe, akkor azzal megsértheti a technológia-semlegesség elvét. Mint ahogyan azt a hírközlési Keretirányelv²² (18) preambulumbekzdése is megemlíti, a tagállamok kötelesek tiszteletben tartani a technológia-semlegesség elvét, miszerint nem tehetnek indokolatlanul különbséget technológiáikat között, nem részesíthetik előnyben egyes konkrét technológiák alkalmazását.

3.2.1. Mely platformok kötelezettek?

A must-carry szabályozás személyi hatálya alá eleinte kizárólag a kábelszolgáltatók tartoztak, azonban mára a tagállamok többsége – a konvergencia hatására – kiterjesztette a szabályozás hatályát a többi átviteli hálózatra is, így különösen az internetprotokollt használó hálózatokra (IPTV), valamint korlátozott mértékben a műholdas műsorterjesztésre is.²³ Ezt az utat követte egyebek között *Németország, Portugália, Franciaország és Magyarország* is. *Lengyelország* szintén technológiamentes szabályozást vezetett be, azzal, hogy a digitális földfelszíni platform nem tartozik annak hatálya alá, továbbá – Franciaországhoz és Magyarországhoz hasonlóan – a műholdas műsorterjesztők nem kötelesek a regionális adások továbbítására.²⁴ *Csehországban* a médiahatóság (RRTV) kötelező ajánlása alapján a hírközlési hatóság (CTU) jelöli ki a kötelezett műsorterjesztési platformokat.²⁵ A törvény az egyetemes szolgáltatási irányelv kritériumát nem részletezi tovább, azonban a CTU és az RRTV álláspontja szerint a must-carry szabályozásban is a technológia-semlegesség elvének kell érvényesülnie.²⁶ A technológiasemleges szabályozáshoz képest a másik végletet *Spanyolország* jelenti, ahol a digitális földfelszíni műsorszóró platform megnövekedett tartalomkínálatára hivatkozva kivezték a must-carry szabályokat a médiaszabályozásból. *Belgium* német régiójában, *Svédországban*, valamint *Hollandiában* csak a kábeles műsorterjesztési platform tartozik a szabályozás hatálya alá.²⁷ *Finnországban* kizárólag a vezetékes műsorterjesztői hálózatok kötelesek a jogosult médiaszolgáltatások továbbvitelére, ideértve a kábelhálózatokon túlmenően az IPTV-hálózatokat is.²⁸ *Németországban* – bár összességében a szabályozás hatálya minden műsorterjesztőre kiterjed – külön szabályok vonatkoznak az analóg kábelszolgáltatókra, amelyek tartományonként eltérnek egymástól.²⁹ *Ausztriában* a szabályozás hatálya alá csak a kábel- és a multiplex-szolgáltatók tartoznak,³⁰ míg *Portugáliában* a kötelezett műsorterjesztők kijelölése teljes mértékben a médiahatóságra (ERC) tartozik,

²² 2002/21/EK-irányelv.

²³ EPRA (2008), 4.

²⁴ Polish Broadcasting Act of December 29, 1992 (consolidated text: Journal of laws of 2011, No. 43., item 226), Art. 43–43a.

²⁵ Section 72 of Czech Electronic Communications Act.

²⁶ Forrás: DLA Piper információkutatás.

²⁷ Dutch Media Act, Paragraph 6.12.

²⁸ Art.134 of the Communications Market Act 393/2003.

²⁹ RStV., Art 51b

³⁰ Audiovisual Media Services Act (AMD-G), BGBI. I No. 84/2001, section 20.

a hírközlési törvény csak felhatalmazó rendelkezést tartalmaz erre vonatkozóan.³¹ Az ERC egy 2011-es döntése³² szerint a digitális földfelszíni műsorszóró hálózat, valamint a kábelhálózatok azok a hálózattípusok, amelyeket a végfelhasználók jelentős hányada a rádió- és televízióműsorok vételének fő eszközeként használ. Tekintettel azonban arra, hogy a földfelszíni platformon a hatósági szerződésnek, a kábeles műsorterjesztési platformon pedig a piaci igényeknek köszönhetően szabályozói beavatkozás nélkül is elérhetőek a közérdek szempontjából fontos tartalmak, így nem szabott ki speciális továbbviteli kötelezettséget az ERC. *Írországbán* a médiatörvény negatív taxációval határozza meg a kötelezett műsorterjesztőket, kizárva a vonatkozó szabályozás hatálya alól a digitális földfelszíni platformot, a mikrohullámú hálózatokat (MMD), valamint az egyéb, speciális engedéllyel rendelkező műsorterjesztőket.³³

3.2.2. Mi minősül „jelentős hányadnak”?

Az irányelv szerint tehát egy adott műsorterjesztőt terhelő átviteli kötelezettség csak akkor szabható ki, ha az általa használt hálózattípus végfelhasználóinak *jelentős hányada* e hálózatokat használja a rádió- és televízióműsorok vételének fő eszközeként. Azonban arra nem ad egyértelmű iránymutatást az irányelv, hogy pontosan mely hálózatok tartoznak ebbe a körbe. A legtöbb tagállam egyáltalán nem definiálja, mi minősül „jelentős hányadnak”. Azok a tagállamok pedig, amelyek definiálják, nem egységesek még abban sem, hogy vajon a kritériumnak az adott műsorterjesztőnek (például a Magyar Telekom hálózatának) vagy az általa használt hálózattípusnak (például a magyar joghatóság alá tartozó digitális kábelhálózatoknak) kell-e általában megfelelnie.

Az általános megközelítés szerint az adott hálózattípust kell alapul venni. Erre példát az *Egyesült Királyságban*,³⁴ *Franciaországban*,³⁵ *Portugáliában*,³⁶ *Írországbán*,³⁷ *Lengyelországban*³⁸ látunk. *Hollandiában* a Parlament egy must-carry szabályozás témájában tartott nyilvános konzultációra adott válaszában kifejtette, hogy jelentős hányadnak az tekinthető, ha az adott hálózattípust legalább a holland lakosság fele használja.³⁹

A hálózat típusát alapul vevő tagállamokkal szemben több tagállam egy adott szolgáltatót vesz alapul. *Belgiumban* mind a flamand,⁴⁰ mind a vallon régió⁴¹ akkor kötelez egy kábelszolgáltatót meghatározott műsoroknak a továbbvitelére, ha az adott kábelszolgáltató piaci részesedése eléri vagy meghaladja a 25 százalékot. *Szlovákiában* negatív módon határozták meg a kötelezett műsorterjesztőt: akkor mentesül egy kábelszolgáltató a kötelezettség alól, ha az előfizetőinek száma „jelentéktelennek tekinthető” az adott területen elérhető más műsorterjesztők előfizetői számához képest.⁴² *Németországban* szintén a szolgáltatókra és nem általában műsorterjesztési, átviteli technológiára szabták a kötelezettség alóli mentesülés lehetőségét.⁴³ *Svédországban* egy vezetékes műsorterjesztő akkor köteles a regionális médiaszolgáltatásokat továbbítani, ha legalább száz előfizetője van (Eijk & Van der Sloot, 2012: 18).

Magyarországon a két modell ötvözetét vezette be a 2010-es médiatörvény, amely alapvetően hálózattípus alapján határozza meg a szabályozás alanyi körét, azonban az úgynevezett meghatározó műsorterjesztőkre többletkötelezettséget ró, megnövekedett befolyásoló erejük okán.⁴⁴

31 Law no. 5/2004 of February 10 as amended by the Law no. 10/2013 of January 28, Article 43.

32 ERC Decision of 5/OUT TV/2011.

33 Broadcasting Act 2009, Section 77.

34 Ofcom: Provision of Managed Transmission Services to Public Service Broadcasters – Proposal to give a Direction setting must-carry obligations on the terrestrial transmission network, p. 1.13., 2005. február.

35 Article L34-2 de la loi n° 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication

36 ERC Decision of 5/OUT TV/2011.

37 Broadcasting Act 2009, Section 77.

38 Polish Broadcasting Act, Art. 43-43a.

39 DLA Piper információkutatás (2013).

40 VRM n° 2008/007 du 18 janvier 2008.

41 Avis n° 16/2009 du 25 juin 2009.

42 Art. 17 of the Act No. 308/2000 Coll. on broadcasting and retransmission.

43 Az RStV 52. §-a értelmében szabályok minden platformra vonatkoznak, kivéve (i) azokra a szolgáltatókra, akik nyílt platformon nyújtják a szolgáltatásukat (feltéve, hogy az adott piacon nem rendelkeznek gazdasági erőfölénnyel), (ii) azon szolgáltatókra, akiknek a szolgáltatása az egységes kínálat változatlan továbbközvetítésére szorítkozik, a 10.000-nél kevesebb háztartást elérő vezetékes szolgáltatókra, valamint a 20.000-nél kevesebb háztartást elérő vezeték nélküli szolgáltatókra.

44 Mttv., 73. § (4)

3.3. Jogosult médiaszolgáltatások

Az Egyetemes szolgáltatási irányelv – a tartalom és az átvitel következetes szétválasztásának elve alapján – a továbbítandó tartalmak jellegét nem határozza meg. Mindösszesen annyit ír elő, hogy a szabályozás alapjául egyértelműen definiált közérdekű célnak kell állnia.⁴⁵ Bár az Egyetemes szolgáltatási irányelv kidolgozásakor a Bizottság eredeti javaslata szerint csak a közszolgálati médiaszolgáltatásokat lehetett volna figyelembe venni, végül ezt elvetették. Így elméletileg nincs akadálya kereskedelmi, sőt akár külföldön letelepedett médiaszolgáltatásokat jogosulttá tennie. A kérdéssel az Európai Unió Bírósága (a Továbbiakban: EuB) a United Pan-Europe ügyben foglalkozott, amikor úgy foglalt állást, hogy a jogosultság alapját jelentő kritériumoknak alkalmasnak kell lenniük „a pluralizmus biztosítására, lehetővé téve adott esetben a közszolgálati jellegű kötelezettségek révén az érintett területen különösen az országos és a helyi információkhoz való hozzáférést.”⁴⁶

A tagállamok gyakorlatában általában közös a Bíróság által említett célok kitűzése, azaz a pluralizmus megteremtése, a közszolgálati, valamint a helyi és a regionális tartalmakhoz való hozzáférés biztosítása. Eltérés abban mutatkozik, hogy ezeket a célokat hány és milyen státusú (kereskedelmi, közszolgálati) médiaszolgáltatás hozzáférési jogosultsággal való felruházása révén éri el.

Az *Egyesült Királyságban* a Communications Act tartalmazza a jogosult digitális médiaszolgáltatások listáját. Ezen a BBC csatornáit mellett a Channel 3, a Channel 4, a Channel 5 és az S4C Digital szerepel, kiegészülve a digitális teletext-szolgáltatással.⁴⁷ *Németországban* – az analóg kábelhálózatok vonatkozásában – a tartományok gyakorlatáról általában elmondható, hogy a szabályozás célja a földfelszíni médiaszolgáltatásra engedélyt kapott médiaszolgáltatók megjelenésének garantálása, amelynek fogva annak hatálya kiterjed nemcsak az adott tartományban engedélyezett médiaszolgáltatókra, hanem „a helyben szokásosan fogható”, földfelszíni sugárással terjesztett médiaszolgáltatásokra is (Polyák, 2008: 32). A digitális műsorterjesztési platformok vonatkozásban pedig (i) a közszolgálati televíziók műsorai (ideértve az úgynevezett „Dritte” regionális műsorokat is), (ii) a két – közszolgálati tartalom előállítására is kötelezett – kereskedelmi csatorna (RTL és Sat 1), a műsorterjesztő ellátottsági területén fogható helyi televíziók, valamint az egyes tartományokban engedélyezett „Open Access” televíziók bírnak hozzáféréssel.⁴⁸ *Franciaországban* az országos, a regionális, valamint a helyi közszolgálati médiaszolgáltatások jogosultak a kötelezett szolgáltatók hálózatához hozzáférni.⁴⁹ Ez alól kivételt jelentenek a helyi televíziók a műholdas szolgáltatók vonatkozásában. Némileg speciális szabályok vonatkoznak a DVB-H-platformra (mobil TV-re) vonatkozóan,⁵⁰ amihez az országos közszolgálati médiaszolgáltatásokon túl a DVB-T platformon (digitális földfelszíni műsorszóró platformon) ingyenesen fogható (FTA) médiaszolgáltatások bírnak hozzáférési jogosultsággal.⁵¹ *Írországban* külön többletkötelezettség terheli a digitális műsorterjesztőket. Az analóg műsorterjesztőknek továbbítaniuk kell a közszolgálati RTÉ és TG4 médiaszolgáltatásokat, a szintén a földfelszíni platformon terjesztett TV3 kereskedelmi televíziót. A digitális műsorterjesztőknek ezen felül továbbítaniuk kell a közszolgálati Oireachtas Channel, valamint Irish Film Channel médiaszolgáltatásokat.⁵² *Dániában* a közszolgálati médiaszolgáltatásokon túl (DR1, DR2, DR K, DR Ramasjang) a TV 2, a Danmark A/S kereskedelmi televíziók, a TV2 nyolc regionális csatornája, valamint Folketinget parlamenti televízió is jogosult. A jogosultak száma és személye jelenleg felülvizsgálat alatt áll.⁵³ *Magyarországon* legalább hét, legfeljebb 18 médiaszolgáltatást kell a kötelezett műsorterjesztőnek továbbítania. Kötelező az ingyenes továbbítási kötelezettség a négy lineáris audiovizuális médiaszolgáltatást és a három lineáris médiaszolgáltatást illetően. Ezen túlmenően a műsorterjesztőt szerződés-kötési kötelezettség köti – műszakilag és gazdaságilag megalapozott ajánlat esetén – legfeljebb (i) három

45 Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, COM (2000) 392 final, 26. cikk.

46 United Pan-Europe Communications Belgium SA és társai v. Belgium, C-250/06., 46. pont.

47 Communications Act, Art. 64 (3).

48 RStV 52b (1) 1. a).

49 Article L34-2 de la loi n° 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication.

50 Loi n° 2007-309 du 5 mars 2007 relative à la modernisation de la diffusion audiovisuelle et à la télévision du futur.

51 Article L 30-2 de la loi n° 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication.

52 Broadcasting Act 2009, Section 77.

53 DLA Piper információkutatás (2013).

helyi, vagy körzeti médiaszolgáltatás (ii) két helyi körzetű médiaszolgáltató médiaszolgáltatása, (iii) meghatározó műsorterjesztő esetében három közösségi audiovizuális médiaszolgáltatás tekintetében.⁵⁴ Az Mttv. felhatalmazza továbbá a Médiatanácsot további legfeljebb két lineáris közszolgálati médiaszolgáltatás és legfeljebb egy lineáris közösségi médiaszolgáltatás kijelölésére.⁵⁵ A helyi és a körzeti tartalmak vonatkozásában nem terheli továbbviteli kötelezettség a műholdas szolgáltatókat.⁵⁶ *Portugáliában*, mint említettük, nincsen hatályban műsorterjesztőket terhelő továbbviteli kötelezettség, azonban a szabályozás elutasításának indoklásából mégis következtetni lehet arra, hogy a szabályozóhatóság a közszolgálati RTP1 és RTP2, a szintén országos lefedettségű kereskedelmi SIC és TVI, valamint az autonóm tartományok televízióit (RTP Madeira, RTP Açores) tekintené olyan médiaszolgáltatásoknak, amelyek érdemesek a jogosulti státusra.⁵⁷ *Lengyelországban* a kötelezett műsorterjesztőnek a két országos közszolgálati (Telewizja Polska I és Telewizja Polska II), valamint az analóg földfelszíni platformon elérhető négy kereskedelmi médiaszolgáltatáson⁵⁸ túl a közszolgálati Telewizja Polska regionális csatornáját is továbbítania kell. Ez utóbbi kötelezettség nem vonatkozik – hasonlóan a francia és magyar szabályozáshoz – a műholdas műsorterjesztőkre. *Csehországban*⁵⁹ és *Svédországban*⁶⁰ csak a közszolgálati médiaszolgáltatások minősülnek jogosultnak. *Finnországban* a közszolgálati médiaszolgáltatásokon túl a digitális földfelszíni platformon ingyenesen elérhető televíziók is jogosult médiaszolgáltatások.⁶¹ *Ausztriában* a kábelszolgáltatók kötelesek a közszolgálati médiaszolgáltatókon kívül – maximum három médiaszolgáltatás erejéig – olyan csatornáknak is hozzáférést biztosítani diszkriminációmentes alapon, amelyek „jelentős mértékben hozzájárulnak” a vélemények sokszínűségéhez a kábelszolgáltató által lefedett területen. A jogosultság mérlegelésénél figyelembe kell venni a helyi tartalmakat, valamint azt, hogy a kérdéses csatorna enged-e hozzáférést független tartalom-előállítóknak.⁶²

3.3.1. Ellentételezés

Bár az uniós jogalkotó eredeti elképzelései szerint a jogosult médiaszolgáltatók kötelesek lettek volna ellentételezést fizetni a kötelezett műsorterjesztőknek, az Egyetemes szolgáltatási irányelv végső szövegébe ez csupán mint lehetőség került be, a tagállamok döntésére bízva a kérdést (Roukens, 2006: 217–218). Mint azt a Bizottság,⁶³ valamint az EuB is kifejtette,⁶⁴ a szabályozás arányosságának egyik biztosítója az ellentételezés előírása lehet.

Amennyiben a tagállamok gyakorlatát nézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy több tagállam nem rendelkezik külön a kérdéssel (például *Hollandia*, *Írország*, *Dánia*). Az *Egyesült Királyságban* a médiáért felelős miniszter (*Secretary of State*) rendeleti úton szabályozhatja a továbbviteli kötelezettségért fizetendő minimum vagy maximum díjat, illetve a lekötött hálózati kapacitás maximális mértékét.⁶⁵ Ilyen szabályok meghozatalánál a miniszternek figyelemmel kell lennie arra a normatív célkitűzésre, hogy a továbbviteli jogosultságot élvező médiaszolgáltatásokhoz a lehető legtöbb végfelhasználónak hozzáféréssel kell rendelkeznie, mindazonáltal tiszteletben kell tartania az arányosság elvét is, azaz a műsorterjesztő kapacitás feletti rendelkezése csak a szabályozói célkitűzés eléréséhez szükséges mértékben korlátozható.⁶⁶ *Franciaországban* az általános szabály szerint a műsorterjesztőknek kell a továbbítás költségét viselniük,⁶⁷

54 Mttv. 75.§ (1)–(7).

55 Mttv. 75. § (3).

56 Mttv. 75. § (2).

57 Deliberação 5/OUT-TV/2011/, 11 May.

58 Telewizja Polsat S.A., TVN S.A., Polskie Media S.A., Telewizja Polski Sp. z o.o.

59 RTBO, Section 54 paras 2–3.

60 Radio and Television Act (Sw. Radio- och tv lag (2010:696)).

61 Art.134 of the Communications Market Act 393/2003.

62 Audiovisual Media Services Act (AMD-G), BGBl. I No. 84/2001, Section 20.

63 Az Európai Unió Bizottságának Munkaanyaga, Brüsszel, 2002. július 22., p. 8.

64 Európai Közösség Bírósága, Kabel Deutschland Vertrieb und Service GmbH & Co. KG v. Niedersächsische Landesmedienanstalt für privaten Rundfunk, C-336/07, 56. pont.

65 Communications Act, Art. 64 (5).

66 Communications Act. Art 64 (6).

67 Article L 34-2 de la loi n° 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication.

ami alól csak a DVB-H-platform és a regionális médiaszolgáltatások jelentenek kivételt. A DVB-H-platform üzemeltetőjének ésszerű és diszkriminációmentes feltételekkel kell hozzáférést biztosítania a digitális földfelszíni platformon szórt médiaszolgáltatásoknak.⁶⁸ Ugyancsak diszkriminációmentes hozzáférést ír elő a francia médiatörvény a regionális médiaszolgáltatók javára, tehát a kötelezett platformok kérhetnek ellenszolgáltatást a továbbítás fejében. *Magyarországon* a műsorterjesztők ingyenesen kötelesek továbbítani a közszolgálati médiaszolgáltatásokat, cserébe ez utóbbiak sem kérhetnek programdíjat műsoraikért.⁶⁹ A médiatörvény a szolgáltatás jellege (közösségi médiaszolgáltatás, helyi és körzeti médiaszolgáltatás) alapján meghatározott jogosultsági kategóriák esetében azonban a felekre bízta a megállapodást, azzal, hogy a kötelezett műsorterjesztő nem utasíthatja el a jogosult médiaszolgáltatás gazdaságilag megalapozott ajánlatát.⁷⁰ A kötelezett médiaszolgáltatók *Csehországban*,⁷¹ *Lengyelországban*,⁷² *Svédországban*⁷³ és *Finnországban*⁷⁴ sem kérhetnek ellentételezést a jogosult médiaszolgáltatóktól. A különbség, hogy *Lengyelországban* az ingyenes továbbításra jogosultak között kereskedelmi médiaszolgáltatók is vannak. *Németországban* a műsorterjesztők kérhetnek ellenszolgáltatást a jogosult médiaszolgáltatóktól, azonban a díjat az RStV 52d cikke alapján a műsorterjesztőnek diszkriminációmentesen és objektíve igazolhatóan kell kiszabnia. További garanciális szabály, hogy a felek megállapodását nyilvánosságra kell hozni. *Portugáliában* az elektronikus hírközlésről szóló törvény felhatalmazza a hírközlési hatóságot (ANACOM) ellentételezés megállapítására,⁷⁵ azonban eddig erre nem került sor, hiszen nincsen hatályban speciális must-carry szabályozás.

3.3.2. Felülvizsgálat

Az Egyetemes szolgáltatási irányelv részleteinek kidolgozása során az eredeti elképzelés az volt, hogy a must-carry szabályok csak meghatározott ideig lesznek alkalmazhatóak.⁷⁶ Ennek alapját az a vélekedés adta, amely szerint a műsorterjesztési hálózatok digitalizálása nyomán már középtávon jelentősen növekvő tartalomkínálat, valamint a hálózatok közötti verseny élénkítése oka fogyottá tenné a must-carry szabályokat (Roukens, 2006: 204). A javaslat azonban alaposan módosulva került be az irányelvbe, olyan tartalommal, hogy a tagállamoknak „rendszeresen felül kell vizsgálniuk” a kötelezettséget, ennek gyakoriságára azonban nem írt elő szabályt. Tekintettel azonban a rossz vagy túlzó implementációk számára, a hírközlési irányelvcsomag 2009-es felülvizsgálata során azzal a rendelkezéssel bővült az Egyetemes szolgáltatási irányelv 31. cikke,⁷⁷ hogy a kötelezettségeket a tagállamoknak legkésőbb 2012. május 25-éig felül kellett vizsgálniuk. Hiányosságként értékelhető – főként, ha figyelembe vesszük a tagállamok erre vonatkozó hiányos szabályozását –, hogy a módosítás csupán egyszeri felülvizsgálati kötelezettséget írt elő, és nem kötelezte a tagállamokat konkrét időszak megjelölésével ismételt felülvizsgálatra.

További értelmezési problémát vet fel véleményem szerint az is, hogy az irányelv a „kötelezettség felülvizsgálatát” rendeli el. Ez a rendelkezés álláspontom szerint nem egyértelmű abból a szempontból, hogy a felülvizsgálatnak csak a kötelezett műsorterjesztőkre vagy a jogosult médiaszolgáltatások körére is ki kell-e terjednie. Amennyiben szűkítő értelmezést alkalmazunk, úgy a kötelezettség csak a műsorterjesztőkre vonatkozik. Amennyiben a szabályt tágan értelmezzük, úgy ennek a jogosult médiaszolgáltatásokra is ki kell(ene) terjednie. Tekintettel arra, hogy a szabályozás eredeti célja azon közérdekű médiaszolgáltatások hozzáférésnek biztosítása a műsorterjesztési hálózatokhoz,

68 Article L 30-2 de la loi n° 86-1067 du 30 septembre 1986 relative à la liberté de communication.

69 Mttv. 74. § (1).

70 Mttv. 75. § (10).

71 RTBO, Section 54 paras 2–3.

72 Polish Broadcasting Act, Art. 43.

73 Radio and Television Act (Sw. Radio- och tv lag (2010:696)).

74 Art.134 of the Communications Market Act 393/2003.

75 Law no. 5/2004 of February 10 as amended by the Law no. 10/2013 of January 28, Article 43.

76 Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, COM (2000) 392 final, 26. cikk (2) bekezdés.

77 Az Európai Parlament és a Tanács 2009. november 25-i 2009/136/EK irányelve az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról szóló 2002/22/EK irányelv, az elektronikus hírközlési ágazatban a személyes adatok kezeléséről, feldolgozásáról és a magánélet védelméről 2002/58/EK irányelv és a fogyasztóvédelmi jogszabályok alkalmazásáért felelős nemzeti együttműködéséről szóló 2006/2004/EK rendelet módosításáról., L 337/11, 0011-0035. o. („Unió polgárok jogai irányelv”).

amelyek piaci alapon nem jutnának el ugyanannyi nézőhöz, véleményem szerint a felülvizsgálatnak minden jogosult médiaszolgáltatásra is ki kellene terjednie.

A tagállamok többségében eltérő és gyakran nem következetes módon implementálták a szabályt. Az *Egyesült Királyságban* például a jogosult médiaszolgáltatások listájának felülvizsgálatát a médiáért felelős miniszternek „időről-időre” (*time-to-time*) kell elvégeznie.⁷⁸ A kötelezett szolgáltatók listájának meghatározó Ofcomot pedig a törvény nem is kötelezi, csak jogosítja a felülvizsgálatra. *Portugáliában* is csak általános szinten írták elő, hogy a médiahatóságnak „rendszeres időközönként” el kell végeznie a felülvizsgálatot.⁷⁹ Írországban nincsen meghatározva a felülvizsgálat gyakorisága, sem kötelező jellege, azonban a médiatörvény előírja, hogy a médiaszabályozásért felelős hatóság (*Broadcasting Authority of Ireland, BAI*) javaslatot tehet – a hírközlés szabályozásért felelős hatóság (*Commission for Communications Regulation, ComReg*) véleményének kikérését követően – arra, hogy egy meghatározott hálózattípus már nem felel meg az Egyetemes szolgáltatási irányelvben lefektetett követelménynek, és így ki kell vonni a must-carry szabályozás hatálya alól.⁸⁰

Magyarországon a médiatörvény konkrét időpontot meghatározva írja elő a következőket: „a Médiatanács rendszeresen, de legalább háromévente ellenőrzi azokat az átviteli rendszereket, melyek a vizsgálat időpontjában még nem kötelezett platformok.”⁸¹ A felülvizsgálati kötelezettség azonban következképpen nem terjed ki a jelenleg kötelezett műsorterjesztői platformokra (kábel, műhold, IPTV, DVB-T), továbbá a jogosult médiaszolgáltatásokra sem. Ráadásul a felülvizsgálat „célja” – a Bizottság alapvető célkitűzésével ellentétben – nem a szabályok enyhítése, hanem újabb platformok szabályozás alá vonása. *Németországban* valósult meg talán a legkövetkezetesebben a felülvizsgálati szabály implementálása, ahol az RStV. 53a cikke előírja, hogy a must-carry szabályokat háromévente kell felülvizsgálni, *expressis verbis* utalva az Egyetemes szolgáltatási irányelv 31. cikkére.

4. A „must-be-found” mint a „must-carry” jövője?

Eltérő annak megítélése, hogy vajon a digitális éraban, ahol szinte korlátlan az elérhető tartalom mennyisége, szükség van-e még a must-carry szabályokra. A szabályozás kritikusai azzal érvelnek, hogy a digitális világban már nincs helye a szűkösséget mint piaci kudarcot orvosolni kívánó szabályozási eszköznek, hiszen a nézők korlátlan mennyiségű információhoz férhetnek hozzá, immár nemcsak a „hagyományos” műsorterjesztői csomagokon, hanem az interneten keresztül is (Eijk & Van der Sloot, 2012: 8). Egyesek a közszolgálatosság monopolhelyzetét is megkérdőjelezzik, amikor úgy érvelnek, hogy a tömegesen megjelenő ismeretterjesztő, történelmi, kulturális tematikus csatornák gyakorlatilag kielégítik azt a hiátust, amelyet az állam igyekezett a közszolgálati csatornákkal pótolni.⁸² Valcke szerint ráadásul igen valószínűtlen, hogy egy műsorterjesztő visszautasítaná egy olyan csatorna továbbítását, amelyre a nézők oldalán meglenne az igény, márpedig a közszolgálati és a helyi televíziókra jellemzően megvan a lakosság részéről az igény (Valcke, 2005: 31–32). Valcke logikáját követve tehát a szabályozás vagy értelmetlen, mivel olyan csatornák továbbítását teszi kötelezővé, amelyeket a műsorterjesztők „üzleti alapon” is felvonnának a csomagjukba, vagy olyan tartalmak eljuttatását tartja fontosnak, amelyekre nincsen fogadókészség, kereslet a nézők oldalán. Ennél a pontnál pedig eljutunk addig a klasszikus dogmatikai kérdésig, miszerint az állam feladata-e eldönteni azt, hogy mi a fontos a nézőnek. A válasz, hogy mást ne mondjunk, „vérmérséklet” kérdése, a jelen tanulmánynak pedig – tartalmi korlátai miatt – nem tartozik céljai közé ennek a megválaszolása.

Ténykérdés azonban, hogy a szabály uniós szintű bevetése óta eltelt több mint tíz évben – Spanyolország, Olaszország és Portugália példáját leszámítva – változatlanul fontos eleme a must-carry kötelezettség a tagállami szabályozásoknak. A finn kormány stratégiai dokumentuma ráadásul már előrevetíti azt is, hogy a must-carry szabályozást 2016 után is fenn kell majd tartani.⁸³

78 Communications Act, Art. 64 (7).

79 Law no. 5/2004 of February 10 as amended by the Law no. 10/2013 of January 28, Article 43.

80 Broadcasting Act 2009, Article 77.

81 Mttv. 73. § (4).

82 European Audiovisual Observatory: To have or not to have Must-Carry rules, Iris Special, 2005, 2.

83 Lásd http://www.lvm.fi/c/document_library/get_file?folderId=1985456&name=DLFE-17539.pdf&title=S%C3%A4hkk%C3%B6isen%20median%20viestepoliittinen%20ohjelma,%20valtionuuvoston%20selonteko%20eduskunnalle%2026.9.2012 (utolsó letöltés: 2013. július 24.).

Az utóbbi időben megjelent szabályozói állásfoglalások alapján azonban jól látszik, hogy a tagállamok kezdik felismerni: a szabályozás fókuszában jelenleg szereplő műsorterjesztőkről a hangsúly a végberendezéseken elérhető platformüzemeltetőkre,⁸⁴ illetve az internetes keresőmotorokra terelődik át. Ebben katalizátor-szerepet játszanak a terjedőben lévő úgynevezett csatlakoztatott televíziók (Connected TV). Ez utóbbiak lehetővé teszik, hogy az interneten elérhető médiatartalmak megjelenjenek a családok nappalijában, közvetlenül versenyezve a „hagyományos” műsorterjesztési platformon elérhető médiaszolgáltatásokkal. A „passzív” televíziókészülék, amely korlátozott számú csatornához biztosított hozzáférést, az internet hatására egy interaktív kommunikációs eszközzé válik, amelyen keresztül szinte végtelen mennyiségű tartalomhoz, alkalmazáshoz, közösségi oldalhoz férhetünk hozzá (Bartóki-Gönczy, 2013: 184).

A konvergencia folyamata által támasztott kihívásokra keresett válaszokból azonban egyelőre az tűnik ki, hogy a must-carry szabályokat meg kell tartani, de adaptálni kell őket a megváltozott piaci környezethez. Ebben talán szerepet játszik az is, hogy a csatlakoztatott televíziók platformüzemeltetőjének szerepe nagyban hasonlít a műsorterjesztő szerepére, hiszen közvetítőként meghatározó szerepe van abban, hogy mely tartalmak juthatnak el a nézőkhöz. Németországban már több mint egy éve a médiaszabályozásról szóló diskurzus egyik eleme az a kérdés, hogy kell-e módosítani az RStV-t a csatlakoztatott televízió által felvetett kérdésekre tekintettel. Egyes tartományi médiahatóságok – a fenti felvetéssel összhangban – javasolják, hogy a csatlakoztatott televíziókészülékek gyártóra terjedjenek ki a műsorterjesztőkre vonatkozó szabályok.⁸⁵ Hasonló kérdéseket vet fel a belga szabályozóhatóság is (De Burger, 2012: 5–6).

Ez az álláspont azonban – értsd: a must-carry szabályok átértelmezése, de megtartása – véleményem szerint nem vesz figyelembe egy igen lényeges különbséget a „régijelenlegi” és a formálódó „új” médiavilág között. A jelenlegi „klasszikus” műsorterjesztői piacon, ha a műsorterjesztő nem veszi fel a közérdekű médiaszolgáltatást a programcsomagjába, akkor a néző számára nem lesz hozzáférhető az adott tartalom. Ebben az esetben a szűk keresztmetszet tehát az átviteli hálózat, annak kapacitása, de legalábbis a műsorterjesztési szolgáltató üzleti érdeke. Ezzel szemben az interneten elérhető tartalmak esetében a hozzáférés elvi lehetősége adott a közérdekű tartalmakhoz, hiszen az alapvetően a médiaszolgáltatótól függ, hogy elérhetővé teszi-e online a tartalmát. Ebben az esetben sokkal inkább a „tengernyi” információ és a néző figyelmének szűkössége jelenti a veszélyt arra nézve, hogy az emberekhez nem jutnak el a közérdekű tartalmak. A verseny tehát egyre kevésbé az átviteli kapacitásokért és egyre inkább a felhasználó figyelméért folyik, a médiaszolgáltatások sikerét pedig a jövőben leginkább az fogja eldönteni, hogy a szolgáltatásuk mennyire lesz kereshető, milyen lesz a hivatkozása, ajánlása.⁸⁶

Ami itt a szabályozás szempontjából beavatkozást igényelhet majd, az sokkal inkább az, hogy a digitális tartalom „tengerében” az olyan közvetítő szolgáltatók, mint a csatlakoztatott televízió platformüzemeltetője vagy az internetes keresőmotorok preferálhatnak bizonyos tartalmakat, míg – az egyébként elérhető közérdekű tartalmakat is – hátrébb sorolhatják, „elrejtetik” a nézők előtt, kvázi ugyanazt a hatást érve el, mint ha az adott tartalom nem is lenne hozzáférhető. Ahogyan az Európai Bizottság is fogalmaz, a szűrési és a személyes beállítási lehetőségek nemcsak azt határozhatják meg, hogy milyen tartalmak hozzáférhetőek, hanem a fogyasztók választásaira is kihatnak, például bizonyos tartalmak kiemelt felülethez juttatásával vagy annak megvonásával, a menük módosítási lehetőségeinek korlátozásával vagy bizonyos alkalmazások letiltásával. Mindez befolyásolhatja a fogyasztók számára ténylegesen elérhető, a különböző véleményeknek teret adó mediakínálatot.⁸⁷

Az „elrejtés” és a „kitiltás” között azonban nagy a különbség, eltérő piaci kudarcokról van szó,⁸⁸ amit a szabályozónak is figyelembe kell vennie, amikor a must-carry szabályozás talán nem is olyan nagyon távoli jövőjét mérlegeli.

84 A csatlakoztatott televíziók általános üzleti modellje szerint a platformüzemeltető, amely lehet maga a televíziókészülék-gyártó (például Samsung, LG) vagy egy attól elkülönült szolgáltató (belső egység üzemeltetője, például Apple, Google, Roku) kontrollt gyakorol arra vonatkozóan, hogy mely OTT-szolgáltatások érhetőek el a tévé képernyőjén keresztül, akikkel megállapodást köt (Tazzer, 2012: 18).

85 Cullen International: Connected TV/OTT regulation and standardisation, September 2012., p. 2.

86 Az Európai Parlament 2013. július 4-i állásfoglalása a hibrid televíziózásról („Connected TV”), 2013.07.04., [2012/2300 (INI)], L.

87 Európai Bizottság: Zöld Könyv – Az egységes audiovizuális világ felé: növekedés, alkotómunka, érték, 2013.4.24., COM (2013) 231 final, 15-16.

88 Piaci kudarcról akkor beszélünk, ha a szabályozatlan, tisztán piaci mechanizmusok által eredményezett erőforrás-allokáció eltér a társadalmilag optimálisnak tekintett erőforrás felhasználásától. Hátterében állhatnak strukturális (például magas piaca lépési korlátok, frekvenciaszűkösség) és magatartásbeli okok (például túlzó árazás). Míg ez utóbbikkal a versenyjog is megbirkózik, addig a strukturális piaci kudarcok állami beavatkozást igényelnek.

A megváltozott online környezetben ugyanis már indokolatlan szűk kapacitásra építő szabályozási modellt alkalmazni, sokkal érdemesebb egy – a must-carry szabályokkal egy időben bevezetett – másik szabályozási eszközhöz nyúlni. Az elektronikus hírközlési irányelvcsomag fontos elemét képező „Hozzáférési irányelv”⁸⁹ 6. cikk (4) bekezdése alapján ugyanis a tagállamoknak megvan arra a lehetőségük, hogy az elektronikus műsortájékoztatók és hasonló listázási és navigációs lehetőségek megjelenítési szempontja tekintetében kötelezettségeket írjanak elő. Ezáltal biztosítható lenne, hogy a közérdekű tartalmak megfelelően előtérben lehessenek, kvázi hozzáférhetőek legyenek a néző számára.

Fontos azonban hozzátenni, hogy a must-carry szabályok legitimitása mindaddig fennáll, amíg a médiaszolgáltatásokhoz való hozzáférés a társadalom nagy része számára kizárólag a „hagyományos” műsorterjesztőkön (vertikálisan integrált hálózatos szolgáltatókon) keresztül történik, hiszen ebben az esetben továbbra is fennáll a piaci kudarc, amely indokoltta tette a szabály bevezetését. Azonban abban a médiafogyasztási környezetben, ahol a néző már nemcsak a hagyományos műsorterjesztő csomagján keresztül fér hozzá a médiaszolgáltatásokhoz, hanem egyéb interaktív platformokon keresztül (Connected TV) az internetről is, érdemes a szabályt kiegészíteni egy „must-be-found” szabállyal. Erre tett javaslatot Kammerevert is,⁹⁰ akinek a jelentése alapján 2013 júliusában elfogadott európai parlamenti állásfoglalás felszólítja a Bizottságot a „hibrid”⁹¹ televíziózás platformjainak szabályozására.⁹² Az Európai Parlament álláspontja szerint meg kell vizsgálni, hogy milyen formában lehetséges az úgynevezett „first screen” eszközökön, például az internetkapcsolattal rendelkező televíziókészülékeken a kereshetőség tekintetében megfelelő elsőbbséget biztosítani azon tartalomszolgáltatóknak,

„...amelyeknek a tagállamok közszolgálati feladatot osztanak ki, vagy amelyek hozzájárulnak a közérdekű célok támogatásához, például a médiapluralizmus és a kulturális sokszínűség biztosításához, vagy amelyek kötelezettséget vállalnak arra, hogy a híradások minőségét és függetlenségét, valamint a vélemények sokszínűségének előmozdítását szolgáló feladatokat végezzék.”⁹³

Összefoglalva tehát: álláspontom szerint a must-carry szabályok nem állják ki az idő próbáját az internet környezetében, a fókuszba ugyanis nem a szűk értelemben vett hozzáférés, hanem a kereshetőség kerül. Az internetre csatlakoztatható televíziók megjelenésével a probléma már kilépett az elméleti kérdések köréből, és egy új szabályozási eszközként kezd kirajzolódni a „must-be-found” szabály. Ez azonban egyelőre csak kiegészítő jellegű lehet a műsorterjesztőket terhelő must-carry szabály mellett, amely azonban igazolhatóságát veszítheti egy olyan – közel sem oly távoli – világban, ahol minden tartalmat online „fogyasztunk”.

Irodalom

Bartóki-Gönczy Balázs (2013): Connected TV – átalakuló piaci értéklánc és új szabályozói kihívások a horizonton, *Infokommunikáció & Jog*, 52–53. sz.

De Buerger, Geneviève (2012): La standardisation – un enjeu pour la sauvegarde du pluralisme? *Colloque du CSA belge – Nouveaux écrans, nouvelles régulations*. Bruxelles.

Eijk & Van der Sloot (2012): Must-carry – a Must or a Burden? *Iris plus series*.

Polyák Gábor (2008): A műsorterjesztőket terhelő továbbítási kötelezettségek – a must carry szabályozás alkotmányjogi és közösségi keretei és összehasonlító elemzése, különös tekintettel a magyar, német és osztrák szabályozásra, *AKTI*, 20. szám.

Brune Tazzer (2012): TV Connectée – Un nouveau rôle pour le fabricant et un enjeu pour l’éditeur de contenu « local », *CSA Régulation*, vol 51.

89 Az Európai Parlament és a Tanács 2002/19/EK Irányelve (2002. március 7.) az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és kapcsolódó eszközökhöz való hozzáférésről, valamint azok összekapcsolásáról, L 108/7.

90 European Parliament Committee on Culture and Education, Draft Report on Connected TV, 2013.1.31., 2012/2300 (INI), Explanatory Statement, 2.

91 Hibrid, hiszen egyesíti a klasszikus műsorterjesztési csatornák kínálatát az online tartalomkínálattal.

92 Az Európai Parlament 2013. július 4-i állásfoglalása a hibrid televíziózásról („Connected TV”), 26. pont.

93 U.o. 20.

Thomas Roukens (2006): What are we carrying across the EU these days? Comments on the interpretation and practical implementation of article 31 of the Universal Service Directive, *Media Law and Policy*, no. 1.

Peggy Valcke (2005): The Future of Must-Carry – From Must-Carry to a concept of Universal Service in the Info-Communications Sector, in: *European Audiovisual Observatory: To have or not to have Must-Carry rules, Iris Special*.

Bartóki-Gönczy Balázs 2010-ben vette át jogi diplomáját a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán, valamint az Université Panthéon-Assas (Paris 2) egyetemen (M1). Ezt követően a francia kormány Eiffel-ösztöndíjasaként az Université Paris-Sud (Paris XI) egyetemen szerzett LL. M. fokozatot elektronikus hírközlési és úrjogból. 2011 őszétől a PPKE JÁK Doktori Iskolájának hallgatója, kutatási területét az elektronikus hírközlési és médiaszabályozás, valamint az internettel kapcsolatos szabályozás jelenti. Szakmai karrierjét a France Télécom csoportnál (Sofrecom) kezdte Párizsban, 2012 eleje óta pedig a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság szakértője. 2012 szeptemberétől a párizsi Távközlési és Úrjogi Intézet (*Institut du Droit de l'Espace et des Télécommunications*) tanácsának tagja. E-mail: bartoki.gonczy.balazs@nmhh.hu

Bajnok Andrea

Akad vélemény, szabad a párbeszéd!

Balatonakarattya önállósodásának REPREZENTÁCIÓJA A HELYI SAJTÓBAN

Ez a tanulmány Balatonkenese város településrésze, Balatonakarattya önállósodási folyamatát vizsgálja. Ennek a helyi sajtóban való reprezentációját a települési nyilvánosság kontextusában, a helyi szereplők kommunikációs stratégiái felől értelmezi, és az önkormányzati kommunikáció magyarországi sajátosságaival hozza összefüggésbe.

„Az értőknek kívánván hasznos dolgot írni, helyesebbnek ítélem a dolog valódi igazságának kifürkészését, semmint meglegednék a róla alkotott elképzeléssel.” (Machiavelli)

1. Helyi kormányzás és társadalmi kommunikáció

A Balaton északkeleti ívében fekvő, a Balaton keleti kapujaként is emlegetett kisvárosban,¹ Balatonkenesén 2012-ben a város jövője szempontjából meghatározó folyamat zajlott le: a városhoz tartozó Balatonakarattya településrészt² lakóinak egy csoportja a településrészt önállósodását kezdeményezte, majd a sikeres és eredményes népszavazást követően a köztársasági elnök községgé nyilvánította a településrészt.³ Ebben a tanulmányban arra a kérdésre keresem a választ, hogy az önállósodási folyamat miként jelenik meg a helyi sajtónyilvánosságban, hogyan reagálnak a helyi kormányzás szereplői a helyi sajtón keresztül egy olyan ügyre, amely a település életében különleges eseménynek, fordulópontnak számít. Kik és milyen kommunikációs stratégia mentén vesznek részt a folyamatról szóló nyilvános diskurzusban?

A kormányzásról való gondolkodásban, azon belül a helyi kormányzás, vagyis a helyi közösség és a helyi önkormányzat viszonyának a leírásában a kommunikatív megközelítés egy lehetséges, ám kevésbé ismert és alkalmazott teória nemcsak Magyarországon, hanem nemzetközi viszonylatban is. Az angolszász szakirodalomban a kormányzásról való gondolkodás a politológiai gondolkodás része, a közigazgatási tanszékek zöme politológiai tanszékből nőtte ki magát a múlt század közepén (Gajdusчек, 2012). Szintén ezekben az országokban a közigazgatás szervezetelméleti és közgazdaságtudományi értelmezése is jelen van. Európa országait különböző klaszterek jellemzik a közigazgatási képzések alapján, Magyarországon egyértelműen a jogi szemléletmód uralkodik, „úgy is, mint a közigazgatás tudományos vizsgálatának eszköze, és úgy is, mint a gyakorlatban alkalmazandó legfontosabb szakismeret” (Gajdusчек, 2012: 32). A szerző szerint nemcsak a szemléletmód, hanem a szakmaiság, a kommunikáció nyelve is jogi a magyar közigazgatásban. A jog nyelvén lehetetlen problémákat megbeszélni, mert „(a) a köztisztviselőt arra tanítják, arra kondicionálják, hogy jogi problémává transzformálja a problémákat, és (b) nem rendelkezik a problémamegoldás semmilyen más, a társadalmi együttélésben gyakran használt eszközével” (Gajdusчек, 2012: 45). A magyar önkormányzatisággal kapcsolatban csak elvétve található kommunikációs szempontú kutatás vagy teoretikus tanulmány (a kivételek egyike Jenei, 2012).

A társadalmi kommunikáció, azon belül a kommunikáció participációs elméletében a participáció a közösségben való részvétel módjára és feltételeire utal (Horányi, 2007), a kommunikáció maga a problémamegoldás eszköze (Horányi, 2001). Horányi Özséb participációs elméletét és terminológiáját alkalmazva: a problémamegoldás során egyének vagy csoportok, azaz individuális és kollektív ágensek kommunikálnak egymással, kommunikáció által közösen oldanak

¹ Balatonkenese 2009. július 1-e óta város, állandó lakosainak száma (Balatonakarattyát is beleértve) 3210 fő. Belterülete 958 hektár.

² Balatonakarattya településrészt állandó lakosainak száma 833 fő, ebből 735 választópolgár. Településszerkezeti érdekesség, hogy a lakóingatlanok fele (összesen 2600) ezen a településrészen található az üdültulajdonosok magas száma miatt.

³ A köztársasági elnök 13/2013. (I. 8.) KE-határozata tartalmazza Balatonakarattya községgé nyilvánítását. A terüleetszervezési eljárásról szóló 1999. évi XLI. törvény 4. § (3) bekezdése alapján ez a határozat a kihirdetését követő önkormányzati általános választás napján lép hatályba.

meg egy közös problémát. Az ágens akkor képes felismerni és megoldani egy problémát, ha rendelkezik a probléma felismeréséhez és megoldásához szükséges felkészültségekkel, ha ezek a felkészültségek hozzáférhetőek a számára (Horányi, 2007). A felkészültségek sokfélék lehetnek, például tudástípusúak, véleményítípusúak vagy hiedelmek. Ezek a felkészültségek a társadalmi részvétel, a kormányzásban való participáció szükséges előfeltételei. A participáció a felkészültségek megszerzését vagy a közös felkészültségekhez való hozzáférést jelenti, amelyek segítségével a problémák megoldhatóvá válnak, a kommunikáció megvalósul.

A helyi kormányzás szintjén a participáció sokféle módon valósulhat meg a helyi népszavazástól kezdve a lakossági fórumokig. Az önkormányzat számára kötelezően előírt normatív keretek betartásán túl a helyi szereplőknek is lehetőségük van a kezdeményezésre, a feltételek alakítására. Visszatérve Horányi fogalomrendszeréhez, egy ágens/egyén a felkészültségei által képes részt venni a kommunikációban, a problémamegoldásban és a participáció által válik az egyén a közösség tagjává. A nyilvánosság – az önkormányzatok működésével kapcsolatos legfontosabb követelmény – a kommunikáció perspektívájából megközelítve a közösség tagjai számára lehetőséget jelent arra, hogy bizonyos felkészültségekhez hozzáférhessenek.

A nyilvánosság így a közösségi problémamegoldás kommunikatív színtereként definiálható, ahol a közösség problémamegoldása zajlik. A helyi kormányzás nyilvánossága a kommunikációs színterekhez való hozzáféréssel és a színtereken át elérhető, megszerezhető felkészültségekkel jellemezhető. A helyi kormányzás szinterein a politikai vélemény és a jogi, közigazgatási tudástípusú felkészültségek vannak jelen a leggyakrabban.

A helyi közéletben, a helyi politikában való participáció elvileg nyitott minden állampolgár számára: egy demokratikus társadalomban bárki politizálhat, bárki megoszthatja véleményét, véleményítípusú felkészültségeit a közösséggel. A politika létezésének a módja a diskurzus, a diskurzusok csomópontjai pedig mindig valamilyen tipikus esemény hatására alakulnak ki. Tipikus esemény például egy önállósodási folyamat vagy helyi népszavazás, amely során a szereplők nemcsak véleményt nyilvánítanak vagy véleményeket osztanak meg egymással, hanem például jogi, illetve közigazgatási típusú felkészültségeket is megosztanak. Ezek az események kutatói szemmel főleg azért érdekesek, mert sűrűbben generálnak a helyi közletről szóló szövegeket. Egy ilyen csomópont vagy eset kiválasztása szövegkorpuszként funkcionál:

„Az esetek elemzése során értelmezéseket értelmezünk, magyarázatokat magyarázunk, megértések megértésére törekszünk. Nem úgy azonban, hogy megszüntetjük az elsődleges értelmezések és magyarázatok érvényességét, hanem úgy, hogy kibontjuk a bennük lévő lehetőségeket” (Szabó, 2003: 140).

2. A nyilvánosság egy lehetséges színtere: a helyi lap

A helyi lap a helyi nyilvánosság egy lehetséges színtere, amelyen a közösség életével kapcsolatos felkészültségek, vélemények, információk, tudások megosztása, közössé tétele történik. A kommunikáció participatív elméletének perspektívájából a színteret az időbeni és a térbeli jegyein túl meghatározzák a résztvevők felkészültségei, így a társadalom bizonyos intézményei is. Ezek a színterek behálózzák a közösséget, és egyben jellemzik is a közösség nyilvánosságának a szerkezetét.

A közéleti problémák, a közösség életét érintő ügyek megvitatásának csak egy lehetséges színtere a helyi újság. Az önállósodási folyamatról szóló diskurzus, a településrész leválásával kapcsolatos események megvitatása más színtereken is folyik: a kocsmában, az utcán, a lakossági fórumokon, a kábeltelevízióban és a civil szervezetek honlapján. Például rendszertelen időközönként megjelenik egy riválisnak talán nem nevezhető „helyi hírmondó”, amelynek harsány, erősen személyeskedő hangvétele és elfogultsága megosztja a közvéleményt. A település honlapját korlátozott nyilvánosság jellemzi, a közélet szempontjából lényeges, aktuális információkat alig tartalmaz. Ezzel a honlappal ellentétben a Balatonakarattyai Fürdőtelep Egyesület Honlapján folyamatosan megosztják az önállósodási folyamattal kapcsolatos legfrissebb információkat. A honlapot – amelynek tartalomelemzése egy külön tanulmányt

érdemel, és a jelen írásban csak a települési honlap információhiányának ellenpontjaként említem meg – a nyaralók érdekeit képviselő szervezet vezetője működteti, és elsősorban a nyaralókhöz kíván szólni.

Balatonkenese nyilvánosságában a helyi lap fontos szerepet tölt be, a hozzáférés és a részvétel szempontjából a legkiterjedtebb nyilvánosságot biztosítja: havi rendszerességgel megjelenő ingyenes számai a település minden háztartásába eljutnak. A lakosság számára a helyi hírlap jelenti az elsődleges tájékoztatói forrást a szomszédságon és az „informális” színtereken túl. A lakosság nagyobb része nem vesz részt aktívan a közéletben, a környezetében történő eseményekről sokszor csak a helyi lapból értesül. A megyei napilapok ritkán, az országos média pedig szinte egyáltalán nem foglalkozik a helyi közélet eseményeivel. A havonta megjelenő hírlap nyíltan próbál helyet adni a közéleti eseményekről szóló diskurzusoknak, elvileg bárki megoszthatja, közzéteheti véleményét, információit. A tájékoztatói szándék mellett azonban érezhető, érzékelhető és tetten is érhető a speciális színtér korlátai, a társadalmi részvétel és az önkormányzati kommunikáció hiánya: kevés az írni vágyó, diskurzusban részt vállaló helyi lakos.

Az önkormányzati tulajdon miatt természetesen felvetődik a lap függetlenségének, az önkormányzati cenzúrának a kérdése is. Magyarországon a helyi lapokat mind tartalmi (lásd Bajnai, 2005), mind formai és stilisztikai (lásd Kleer, 2012) szempontból sok kritika éri. A leggyakrabban hangoztatott érv szerint a helyi lapok az önkormányzatok szócsövei, hiszen önkormányzati tulajdonban vannak. Az általam vizsgált esetben úgy tűnik, hogy az önkormányzat inkább magára hagyja, mintsem uralja ezt a színteret, és fel sem fedezi a színtér adta lehetőségeket. A helyi lap biztosította nyilvánosságban való részvétel és a részvétel módja arra a kérdésre is választ ad, hogy a legfontosabb szereplők, az önkormányzat, a folyamat kezdeményezői és a helyi lakosság mennyire tartják fontosnak a tájékoztatást és a véleménynyilvánítást. A közéleti témák diskurzusainak alakítási lehetősége, a diskurzusokban való részvétel a helyi kormányzás szereplői számára egyformán adott, a szereplők azonban különböző módon élnek ezzel a lehetőséggel.

3. A feldolgozás módszere és az elemzés célja

Az elemzés alapját a Balatonkenesei Hírlap 2012 januárja és 2013 januárja között megjelent 13 lapszáma jelentette, amelyet a felelős szerkesztővel⁴ készített interjúval egészítettem ki.⁵ Az interjú során a szerkesztői munkával kapcsolatos információkat igyekeztem feltárni.

A hírlap tartalma alapján a következő kérdésekre szerettem volna választ kapni: Kik szólalnak meg és mit mondanak az önállósodási folyamattal kapcsolatban? Hogyan kap helyet a helyi sajtó nyilvánosságában az önállósodási folyamat? A helyi sajtó színterén zajló közbeszédnek mennyire része és milyennek látszik a település életében történelminek nevezhető folyamat, a település egy részének önálló településsé válása? A településrész önállósodásának helyi sajtóvisszhangja, a mód, ahogyan az esemény a helyi lapban megjelenik, részvételi és politikai szempontból is értékeli azt a környezetet, amelyben a folyamat zajlik. A helyi sajtóban megjelenő írásokon keresztül válik nyilvánossá az az értékrend, amely mentén a helyi kormányzás szereplői – a lakosság és a képviselők – az önállósodási folyamatról és magáról a helyi kormányzásról, a kormányzásban való részvételtől gondolkodnak. A személyes és a közösségi értékeken túl olyan gondolkodásmódok is feltárhatók, amelyek a helyi kormányzás általános értékrendjeivel, a helyi kormányzással kapcsolatos általános elvárásokkal vannak összefüggésben.

4. A Balatonkenesei Hírlapról

A helyi hírlap több mint két évtizede dokumentálja havi rendszerességgel Balatonkenese és Balatonakarattya történéseit, „hű keresztmetszetét igyekszik nyújtani a hétköznapoknak és az ünnepeknek.”⁶ A lap kiadója a város

⁴ Interjú Györfy Károlynéval.

⁵ Az önállósodási folyamat kutatása során a folyamat legfontosabb szereplőivel (a kezdeményezővel, a polgármesterrel, a civil szervezetek vezetőivel) is készítettem mélyinterjút, de ezeknek az interjúknak a tartalma és értelmezése túlmutat a jelen tanulmányom célján.

⁶ Az idézetek a Balatonkenesei Hírlapból valók.

önkormányzata, a szerkesztőbizottságot is a képviselő-testület választja. A szerkesztőbizottság összetétele 2010-ben, a legutóbbi önkormányzati választások után módosult utoljára, a felelős szerkesztő 2004 februárja óta látja el feladatát. A lapnál önkéntes cikkírók dolgoznak, a település „jó tollú” lakói, akik rendszeresen hírt adnak a közéleti eseményekről, a kulturális rendezvényekről, bemutatnak érdekes személyeket. Az újság felhívásokat, híreket, aktuális közérdekű információkat is tartalmaz.

A januári és a februári szám tartalmának bemutatása a „békeidőt” szemlélteti, amikor a diskurzusok ünnepi megemlékezésekről, kulturális eseményekről, intézményi rendezvényekről szólnak. A leggyakoribb témákat, a témák és a műfajok gazdagságát jól szemlélteti az első két lapszámában található írások seregszemléje. Megemlékezés olvasható a doni katasztrófáról, Madéfalváról, az 1532-es kenesei országgyűlés 480. évfordulójáról, illetve képes beszámoló is szerepel a rendezvényekről; bemutatják az intézmények (iskola, óvoda, szociális szolgáltató), a helyi civilek (nyugdíjasklub, állatvédők, labdarúgóklub) eredményeit, rendezvényeit és a kulturális élet aktuális eseményeit (cirkusz, dokumentumfilm); interjú olvasható a helyi pékség vezetőjével; rendőrségi tájékoztató, aktuális népszokások felidézése, újévi fogadalmak apropóján fogyókúra tippek és archív részletek is találhatóak benne.

A felelős szerkesztő elmondása szerint az évek során jól működő információs csatornák alakultak ki a településen, amelyek segítségével bekerülnek a témák a szerkesztőségi ülésekre, a szerkesztők maguk között vagy külső cikkíró segítségével dolgozzák fel a témát, majd lapzártakor az aktualitás, a téma és a terjedelem alapján döntenek a cikk sorsáról. Külön olvasószerkesztő foglalkozik a nyelvhelyességi, a stilisztikai és a helyesírási hibákkal. A lap nemcsak tartalmilag és stilisztikailag, hanem külső megjelenésében is igen változatos és igényes képet mutat: színes oldalakon művészien megkomponált fotók is gyakran illusztrálják az írásokat. A hírlap a postán keresztül minden állandó lakoshoz ingyenesen eljut, ezen kívül havonta 600 további ingyenes példányt visznek el a nyaralók a boltokból vagy a postáról. A visszajelzések alapján sokan várják és olvassák a lapot. Többször mérték az olvasottságot például az újságban megjelenő rejtvényeket megfejtők száma vagy a rendezvényekkel kapcsolatos véleménykérdések alapján.

5. Az önállósodási folyamat rövid összefoglalója

Balatonakarattya önálló községgé nyilvánítására több korábbi próbálkozás is történt az elmúlt években. Adatközlőim szerint egyikben sem történtek konkrét lépések, és az akkori kezdeményezők nem mérték fel, mennyi munkával jár egy ilyen törekvés. A legutóbbi önállósodási törekvés 2011 decemberében kezdődött. A kezdeményezők aláírásgyűjtésbe kezdtek, majd két önkormányzati képviselő előterjesztésére testületi határozat alapján Balatonkenese város polgármestere falugyűlést hívott össze 2012. március 1-jére a balatonakarattyai településrészen. A falugyűlésen megjelent településrészi állandó lakosok megszavazták: alakuljon előkészítő bizottság, amely felméri a településrész aktuális gazdasági pozícióját, majd elkészíti a lakosság tájékoztatása érdekében a szükséges dokumentációt. A falugyűlés a bizottság tagjait is megválasztotta. A bizottság – külső szakértők bevonásával – elkészítette a szükséges dokumentációt és az állásfoglalást is, amelyben az általa elkészített dokumentációra hivatkozva népszavazás kiírását kezdeményezte.

Az augusztus 5-én lezajlott helyi népszavazás érvényes és eredményes volt. Balatonkenese polgármestere augusztus végén adta át a Balatonakarattya új községgé alakításával kapcsolatos előkészítő iratokat a Veszprém Megyei Kormányhivatalnak. A kormányhivatal feladata az eljárás törvényességének, a területszervezési kezdeményezés törvényi feltételei teljesítésének vizsgálata volt. A kormányhivatal megállapította, hogy a kezdeményezés törvényes volt, maradéktalanul megfelelt az eljárásjogi szabályoknak. A hivatal az iratokat Navracsics Tibor közigazgatási és igazságügyi miniszternek küldte el véleményezésre. Az önállósodás ügyében a végső szót Áder János köztársasági elnök mondta ki: 2012. december 21-én önálló községgé nyilvánította a települést, a határozatot a miniszter ellenjegyezte.

6. Az önállósodási folyamat a helyi hírlap tükrében

6.1. Érvek az önállósodás mellett

A helyi lap márciustól júliusig meglehetősen egyoldalúan közvetít az eseményekről. A felelős szerkesztő két interjúban mutatja be a kezdeményezőket, az önállósodást előkészítő bizottság elképzeléseit, illetve az előkészítő bizottság tájékoztatója is megjelenik. A felelős szerkesztőn és az akarattjai településrész bizottságán kívül sem az önkormányzat, sem a civilek nem vesznek részt a diskurzusban.

Az önállósodással kapcsolatos első beszámoló a márciusi és az áprilisi számban található. A felelős szerkesztő személyes hangvételű írásokban foglalja össze az előkészítő bizottság ülésein elhangzott információkat. Az „Önállósodási törekvés” című írás szerkesztési elrendezési módja az újságban szokványos gyakorlattól eltér, figyelemfelkeltő jelleggel a cím előtt a következő sorok szerepelnek: „A Balatonkenesei Hírlap feladata a közéleti történések dokumentálása is. A 2012. év első hónapjaihoz egyértelműen hozzátartozik az a szándék, kezdeményezés, melynek célja, hogy Akarattya önálló település legyen.” A cikk szerzője a címben önállósodási törekvésnek nevezett kifejezést a bevezetőben értelmezi: nem leválásról van szó, hiszen a település soha nem volt önálló, a településrész szeretne önállóvá válni. Az előzmények rövid áttekintése után a bizottság tagjai újságírói körkérdésre válaszolnak: mi volt a kezdeményezést kiváltó ok, illetve hogyan látják Akarattya helyzetét?

A bizottság tagjai szerint a helyi lakosságnak több oka is volt az önállósodás kezdeményezésére. Vannak, akik elsősorban gazdasági, anyagi természetű okokat említenek, de többen is beszélnek az elszalasztott lehetőségekről, illetve az önállósodásból származó lehetséges előnyök megszerzéséről. A kezdeményező véleménye alapján a 2012-es kenesei költségvetés nem tartalmaz akarattjai fejlesztéseket, és általában is úgy látják, hogy kevés pénz jut a településrészre, az intézmények működtetésén túl nem marad pénz fejlesztésekre. Az utak állapota katasztrofális. A nyaralók és az állandó lakosok is úgy érzékelik, hogy az önkormányzati költségvetésben semmi nem utal arra, hogy Akarattyan fejlesztések történjenek a közeljövőben. „Az emberek elkeseredve azt látják”, hogy a szomszédos Balaton-parti településekkel (Balatonfűzfővel vagy Világossal) ellentétben itt semmi fejlesztés nincs évek óta. A részönkormányzat is csak névlegesen működik, még körzeti megbízottja sincs a településnek, aki a biztonságra ügyelne. A vélemények másik csoportjában az önállósodással járó előnyös pozíció rajzolódik ki, hangsúlyozva, hogy a törekvés nem Balatonkenese ellen irányul: ha jók a mutatók, érdemes önállósodni, a nyaralók által befizetett adóból származó bevétel óriási előny a többi kistélepüléshez képest. Nincs viszály a két településrész között, de be kell látni, hogy együtt nem valósul meg a helyi érdekek érvényesítése, egyik településrész sem fejlődik megfelelően, a két településrész külön-külön talán „életképesebb” lesz. „Meg kell újulnia mindkét településrésznek.”

Az érvelésekben tetten érhető a helyi kormányzással kapcsolatos szemléletváltás igénye, a menedzser szemlélet is. A bizottság egyik tagjának véleménye szerint az elmúlt években a településrészen sok munkahely szűnt meg a kemping és több hotel bezárásával párhuzamosan, ezért szerinte „vállalkozói gondolkodásmód” szükséges Akarattya fejlesztéséhez, „szemléletváltásra van szükség”. Az akarattjai bevételeket Akarattyára kell visszaforgatni. „A településrész menedzselésére van szükség. Rendet kell tenni, a nyilvántartásokat pontosítani, a humán erőforrásokat igénybe venni, és a kisközösségek által kínált előnyöket jól használni” – mondja egy másik bizottsági tag. A településrész kiváló adottságokkal rendelkezik, ha jól irányítják, sokkal többre képes.

Az interjúalanyok jövőképe szerint önállósodás nélkül nem várható javulás a fenti problémák terén. Az önállósodás aktívabb társadalmi részvételt is eredményezhet: „kisebb közösségben erősebb az összefogás”, a nyaralókkal összefogva élhetőbb üdülőhely jöhet létre, növekedhetnek az ingatlanárak a családbarát, nyaralóbarát környezet kialakítása következtében. Elhangzik még a rend, a tisztaság, a szolgáltatások megbízhatóságának az igénye is. A bizottság tagjai összességében úgy látják, hogy céljuk nem elsősorban az önállósodás, hanem az Akarattyával való foglalkozás és a népszavazás lelkiismeretes előkészítése. Véleményük szerint bárhogy is alakul a folyamat, a részönkormányzatnak vagy a településrésznek több döntési jogkörre van szüksége, amely által hatékonyabb munka végezhető. A cikk szerzőjének összegzése szerint példaértékű a helyiek törekvése a településrész megújítási szándékát illetően. Az áprilisi számban „Akarattya élni akar II.” címmel jelenik meg egy rövidebb összefoglaló, amelyben a felelős

szerkesztő ismét az előkészítő bizottság üléséről tudósít: elkészült a bizottsági anyag, amely szerint Balatonakarattya működőképes település lehet, a településrész önállósodási törekvései ezzel megalapozottak, így a hét fős bizottság kezdeményezi a népszavazás kiírását. „Ez az a pont, ahol a lakosság aktív részvétele, és pozitív voksa esetén Akarattya sorsa új irányt vehet. (Nem elfelejtve természetesen, hogy a belügyminiszter, majd a köztársasági elnök döntése lesz a végső.)”⁷ Majd az újságíró röviden összefoglalja az előkészítő bizottság eddigi munkáját (hányszor üléseztek, milyen részfeladataik voltak az anyag elkészítése során), és kitér a bizottságnak a népszavazási előkészületekkel kapcsolatban tervezett munkájára is.

A májusi számban látszólag semmi nem szól az önállósodási törekvésekről, csak az egyik interjúban, az interjúalanyok feltett kérdések alapján érzékelhető, hogy az interjú készítőjét foglalkoztatják az aktuális közéleti események. „Mit értsünk az alatt, hogy a falu működése? Milyen különbségeket érzékel a régi és a mai település működése között? Mi az, ami régen sokkal jobban működött? Milyen hibákat érez a jelenlegi település működésében, működtetésében?” Az önállósodási folyamat eseményeit tekintve is csendesebb időszak a május: a bizottság végzett a kötelező dokumentáció elkészítésével, de még nem történt meg a népszavazás kiírása. A júniusi számban jelenik meg a bizottság írásos tájékoztatója az önálló Balatonakarattya új községként történő létrejöttét tekintetében, amelyben a bizottság törvényi kötelezettségét teljesíti, és tájékoztatja a lakosságot a szakértők által elkészített anyag tartalmáról és eredményeiről.

6.2. Megszólal a polgármester

Közéleti szempontból a júliusi szám a legintenzívebb, négy írás és két felhívás (népszavazás kiírása, lakossági fórumok időpontjai és helyszínei) is megjelenik az önállósodási folyamattal kapcsolatban, ráadásul egy képviselő-testületi döntés⁸ miatt országgyűlési képviselő, civil szervezetek is tiltakoznak különböző fórumokon. A település helyi népszavazásra készül, a kampányidőszaknak köszönhetően többen szólalnak meg.

Az önállósodási folyamat legaktívabb időszakával egy időben, a turisztikai szezon közepén tehát a lakosság körében is felháborodást kelt egy testületi döntés, amely a város egyetlen szabad partszakaszának elkerítéséről dönt. A júliusi szám különlegessége még, hogy az önállósodási folyamat nyilvános diskurzusában először szólal meg a polgármester „Tisztelt Olvasók!” címmel. Az írásra alapvetően a jogi, bürokratikus szemlélet jellemző. A cikkből az olvasó megtudhatja, hogy június 28-án a képviselő-testület tárgyalta a Balatonakarattya településrész leválási dokumentációjának véleményezését. „Az Előkészítő Bizottság a törvényi szabályok szerint kérte a javaslatról a Képviselő-testület állásfoglalását.” A képviselő-testület határozatba foglalt állásfoglalása szerint:

„Balatonkenese Város Önkormányzatának Képviselőtestülete megtárgyalta a Balatonakarattya Leválását Előkészítő Bizottság által benyújtott leválási dokumentációval kapcsolatos előterjesztést, és az alábbi határozatot hozta. Balatonkenese Város Önkormányzatának Képviselő testülete a Balatonakarattya Leválását Előkészítő Bizottság anyagát megismerte, és a lakosság tájékoztatására alkalmasnak tartja. A települések határvonalával és a vagyonmegosztással nem ért egyet. [...] Végrehajtási határidő: 2012. július 15.”

A cikk – tájékoztató funkciójának megfelelően – közli a lakossági fórumok időpontját is, amelyeken a polgármester tájékoztatja a lakosságot a településrész leválásával kapcsolatban.

Ugyanezen az oldalon jelenik meg a népszavazási kiírás, amely két szavazókört érint az előkészítő bizottság által meghívott határok alapján, illetve azokra a szavazópolgárokra is vonatkozik, akiknek a lakcíme csak Balatonkenese.⁹

⁷ Az első falugyűlésen hangzott el, hogy a leválási dokumentáció majd a belügyminiszterhez kerül, a dokumentumhoz csatolt polgármesteri vélemény is a belügyminiszternek van címezve, csak később tisztázódik, hogy az elbírálásban valójában a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium illetékes.

⁸ A helyiek csak kerítésügyként emlegetik. 2012. június 28-án határozat született a parti keskeny sáv lezárásáról: 342/2012. (VI. 28.) Balatonkenese Város Önkormányzata Képviselő-testületének határozata: „Balatonkenese Város Önkormányzatának Képviselő-testülete úgy határoz, hogy a Balatonkenese Vak Bottyán strand »nyúlvány« terület részét egy strandbejárat biztosításával bekeríti. A Képviselő-testület megbízza a Városgondnokság vezetőjét, hogy a kerítés megépítéséről, a bejárat kialakításáról és a bekerített rész fizető strandként történő használatbavételének feltételeiről gondoskodik. Határidő: 2012. július 6.”

⁹ A későbbiekben a népszavazási kiírás körül vita alakult ki, de a vita részletei nem kerültek nyilvánosságra, csak belső levelezésekből lehetett információhoz jutni ezzel kapcsolatban.

A következő oldalakon – csak akarattjai oldalról – három további írás foglalkozik az önállósodási folyamattal, egyértelműen azzal a céllal, hogy a népszavazáson való részvételre buzdítson. Az egyikben az előkészítő bizottság egyik tagja foglalja össze, hogy miért kezdeményezték Akarattya leválását, és gyakorlatilag megismétli a korábbi interjúkban elhangzott érveket, illetve részletesen is kitér a határvitára, amelynek a nyilvánosság előtt zajló első fordulója a kenesei lakossági fórumon bontakozott ki, de ez a fórum visszhang nélkül maradt a későbbi számokban. A másik írásban egy akarattjai nyaraló „Akarattya esélye” címmel közli egyértelműen népszavazásra buzdító gondolatait. A harmadik írásban egy akarattjai képviselő szólal meg – aki az előkészítő bizottságnak is a tagja – „Népszavazás Balatonakarattján 2012. augusztus 5-én” címmel, és olyan kérdéseket válaszol meg, amelyek „beszélgetések alkalmával kerültek szóba, és [...] a tisztánlátás miatt fontos ezeket nyilvánosan is megválaszolni.” Az augusztusi szám közvetlenül a helyi népszavazás után jelent meg, így tartalmazza a helyi népszavazás eredményének jegyzőkönyvi adatait,¹⁰ illetve egy balatonkenesei képviselő – a pénzügyi bizottság elnökének – írását is „Ami mindenkit érint” címmel. A cikk célja, hogy összefoglalja a testületi ülések történéseit. A képviselő első helyre sorolja az Akarattya leválását érintő kérdéseket:

„Ami minden bizonnyal mindenkit leginkább foglalkoztat, az akarattjai lakosság leválási szándéka. Ezzel kapcsolatban megoszlanak a kenesei vélemények. Vannak, akik úgy vélik, hogy »Ha menni akarnak, hát menjenek!« Vannak, akik úgy gondolják: »Különálló Akarattya sohasem létezett és ezután sincs létjogosultsága.«”

Majd a tények következnek, elsősorban a határvonal megállapítását illetően.¹¹ A képviselő írásának következő nagyobb témája az aktuális pályázatok kérdése,¹² kitér folyamatban lévő pályázati ügyekre, illetve felhívja a lakosság figyelmét, hogy a képviselő-testület nyitott a lakossági kezdeményezésekre és ötletekre a fejlesztéseket illetően. Az írás tehát a képviselő-testület munkájával kapcsolatos információkat és a szerző személyes véleményét tartalmazza. A képviselő-testület munkájával kapcsolatos tájékoztató jellegű írások a korábbi számokban nem szerepeltek, csak egy 12 oldalas melléklet jelent meg áprilisban, amelyben a képviselő-testület első negyedévben megtartott testületi üléseken alkotott rendeletei és meghozott határozatai olvashatók, ennek a kezdeményezésnek azonban nincs folytatása a következő három negyedévben. A felelős szerkesztő szerint ez a jegyzőváltással magyarázható,¹³ a jegyző távozása után nem született döntés arról, ki gyűjtse ki és továbbítsa a lapnak a határozatokat. A már említett, országos médiában is megjelenő kerítésügyről szóló diskurzusban sem vesz részt a képviselő-testület a helyi újság hasábjain.

6.3. Vita a polgármesteri véleményről és a határokról

A polgármester és a kenesei lakosság reaktív szerepet tölt be az önállósodási folyamatban a helyi hírlapban megjelent írások alapján. Ez azzal magyarázható, hogy a havonta megjelenő hírlap csak az események nyomon követésére, dokumentálására alkalmas, azonban ebben az időszakban a valóságban sem történnek az önállósodást ténylegesen megakadályozni próbáló lépések vagy a határvita elmergesedését megelőző tárgyalások. A polgármester a sikeres népszavazás mintegy következményeképpen ismerteti Kenese választását: ellen-népszavazási kezdeményezés indult a határvonalak meghúzásával kapcsolatban.

10 A választópolgárok 61 százaléka jelent meg a népszavazáson, 87 százalékuk igennel voksolt arra a kérdésre, hogy „[e]gyetért-e Ön azzal, hogy Balatonakarattya településrész Balatonkenese városról leváljon, és utána önálló önkormányzattal rendelkező új községként jöjjön létre és működjön tovább?”

11 A két településrész között vita bontakozik ki a határvonallal kapcsolatban, Balatonkenesén helyi népszavazást tartanak 2013. március 25-én, azonban ez a népszavazás érvénytelen volt az alacsony részvétel miatt. A határvita részletei a lakossági fórumokon és informális beszélgetésekben hangzottak el.

12 Egy környező településekkel közös pályázat megvalósítása során vita támadt a nyugdíjasházként ismert épület felújítása körül, amit Balatonkenese két szomszéd településsel közösen vállalt. A kivitelezés során kiderült, hogy a résztvevő településeknek jelentős többletköltséget kellene vállalniuk az elnyert pályázati összeghez képest. A két szomszédos település szerint ezt a többletet Balatonkenesének kellene átvállalnia, mert szerintük a „kenesei ügyintézés lassúsága miatt eltelt idő az oka az áremelkedésnek”.

13 A jegyzőváltásokkal kapcsolatban a novemberi számban tájékoztatót az egyik képviselő. A cikkből kiderül, hogy az utóbbi egy év során két jegyző is távozott a hivatalból, a harmadik kiválasztására októberben került sor. A képviselő szerint a korábbi jegyzők el nem végzett munkája miatt többmillió perекbe sodorták az önkormányzatot, és a következőket írja még: „Januártól a jegyzők kiválasztása és felmentése teljes egészében polgármesteri hatáskörbe kerül. Őszintén remélem, hogy most már az érdemi munkáé lesz a főszerep, amire nagy szüksége van a településnek, és nem kell olyan hirdetőmentyt olvasni, melyben Balatonkenese új jegyzőt keres.”

A szeptemberi megjelenés különlegessége, hogy a tördelésnek köszönhetően egyfajta párhuzamos kommunikáció látszik kialakulni az előkészítő bizottság és a polgármester között (a két írás megosztott oldalon jelenik meg), de tartalmi szempontból továbbra sem alakul ki valódi dialógushelyzet a főszereplők között. A folyamat kezdete óta másodszor szólal meg a hírlapban a polgármester, ezúttal is „Tisztelt Hírlapolvasók!” címmel. A polgármester Balatonakarattya levélését a közelmúlt „legnagyobb horderejű eseményének” nevezi, beszámol az előzményekről, az előkészítő bizottság megalakulásáról, tevékenységéről, a lakossági fórumokról. „A tájékoztatókon, különböző helyeken és összejöveteleken elhangzó beszélgetések legfontosabb problémája a tervezett határvonal elfogadhatatlansága” – írja a polgármester, és így folytatja: „A maradó településrészen élők nem fogadják el a tervezett határvonalat, mert indokolatlanul és túlságosan sok területet tervez elvenni Balatonkenese történelmi és ősi földjeiből, területeiből.” A cikkben a szerző megemlíti, hogy a levélési anyag, a polgármesteri véleménnyel együtt, a kormányhivatalon keresztül a közigazgatási és igazságügyi miniszterhez került határidőn belül. Az említett polgármesteri vélemény azonban csak az októberi számban kerül nyilvánosságra. A szeptemberi írásban a polgármester visszatér a határvitára, és tájékoztatóját a következő mondattal zárja: „Tudomásul véve a népszavazás eredményét, bízva a döntéshozók éleslátásában, a döntés értelmében, de Balatonkenesének is megfelelő határvonallal tudjuk elfogadni a leválást.” Ugyanezen az oldalon az előkészítő bizottság köszönetnyilvánítása található, illetve egy rövid tájékoztatás arról, hogy a népszavazásról szóló határozatot a kormányhivatal törvényesnek találta, és a szükséges iratokat továbbította az illetékes minisztériumba.

Az októberi számban megjelenő – a belügyminiszternek (és nem a közigazgatási és igazságügyi miniszternek) címzett – polgármesteri véleményből származó részlet nem a polgármester kérésére, hanem az előkészítő bizottságon keresztül került be a lapba.¹⁴ A polgármester szerint a leválást kezdeményezők több szempontból is megtévesztették a szavazókat, valamint közli, hogy a bizottság anyagát a hivatal szakmailag nem vizsgálta, ezért kéri, hogy „a település fenntartásában, üzemeltetésében jártas szakemberek vizsgálják felül az anyag állításának helytállóságát.” A polgármester arról is tájékoztatja a belügyminisztert, hogy a város vezető testületében lévő széthúzás gyökerei 2009-ig, a várossá avatásig vezethetők vissza, amikor a jelenlegi ellenzéki négyesből ketten is részt vettek a képviselő-testület feloszlásában, az előző polgármester megbuktatási kísérletében. A polgármesteri véleményben a levélési folyamattal kapcsolatban feltáruló érvrendszer meglehetősen szerteágazó, a befejezésben a szerző megkéri a döntéshozókat, hogy körültekintően tájékozódjanak döntésük meghozatala előtt. Az újságban a polgármesteri véleményt a bizottság „Állásfoglalása” követi, amelyben a bizottság tagjai a polgármesteri vádaskodásokra nem kívánnak reagálni, csupán jogi álláspontjukat kívánják kifejezni. A bizottság állásfoglalásából kiderül, hogy a polgármesteri vélemény mellett a polgármester egy alternatív határra vonatkozó javaslatot is tett. Ezzel kapcsolatban a bizottság már többször is egyeztetést kezdeményezett a képviselő-testülettel, de a polgármester az egyeztetéseket visszautasította. Zárásként a bizottsági állásfoglalás leszögezi, hogy a bizottság továbbra is csak szakmai érvek mentén kíván részt venni a vitában.

Az októberi szám következő írásában ismét a felelős szerkesztő foglalja össze gondolatait az önállóodási folyamattal kapcsolatban: „Merre tovább? A köztársasági elnök aláírása szentesítheti Akarattya és Kenese különválását” címmel. A cikk tartalma hűen tükrözi az önállóodási folyamatra októberben leginkább jellemző hangulatot:

„A várakozás időszaka ez, de nehéz csak ülni és várni. Mindkét településrészen érződik a türelmetlenség. Kenesén a határvita ad okot a feszült figyelemre. Akarattya a türelmetlenség arra irányul, hogy jó lenne már indulni, s tenni, tenni. Történelmi időszakban vagyunk, s jól tudják ezt mindazok, akik élénken s aggódva figyelik a történéseket.”

A felelős szerkesztő a kenesei oldal hibájának tekinti, hogy csak egy szűkebb, idősebb réteg érzi a magáénak a leválás és a határ problémáját, ráadásul a kenesei reakciók is megkésve és nem elég szervezeten kerültek nyilvánosságra. Ami az egyik oldal hiánya, az a másik oldal erőssége: az előkészítő bizottság folyamatos, önkéntes munkával halad előre és valószínűsíti meg a település önállóodását. Az egyik oldalon sérelmezik, a másikon sajnálattal veszik tudomásul az egyet nem értést határügyben. A felelős szerkesztő szerint mindkét oldalon megértés és egymás tiszteletben tartása tapasztalható amellet, hogy a határvita elhúzódása, akár peres ügygé válása is elképzelhető. A család metaforájával Akarattyát a családból kiválni készülő fiatal felnőttöz hasonlíttja, akinek a kezét kénytelenek a családtagok elengedni:

¹⁴ A levél teljes változata egy helyi civil szervezet, a Balatonakarattyai Fürdőtelep Egyesület honlapján volt először olvasható.

„A családok a társadalom legkisebb, ugyanakkor legfontosabb kis egységei. Ami jól működik a családban, jól működtethető a társadalom nagyobb szegmenseiben is. Felelősségteljesen. Folyamatos kompromisszumokkal és folyamatos-folyamatos kommunikációval. A címbebeli kérdésre talán lehet ez a válasz: erre tovább!”

A helyi társadalom szereplői közötti kommunikáció hiányára a személyes interjúban is felhívta a figyelmet a szerkesztő.

A novemberi számban a bizottság elnöke a polgármestert szólítja meg „Levél a Polgármesternek” címmel. A nyílt levélben a bizottság a kenesei ellen-népszavazással kapcsolatos állásfoglalását közli:

„A népszavazás teljességgel értelmetlen és felesleges költséggel jár a település részére, tekintettel arra, hogy – függetlenül annak eredményétől – maga a népszavazás a leválás tekintetében jogi relevanciával nem bír, és lényegében a választópolgároknak egy olyan kérdésre kell választ adniuk, amely a határkérdés megoldását a két településrész között nem viszi előre.”¹⁵

Majd egy kenesei képviselő cikke a 4:3-as szavazati arány (amely szerint a többségi ellenzék állandóan leszavazza a polgármestert) cáfolatát képviselő-testületi határozatokkal támasztja alá. Az írás vélhetően kettős célt szolgál: egyfelől a negyedéves képviselő-testületi beszámoló hiányát igyekszik pótolni, másfelől a határozatok meghozatalával kapcsolatos képviselő-testületi arányok bemutatásával a polgármesteri levélben is említett képviselő-testületen belüli kibékíthetetlen ellentéteket is igyekszik cáfolni és árnyalni.

A decemberi szám az önállósodási folyamat szempontjából eseménytelen, visszhangtalan.

A köztársasági elnök 2012. december 21-én Balatonakarattya településrészt községgé nyilvánította a közigazgatási és igazságügyi miniszter javaslatára, így a folyamat procedurális lezárásával kapcsolatos hírek és az önállósodási folyamat sikerességével kapcsolatos reflexiók a 2013. januári számban jelenhettek meg. A felelős szerkesztő arról ír, hogy „az újság itt áll információra éhesen”, a lap csak azt a véleményt tudja publikálni, amelyet valaki megfogalmaz, „ennél többet nem tehetünk. Kérem, így értékeljék a leválással kapcsolatos olvasnivalót. S ha hiányérzetük van, az nem az újság hibája.” Ebben a számban, egy évvel a folyamat kezdete után, jelenik meg az első, kenesei civil vélemény, amelyben a szerző hangsúlyozza, hogy csak látszólag volt békés a folyamat, valójában sok emberben váltott ki indulatokat a két településrész különválása, és személyes gyermekkori emlékeken keresztül érvel a határok képlékenysége mellett. A szerző a felelős szerkesztőnél jóval határozottabban hiányolja a keneseiek érdeklődését a közügyek iránt, részvételüket a helyi közéletben: „...nincs egy életképes civilszervezet, amely közvetítené az emberek véleményét.” A negyedik oldalon következő „Hogyan tovább, Akarattya” című írás a folyamat elején, a februári számban megjelent interjú mintájára, ismét az előkészítő bizottság tagjait szólaltatja meg. Számítottak-e rá, hogy így dönt a köztársasági elnök? Mi lehetett a fő szempont a döntés meghozatalánál?

A bizottsági tagok a sikeres és eredményes népszavazás és a szakértők által elkészített meggyőző dokumentáció alapján bíztak a pozitív döntésben. A két legfontosabb feladat az Akarattya is figyelembe vevő költségvetés megalkotása és az új részönkormányzat felállítása. A terveket illetően vannak, akik kis lépéseket, virágosítást, tisztaságot, kátyúzást sürgetnek, mások fejlesztési koncepció elkészítését tervezik. A következő oldalon az egyik kenesei képviselő, az előző ciklus polgármesterének írása következik „Külön utakon...” címmel. A cikk írója az önállósodás mellett akarattyai oldalról korábban elhangzott érveket ellenpontoszza. A szerző nem hisz a „külön utas” megoldásban, az erők megosztásával még nehezebb lesz fejlődni, boldogulni. A „potentát személyek”, a „nagy emberek” segítségével sem bízik: „...eddig is Akarattyan éltek, s lett volna lehetőségük, módjuk, politikai, gazdasági befolyásuk lépéseket tenni.” A szerző szerint Akarattya fejlődését semmiben nem gátolta Balatonkenese, hanem az ország gazdasági válsága fékezi a város lehetőségeit mindkét településrészen. Említést tesz arról is, hogy bizonyára voltak hibás döntéseik a mindenkorai döntéshozóknak, de sok jó döntés is született, amelyek a település fejlődését szolgálták. Balatonkenese térségi súlyának csökkenése komoly problémát jelent, ezért „itt az ideje, hogy önkritikát gyakoroljunk [...] tegyünk meg

¹⁵ Egy helyi kenesei aktivista 2012. augusztus 15. napján népszavazást kezdeményezett azzal a kérdéssel, hogy „[elgyetért-e Ön azzal, hogy az új községként létrejött Balatonakarattya Balatonkenesével határos közigazgatási határa a Balatonakarattya Leválását Előkészítő Bizottság 8/2012 (V. 25.) számú határozatával elfogadott javaslatban szereplő – a Tompa Mihály utca – Juhász Gyula utca – Honvéd utca és Toma M. utca közötti ingatlanok telekhatára Rege utca és Tompa M. utca közötti ingatlanok telekhatára – Matacsalja utca és meghosszabbított vonala által meghúzott – határvonal legyen?”

mindent annak érdekében, hogy ne a bírósági hercehurcák, hanem a kölcsönös és igazságos megállapodás jegyében kialakított határvonal mentén a békés egymás mellett élés szellemében boldogulhassanak a település lakói." A „2012 képviselői szemmel” című írásban – amelyet szintén balatonkenesei képviselő írt – is előkerül a leválás ügye. A képviselő szerint a 2012-es év közhangulatát leginkább négy dolog befolyásolta: a jegyzőváltások, a 4:3, a kerítés és a leválás. Nem tartja következetesnek az elnöki döntést az önállósodás kérdésében, mert szerinte „a közigazgatás átalakításával kapcsolatos kormányzati koncepció ellentétes a kistelepülések létrehozásával”, valamint Akarattya és Kenese együtt kapott városi rangot 2009-ben. A képviselő szerint azért volt sikeres a népszavazás, mert az akarattyaiak háztól házig agitáltak, és a polgármesteri tájékoztató inkább a leválásra sarkallta a megjelenteket, nem pedig eltántorította őket. A polgármesteri vélemény is inkább a „képviseleket feketítette”, nem érveket tartalmazott. A polgármesteri kritika megfogalmazásán túl a képviselő szerint minden egyébnél erősebb hatása volt a leválást támogatók „felsőbb szintű” lobbitevékenységének. A képviselő szerint a kenesei aktivista népszavazási kezdeményezése értelmetlen pénzkidobás. „A határvonal elutasítására való összpontosítás elvonja a figyelmet arról, hogy Balatonkenese teljesen elveszíti eddig megszerzett központi szerepét: a körjegyzőség megszűnt, Akarattya is leválik!”

7. Konklúziók a helyi nyilvánossággal kapcsolatban

A helyi lap hasábjain, a helyi nyilvánosság egyik legfontosabb színterén nem alakult ki jelentős vita, párbeszéd az önállósodási folyamat kérdéseiről. A megszólalók leginkább elbeszélnek egymás mellett, láthatóan nem törekednek egymás megértésére és a mindenki számára egyformán elfogadható álláspontok kialakítására. A polgármester és a keneseiek a történelmi, ősi földek védelmét hangsúlyozzák, miközben az előkészítő bizottság tagjai az akarattya-i településrész fejlesztése érdekében kezdeményezett folyamat jogszerűségéről beszélnek. A diskurzusban részt vevők a múlt és a jövő összeegyeztethetlenségű értékei mentén gondolkodnak problémamegoldásuk során.

A participációra alapozott felfogás értelmében a kommunikáció a problémamegoldás eszköze, a problémamegoldás során az ágensek kommunikáció által, közösen oldják meg a problémát a nyilvánosság különböző színterein. Az értékek összehangolásának a hiányában, valamint a tudások, a tapasztalatok vagy a vélemények megosztása nélkül a probléma megoldatlan marad, és olyan megoldás születik, amely további konfliktusokat generál a résztvevők között.

Az elemzés alapján érzékelhető, hogy a hírlap belső és külső elvárásoknak is igyekszik megfelelni: belső igények alapján, szerkesztői és közösségi hitvallása szerint a közösség egészét érintő és a település jövője szempontjából meghatározó ügy bemutatására és értelmezésére törekszik, külső meghatározottságát az önkormányzati tulajdonból fakadó ellentmondás jellemzi. Az önállósodással kapcsolatos írások minden esetben az első oldalakon, „kiemelt” helyen jelennek meg, érzékeltetve ezzel a szerkesztői felismerést, hogy jelentős, „kiemelt” eseményről van szó. A felelős szerkesztő többször is hangsúlyozza a kommunikáció, a dialógus fontosságát és a hiány következményeit. Nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is próbálja a hiányt pótolni, legtöbbször ő maga ír a folyamatról. Ennek ellenére az eseménnyel kapcsolatos legfontosabb témák – mint például a határvita – kibeszéletlenül maradnak: sem a polgármester, sem a képviselő-testület, sem a lakosság nem vállal aktív szerepet a határról szóló diskurzusban. A lap az önkormányzat igényeinek is igyekszik megfelelni, de kutatói perspektívából úgy tűnik, hogy a vita kibontakozását elsősorban nem a politikai elvárás, hanem az állampolgári kiábrándultság korlátozza. Az önkormányzat, a helyi hatalom és az állampolgárok szempontjából is kihasználatlan marad a lap rendszeres megjelenése és olvasottsága által teremtett nyilvánossági színtér.

Az önkormányzat kommunikációját illetően nem azonosítható be szervezeti stratégia, még egy olyan időszakban sem, amikor a település lakóinak véleményét több esemény is megosztja: jegyzőváltások, képviselő-testületi csaták, kerítésügy, településrészi önállósodás. A külső kommunikáció szervezetlenségének egyik lehetséges oka éppen a szervezeti válság, a képviselő-testület megosztottsága. A korábbi ciklusok polgármesterei minden hónapban rendszeresen írtak, és a felelős szerkesztő szerint „békeidőben” gyakrabban készült interjú is a helyi képviselőkkel. A jelenlegi állapotokról így vall a felelős szerkesztő:

„A média fontosságát úgy érzem, jól tudják, egységes vezetés esetében nagyon sok előrevivő információt lehetne tudatni a lakossággal. A testületi ülésekről szóló információk újságban való megjelenésével kapcsolatban több ízben kértem a jelenlegi jegyzőt, egyelőre még nem született összefoglaló, havonta próbálkozom.”

A kenesei lakosság oldaláról is csak egy szűkebb, idősebb réteg érzi magáénak az akarattyai önállósodás problémáját. Az önkormányzattal és a kenesei lakossággal ellentétben az önállósodásra törekvő településrészen a bizottság tagjai kommunikációs szempontból egyre professzionálisabban tevékenykednek, gyakorlatilag a folyamat első hónapjaitól kezdve megtervezettnek tűnő kommunikációs stratégia mentén jelentetik meg írásaikat a helyi lapban és a helyi civil szervezet honlapján. A kommunikáció, a társadalmi nyilvánosságban való részvétel jelentőségét tehát csak a szereplők egy része ismeri fel, és a folyamatról szóló diskurzus jelentős része a szélesebb nyilvánosság számára láthatatlan színterek, például a kormányhivatal és az önkormányzat levélváltásának felkutatásával ismerhető meg.

A bevezetésben említett participációs elmélet a helyi kormányzás kutatásának olyan újszerű megközelítése, amely a társadalmi részvétel és a kommunikáció összefüggéseinek megvilágításával a helyi kormányzás működésének alaposabb megismerését és megértését teszi lehetővé.

Irodalom

Bajnai Zsolt (2005): Az ő házuk, az ő várak (A helyi tájékoztatás és az önkormányzatok). *Magyar Narancs*, február 3. (http://magyarnarancs.hu/publicisztika/bajnai_zsolt_az_otilde_hazuk_az_otilde_varuk_a_helyi_tajekoztatas_es_az_onkormanyzatok-52505).

Gajdusчек György (2012): A magyar közigazgatás és a közigazgatás-tudomány jogias jellegéről. *Politikatudományi Szemle*, 21. évf. 4. sz. 29–53. o.

Horányi Özséb (2001): A társadalom kommunikatív szerkezetéről. In: Jenei Ágnes (szerk.), *Közélet és kommunikáció*. Budapest: BKÁE Államigazgatási Kar, 55–86. o.

Horányi Özséb, szerk. (2007): *A kommunikáció mint participáció*. Budapest: Typotex Kiadó.

Jenei Ágnes, szerk. (2012): *Communication with the Public from the Local Government Perspective*. Budapest: Ad Librum.

Kleer László (2012): Schmitti helyesírás közpénzen. *Magyar Narancs*, április 13. (<http://magyarnarancs.hu/kismagyarorszag/schmitti-helyesiras-kozpenzen-79612>).

Pálné Kovács Ilona (2008): *Helyi kormányzás Magyarországon*. Budapest & Pécs: Dialóg Campus.

Szabó Márton (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest: L'Harmattan.

További források

A Balatonkenesei Hírlap 2012. január–2013. február közötti időszakban megjelent számai.

Képviselő-testületi határozatok, amelyek letölthetők innen: <http://www.balatonkenese.hu> (az októberi szám kivételével).

Bajnok Andrea doktorjelölt a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Kommunikáció Doktori Programjában. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Karának adjunktusa. Kutatási területe a közigazgatási kommunikáció, különös tekintettel az önkormányzás színtereire. E-mail: Bajnok.Andrea@uni-nke.hu

A Médiakutató 2012. nyári számában olvasható a Szól a rádió 2.0 csoport „Köz, szolgálat, média” címmel rendezett konferenciájának több hozzászólása, köztük Bajomi-Lázár Péter „Homokot a sivatagba!” című írása.¹ A közszolgálati hagyományos értelmezésének 21. századi létjogosultságát vitató álláspontra Lányi András válaszolt. Az alábbiakban Lányi hozzászólását és az azt követő rövid vitát közöljük.

Lányi András

Lássuk, uramisten, mire megyünk ketten!

Bajomi-Lázár Péter *Homokot a sivatagba?* című írásában kétségbe vonja a közszolgálati televíziózás létjogosultságát. Korrekt és tömör összefoglalójából megérthetjük a liberális álláspont lényegét, amely a közszolgálati televíziózás válságára radikális megoldást kínál: a műsorszolgáltatás felszámolását. Ha egyszer kérdésessé lett a közszolgálati mibenléte, profíljá összekuszálódott, és az érdeklődés e szolgáltatások iránt folyamatosan hanyatlik, ugyan mi értelme volna ragaszkodni az állami és kereskedelmi televíziók konkurenciaharcának őskorából származó gyakorlathoz? Érvei meggyőzőek, végkövetkeztetése, ha nem tévedek, a *második* legjobb megoldás. Veszélye abban rejlik, hogy akarva-akaratlanul felmentést kínál azokra a visszaélésekre, amelyeknek a közszolgálati média folytonosan ki van téve. Mert ha valóban nem tudható, hogy pontosan „mire való”, nem is utasíthatók el minden további nélkül a közszolgálati elv extrém értelmezései: a fogyasztói igényekre hivatkozó üzletember, a törvény betűjét idéző – és sűrűn változtatgató – jogász vagy a köz szolgálatát a mindenkori kormány kiszolgálásával azonosító politikus álláspontja. Ezért nem elégedhetünk meg a leíró megközelítéssel. Akár megszüntetni, akár megújítani szeretnénk a közszolgálati műsorszolgáltatást, szint kell vallanunk abban a kérdésben, hogy mit értünk alatta. Bajomi-Lázár cikkét többek között azért tartom problematikusnak, mert nem teszi világossá, hogy mit *nem* akar: a fürdővizet vagy a gyereket.

Igaz, nem is rejti teljesen véka alá. Érvelését azonban némiképpen összekuszálja, hogy súlyosan normatív előfeltevéseket magától értetődő tényként tüntet fel, ellenben értelmezési nehézséget lát ott, ahol csupán a különemű szempontok keverednek. Kezdjük ez utóbbiakkal! A tulajdonforma és a finanszírozás, amiket ő a közszolgálati leíró kritériumainak tart, ugyan kulcsfontosságú kultúrpolitikai és jogi kérdések, de elvben jól elkülöníthetők a közszolgálati műsorszolgáltatás rendeltetésétől. Amit pedig Bajomi hangnemnek nevez, a kereskedelmi média bárgyú optimizmusa, szemben a köz szolgálatát jellemző gondterhelt pesszimizmussal, ennek az ellenkezőjével is példálózhatna: a közszolgálat bárgyú optimizmusával (sikerpropaganda, „életigenlés” és a többi), ezzel szemben pedig a kereskedelmi adók vonzalmával a negatív szenzációk iránt, amit a szakirodalom „mocskosvilág-szindrómának” nevez. Ha már a kétféle kommunikációs stratégia értelme helyett a tünetek szintjén próbál köztük különbséget tenni, találhatott volna szerencsésebb példát is. Maga a közszolgálati azonban nem hangvétele, nem tulajdonforma és nem finanszírozás kérdése. Az utóbbi kettőt illetően álláspontját a szerző a meghatározás lehetetlenségét illusztráló bekezdések után fejti ki, *Kell-e még közszolgálati média?* cím alatt. Ha nem tudhatjuk, hogy micsoda, nehéz lesz eldönteni, hogy kell-e, és hogy ki finanszírozza – ebbeli aggodalmunkat a cikk annyiban igazolja, hogy a tárgy mibenlétét illető bizonytalanság eredményeképpen gondolatmenetébe számos csúsztatás került.

Etalonnak – helyesen – a BBC-modellt tekinti, de azt egyoldalúan az oktató-népnevelő stratégiával azonosítja, amelyre talán éppen a szigetországbeli közönség a legkevésbé vevő, ezért teljességgel valószínűtlen, hogy ebben kellene keresnünk a modell sikerének titkát. John Reith idézett szavai – „kapjon (a közönség) egy kicsit jobbat annál, amit [...] hallani akar” – amúgy alkalmasak lennének a közszolgálati stratégia legkényesebb összefüggéseinek kibontására. Kár, hogy Bajomi-Lázár ezekre nem kíváncsi. Ő *tudja*, hogy ez a koncepció elitista, paternalista, ráadásul anakronisztikus. Aki ezt nem képes az első pillantásra belátni, azzal talán vitatkozni sem érdemes. (Remélem, hogy mégsem így gondolja, ebben a reményben írom e sorokat.)

Ha érvelni nem is próbál, mindenesetre állít egy sor dolgot, amiben hisz, az alábbiakban tehát ezeket a kijelentéseit próbálom értelmezni. A legfontosabb ezek közül mindjárt az első, amely így szól: „A kultúra demokratizálódott, az értelmiség kulturális értékeket beazonosító szerepének legitimitása megkérdőjeleződött.” Ahogy öregszem, egyre kevésbé tudom, mit is jelent a kultúra demokratizálódása. Fiatal koromban Bartók, Kodály, Brecht (stb.) véleményét tettem a

¹ Médiakutató, 2012. nyár, 45–48. o.

magamévá, akik úgy vélték, nem az az igazi demokrata, aki azt tartja kultúrának, amit az egyszerű emberek lájkolnak (ők nem ezt a kifejezést használták), hanem az, aki eljuttatja hozzájuk a legmagasabb rendű tudást. Ez az álláspont elitista és paternalista volna? Bajomi és elvbarátai szerint okvetlenül az: feltételezi, hogy létezik értékesebb és kevésbé értékes tudás (elitizmus), ráadásul az előbbit el akarja juttatni más emberekhez (paternalizmus). Csakhogy a kultúra lényege – minden kultúráé – éppen a *különbség*: igaz és hamis, szép és rút, horribile dictu jó és rossz megkülönböztetése! A huszadik század közepéig legalábbis nem akadt liberális, szocialista vagy konzervatív szerző, aki ezt komolyan megkérdőjelezte volna. Az elkeseredett vita a különbségek megállapításának legitim módja, a megkülönböztetés elve, társadalmi és politikai tartalma körül folyt – évezredek óta. Ehhez a vitához igen eredeti és – félreértés ne essék – kétség kívül legitim módon szóltak hozzá azok a posztmodern értelmiségiek is, akik a „nagy elbeszélés” hiányára hivatkozva lehetetlennek, feleslegesnek, sőt veszedelmesnek minősítették az értelmiség igyekezetét, hogy világnézeti meggyőződésének másokon is számonkérhető érvényességet tulajdonítson. Később azonban Foucault, Feyerabend és társaik (köztük a kultúrát akkoriban a hataloméhes értelmiség ideológiájának vélő Z. Bauman) véleménye lett „old joke”, amely felett eljárt az idő. A modern „észrevétlen elavulása” (László Ervin) – lehet, hogy vitapartnerem se vette észre? – az évezred vége felé olyan eszmeáramlatokat hozott divatba, amelyek új alapokon igyekeztek igazolni a normatív konszenzus megteremtésére irányuló kulturális párbeszéd értelmét, létjogosultságát. Többek között a kommunáriusok politikai filozófiája, a neoarisztoteliánus etika, a filozófiai hermeneutika, a társadalmi cselekvés kommunikatív elmélete szolgáltatott nehezen megkerülhető érveket azok számára, akik a szélsőséges kulturális relativizmusban nem a demokrácia diadalát látták, hanem egy súlyos civilizációs válság kórtünetét. Mindezzel annyit akarok csak mondani, hogy *lehet*, hogy mégiscsak létezik igaz és hamis tudás, hiteles és hiteltelen művészet, erény és bűn. Sőt, megkockáztathatom azt is, hogy e különbség megállapítására – vagyis a kulturális párbeszéd befolyásolására, a minták formálására – az erre kiképzett értelmiségiek alkalmasabbak lehetnek, mint a gazdasági hatékonyság- és haszonelvnek alárendelt „spontán” piaci folyamatok: kereslet és kínálat játéka. Nem állítom, hogy így van (jelen gondolatmenetemhez ez nem szükséges), de jó okkal tiltakozom, ha valaki ennek az ellenkezőjére mint evidenciára hivatkozik.

Mielőtt továbblépnénk, és megpróbálnám tisztázni azt a félreértést, amely a liberális értelmiséget e kultúra- és értelmiségellenes álláspont foglyává teszi, ki szeretnék térni Bajomi két további állítására, vagyis ezek kimondatlan implikációira. „*A homogén nemzetállamok leáldozóban vannak (sic!)*” – írja. Vannak vagy nem-vannak, majd megmutatja az idő, engem ezúttal a „homogén” jelző foglalkoztat. A közszolgálatiágról szóló eszmefuttatás kellős közepén ezzel valószínűleg arra óhajtott utalni – kissé enigmatikusan, ami azt illeti –, hogy ha egyszer nincsenek többé egynemű politikai közösségek, akkor közjő és közérdek sem létezhet, amelyek megvitatása és képviselése a közszolgálati média műsorainak hagyományos feladata. De vajon a diktatórikus kollektívizmus és a szélsőséges individualizmus atomizált társadalmi között semmi se volna, ami a „köz” létét igazolná és szolgálatát megkövetelné? Mint utaltam rá, ezt ma már egyre kevesebben gondolják.

Még érdekesebb a szerző egy másik elejtett megjegyzése – azért nevezem elejtettnek, mert értelmezését ezúttal is az olvasóra bízom. E szerint „*a második világháború után tömegessé vált a felsőoktatás*”. Hogy jön ez ide, csak sejtem. A jól ismert liberális vélekedés szerint iskolázott embereknek semmi szükségük arra, hogy a köz szolgálatára ürügyén a központi nagyadó igazítsa el őket, mit gondoljanak a világ dolgairól. Ne fordult volna meg Bajomi fejében, hogy ha ilyen sok a kiművelt emberfő, akkor sokkal több közszolgálati műsorra és csatornára volna szükség? Hiszen ezeknek – amennyiben az egyetemeken valóban társadalmilag értékes tudást sajátítottak el (khm) – közügyben sokkal több nyilvánosságot érdemlő mondanivalójuk lehet, mint iskolázatlan elődeiknek. Ki biztosítana ehhez műsoridőt, fórumot, ha nem a köz szolgálatára vállalkozó média (akár az állam, akár alapítvány, egyesület vagy helyi közösség működteti)? Mi volna a közszolgálatiágról autentikus koncepciója, hogyha nem a művelt közvélemény szóhoz juttatása? Miért volna ez a koncepció, mint írja, „nehezen összeegyeztethető a liberális demokrácia alapelveivel”? Tudom, hogy szerinte sem összeegyeztethetetlen: a mondanivalója lényegét érintő csúsztatást Bajomi akkor követi el, amikor a közszolgálatiágról programját önkényesen azonosítja a népnevelő, polgárait kioktató állam kommunikációs stratégiájával. Péter! A közszolgálati média nem okvetlenül az állam szócsöve, inkább a civil nyilvánosságé. Amennyiben nem az – nálunk egy percig sem volt az –, harcolni kell érte, hogy azzá legyen, s nem bezárni (vagy kiköltöztetni a Bojtár utcába, ahol a madár se jár. A BBC új székházát bezzeg London kellős közepén avatták fel a minap.)

Christopher Lasch szerint a demokráciának elsősorban nem hiteles tájékoztatásra, hanem nyilvános vitára van szüksége. Léven hogy a tájékoztatás is csak addig hiteles, ameddig korlátlanul vitatható, ellenőrizhető és cáfolható. A nyilvános vita persze nem tévesztendő össze a közszolgálati műsorok számára kontraszelektált megmondóemberek késő esti fecsegésével, hanem a közérdekű témák és események sokszempontú bemutatását, alapos elemzését, fáradságos dokumentálását jelenti. Ehhez pedig elsősorban a közszolgálati műsorszórók biztosítanak fórumot. Ez az, ami nálunk hiányzik, ezt kellene és lehetne számon kérni a leépült és kivéreztetett hazai közmédián. A vitapartnerem által képviselt „liberális” álláspont azért menthetetlenül provinciális, mert nem hisz a demokratikus közszolgálati média lehetőségében. A hazai történelmi tapasztalat őt igazolja, de akik magát az elvet adják fel, és inkább a közszolgálati média időszerűségét vonják kétségbe, saját maguk alól rúgják ki a székot, és igen rossz szolgálatot tesznek a sajtószabadság ügyének.

„De van-e még olyan tartalom, amelyet a piac nem állít elő?” – játssza ki Bajomi a piaci liberalizmus soron következő kártyáját. Csakhogy a méltányos, sokszempontú, meggyőződések szembesítő, a társadalom önismeretét elmélyítő nyilvános párbeszéd nem csak, sőt nem is elsősorban tartalom, inkább kommunikációs stratégia kérdése. A nyilvános érintkezés minőségét, közelebbről a műsorszerkesztés egy bizonyos módját jellemzi. Az ilyen kommunikáció fenntartását a piaci mechanizmusok nemigen szolgálják, mivel nem valószínű, hogy az alkalmas volna a befektetések megtérülésének optimalizálására. Sikere nem mérhető a nézettségi adatokkal (márpedig a kereskedelmi műsorszórókat eltartó reklámok megrendelőit egyedül ez utóbbiak érdeklik), haszna pedig közvetve jelentkezik a társadalom életében.

Egyébként nem nehéz olyan tartalmakat találni, amiket a piac nem állít elő. A filmművészet és a művészfilm-forgalmazás Európa-szerte uniós és nemzeti közalapítványokból él, nemcsak nálunk. Ahol pedig nem támogatják, mondjuk, a társadalmi folyamatokat feltáró dokumentumfilmek készítését és bemutatását, ott nem készülnek ilyenek, vagy nem kerülnek képernyőre. Márpedig az Animal Planet csábító kínálata nem teszi feleslegessé az Alföld madárvilágának bemutatását, a számtalan helyről letölthető egzotikus természetfilmek nem keltenek nagyobb érdeklődést a hazai tájak iránt, sőt. A Discovery sem rendel és nem is sugároz egyhamar dokumentumfilmet a kettészakadó magyar társadalomról, példaértékű hazai innovációkról, világranglistás hazai panamákról.

Lehetséges tehát olyan korszerű és a közszabadságot védelmező álláspont, amely szerint az elektronikus tömegkommunikáció korában mégiscsak az államra hárul a feladat, hogy gondoskodjék a politikai és kulturális nyilvánosság legnagyobb hatású fórumairól, és örködjék az ott folyó párbeszéd méltányossága és sokszínűsége felett. Mindenekelőtt arról kell gondoskodnia, hogy polgárai hozzáférhessenek az elérhető legjobb tudáshoz, tájékozódhassanak az életformák, meggyőződések és ízlésvilágok vetélkedéséről, és azt ne dönthesse el helyettük se az üzleti érdek, se a hatalom, se a többség zsarnoksága, amit a szabadelvű konzervatívok Tocqueville óta nem ok nélkül tartanak a zsarnokság legveszedelmesebb válfajának (lásd nézettségi statisztikák, népszerűségi listák, bevételi mutatók). Ahol az állam erre nem képes, ott nem a nyilvános fórumok – a közmédia – létjogosultsága válik kérdésessé, hanem a mindenkorai kultúrpolitikáé. Bajomi azonban mintha Arany János szőlősgazdáját követné, aki látván, hogy a jég elveri a termést, fejszével esik a tőkének, mondván, „Lássuk, uramisten, mire megyünk ketten!”

Ha a politikai közösségnek mint közösségnek vannak érdekei (például fennmaradása, jóléte, biztonsága, tudásának gyarapítása vagy bármi egyéb), úgy abban is érdekelt, hogy a közösség körében olyan eszmék és viselkedési minták terjedjenek, amelyek alkalmasak e problémák megoldására, és ne az alkalmatlanok. Mondjuk, hogy nemzeti önazonosságunkat az elmélyült történelmi önismeret erősítse, ne a hun-magyar vagy a sumér-magyar rokonság hiedelme. Az államnak tehát jutalmaznia, bátorítania, de mindenekelőtt közvetítenie kell a jót, és üldöznie a rosszat. Ahhoz, hogy ezt a sajtószabadság korlátozása nélkül megtehesse, a techno-telemédiumok korában valószínűleg érdemes fenntartania olyan műsorszórókat, amelyek tevékenységéért bizonyos határokon belül garanciát vállal, és épp ezért kivon a költség/haszon elv hatálya alól. Egyvalamit nem tehet meg: a mindenkorai kultúrpolitika nem irányíthatja és nem zsarolhatja a közszolgálati műsorszórókat, és kísérletet sem tehet arra, hogy a kormányzó pártok vagy a kinevezett főtisztviselők maguk mondják meg, mi a jó, mi a szép, mi az igazság. Ez az, amit az állam semlegességének elve megkövetel, a többi a „semlegesség” fogalmának félreértése. A műsorszerkesztő ne legyen semleges igazság és hazugság, unalom és érdekesség, szépség és csúfság kérdésében (sohasem az, de ne is kelljen ezt színlelnie), mint ahogy az igazságos bírói ítélet és maga a törvény sem az elkövető és az áldozat között tanúsít semlegességet, hanem a bíróság előtt felvonultatott tényekkel szemben őrzi meg elfogulatlan tárgyilagosságát, mivelhogy *elkötelezett* az

igazság mellett, továbbá a bűnös és az elismerésre méltó állampolgári magatartás egy bizonyos koncepciója mellett. Tudom, hogy nehéz kérdések ezek, és mi sem áll tőlem távolabb, mint hogy a politikai, erkölcsi vagy művészi igazságot összekeverjem a természettudományos igazság-kritériumokkal. Nem is az igazság eldöntését, az igaz álláspont kiválasztásának jogát ruháznám a köz szolgálatában álló műsorszórókra; éppen ellenkezőleg, a nyílt, kényszermentes vita feltételeinek megteremtését, az erre alkalmas színterek működtetését.

A közszolgálati médiumok megszüntetését szorgalmazó álláspont mögött azonban rendszerint éppen az a kimondott-kimondatlan aggodalom rejlik, hogy azok nemhogy nem semlegesek, de egyenesen a mindenkori kormányzat szócsövei, és pedig szükségképpen azok. A rettegés az állami dirigizmustól az, ami a liberálisokat rákényszeríti, hogy a piacra bízzák a kulturális szelekciót, vagy mindennemű szelekció létjogosultságát elutasítsák, és a szélsőséges relativizmus álláspontjára helyezkedjenek. Ha megkérdézzük őket, kevesen akadnak köztük, akik makacsul állítanák, hogy ők bizony nem tudnak különbséget tenni, teszem azt, jelentős műalkotások és silány giccs között, dicséretes és megvetésre méltó viselkedés között, egy társadalmi probléma hiteles és hazug bemutatása között. Tűrhetetlennek csupán azt tartják, hogy a közhatalom birtokosai a maguk preferenciáit érvényesíthessék a mások rovására a közmédiumok felett gyakorolt hatalmuknál fogva. Ezért szorgalmaznak olyan intézkedéseket, amelyek a valószínűleg általuk is becsült kulturális csúcsteljesítmények leértékelődését és visszaszorulását eredményezik. Például a közszolgálati médiumok fokozatos leépítését, amelyen nálunk bal- és jobboldali kormányok két évtizede egyetértőleg munkálkodnak. A közvetlen pártellenőrzést és a teljes anyagi kiszolgáltatottságot a mindenkori kormánynak már maga a médiatörvény szentesítette 1996-ban. Azóta nagyjából négyévenként esedékes a vezetők és az alkotóműhelyek lecserélése politikailag megbízható elemekre. Ami megmaradt, annak a fennmaradásáért talán valóban nem érdemes szót emelni.

Elvben azonban létezik egy másik, alkotmányos és demokratikus megoldás, amely a köz szolgálatát radikálisan elválasztja az állami cenzúrától. Amely a kultúrpolitika kötelességévé teszi ugyan a közmédiumok – valamint a színházak, a szimfónikus zenekarok, a múzeumok stb. – finanszírozását, ellenben megtiltja, hogy a műsorok tartalmába beleavatkozzon. Költségvetésüket többé-kevésbé automatikus finanszírozási mechanizmusokhoz köti, a műsorpolitika függetlenségét törvényes garanciákkal bátyázza körül, és a vezetők kinevezésének, a működés ellenőrzésének jogát olyan szervezetre bizza, amelyben nem érvényesülnek – vagy csak közvetve érvényesülnek – a pillanatnyi politikai erőviszonyokból fakadó preferenciák. Úgy látszik, mégsem csak elvben létezik ilyesmi, mert valahogy így működnek Angliában, Németországban, Franciaországban a legnépszerűbb közszolgálati csatornák.

Bajomi-Lázár Péter

Közszolgálati média: a feneketlen kút

Médiapolitika nincs, csak médiapolitikák vannak: különböző megközelítések, amelyek különféle ideológiákból – a közjó mibenlétéről alkotott, empirikusan nem vagy csak nehezen igazolható vagy cáfolható feltevésekből – vezetnek le az ideális médiáról vallott elképzeléseiket. Ezért tulajdonít más szerepet a közmédiának a liberális, a konzervatív, a szociáldemokrata és a zöld elemző. És ezért van az, hogy a Lányi Andrásal való vitánk, amely a felszínen a közszolgálati médiáról szól, valójában a közjó mibenlétéről folyó, vagyis ideológiai – ideológiák közötti – vita, amelyben nehéz, talán lehetetlen közös nevezőre jutni. Ebben a vitában én a liberális (az egyik lehetséges liberális) álláspontot képviselem.

Az alábbiakban e szerteágazó vitából csak két – szerintem kulcsfontosságú – kérdésre térek ki. Az egyik az, hogy szükség van-e egyáltalán közszolgálati médiára; a másik az, hogy meg lehet-e valósítani a sokak által követendőnek tartott brit közszolgálati modellt Magyarországon. Lányi mindkét kérdésre igennel válaszolt.² Az első kérdés megítélésében részben osztom álláspontját, a másodikéban vitatkozom vele. Rövid írásom végén olyan alternatív javaslatot teszek, amely meggyőződésem szerint elfogadható választ ad arra a dilemmára, hogy miként lehet eltörölni és megtartani a közszolgálati médiát.

² A Lányiéhoz hasonló álláspontot fogalmazott meg egy korábbi írásában Koltay András is, lásd „A közszolgálati media fogalma”, *Médiakutató*, 2007. nyár, 25–33. o.

igazság mellett, továbbá a bűnös és az elismerésre méltó állampolgári magatartás egy bizonyos koncepciója mellett. Tudom, hogy nehéz kérdések ezek, és mi sem áll tőlem távolabb, mint hogy a politikai, erkölcsi vagy művészi igazságot összekeverjem a természettudományos igazság-kritériumokkal. Nem is az igazság eldöntését, az igaz álláspont kiválasztásának jogát ruháznám a köz szolgálatában álló műsorszórókra; éppen ellenkezőleg, a nyílt, kényszermentes vita feltételeinek megteremtését, az erre alkalmas szinterek működtetését.

A közszolgálati médiumok megszüntetését szorgalmazó álláspont mögött azonban rendszerint éppen az a kimondott-kimondatlan aggodalom rejlik, hogy azok nemhogy nem semlegesek, de egyenesen a mindenkori kormányzat szócsövei, és pedig szükségképpen azok. A rettegés az állami dirigizmustól az, ami a liberálisokat rákényszeríti, hogy a piacra bízzák a kulturális szelekciót, vagy mindennemű szelekció létjogosultságát elutasítsák, és a szélsőséges relativizmus álláspontjára helyezkedjenek. Ha megkérdézzük őket, kevesen akadnak köztük, akik makacsul állítanák, hogy ők bizony nem tudnak különbséget tenni, teszem azt, jelentős műalkotások és silány giccs között, dicséretes és megvetésre méltó viselkedés között, egy társadalmi probléma hiteles és hazug bemutatása között. Tűrhetetlennek csupán azt tartják, hogy a közhatalom birtokosai a maguk preferenciáit érvényesíthessék a mások rovására a közmédiumok felett gyakorolt hatalmuknál fogva. Ezért szorgalmaznak olyan intézkedéseket, amelyek a valószínűleg általuk is becsült kulturális csúcsteljesítmények leértékelődését és visszaszorulását eredményezik. Például a közszolgálati médiumok fokozatos leépítését, amelyen nálunk bal- és jobboldali kormányok két évtizede egyetértőleg munkálkodnak. A közvetlen pártellenőrzést és a teljes anyagi kiszolgáltatottságot a mindenkori kormánynak már maga a médiatörvény szentesítette 1996-ban. Azóta nagyjából négyévenként esedékes a vezetők és az alkotóműhelyek lecserélése politikailag megbízható elemekre. Ami megmaradt, annak a fennmaradásáért talán valóban nem érdemes szót emelni.

Elvben azonban létezik egy másik, alkotmányos és demokratikus megoldás, amely a köz szolgálatát radikálisan elválasztja az állami cenzúrától. Amely a kultúrpolitika kötelességévé teszi ugyan a közmédiumok – valamint a színházak, a szimfónikus zenekarok, a múzeumok stb. – finanszírozását, ellenben megtiltja, hogy a műsorok tartalmába beleavatkozzon. Költségvetésüket többé-kevésbé automatikus finanszírozási mechanizmusokhoz köti, a műsorpolitika függetlenségét törvényes garanciákkal bátyázza körül, és a vezetők kinevezésének, a működés ellenőrzésének jogát olyan szervezetre bizza, amelyben nem érvényesülnek – vagy csak közvetve érvényesülnek – a pillanatnyi politikai erőviszonyokból fakadó preferenciák. Úgy látszik, mégsem csak elvben létezik ilyesmi, mert valahogy így működnek Angliában, Németországban, Franciaországban a legnépszerűbb közszolgálati csatornák.

Bajomi-Lázár Péter

Közszolgálati média: a feneketlen kút

Médiapolitika nincs, csak médiapolitikák vannak: különböző megközelítések, amelyek különféle ideológiákból – a közjó mibenlétéről alkotott, empirikusan nem vagy csak nehezen igazolható vagy cáfolható feltevésekből – vezetnek le az ideális médiáról vallott elképzeléseiket. Ezért tulajdonít más szerepet a közmédiának a liberális, a konzervatív, a szociáldemokrata és a zöld elemző. És ezért van az, hogy a Lányi Andrással való vitánk, amely a felszínen a közszolgálati médiáról szól, valójában a közjó mibenlétéről folyó, vagyis ideológiai – ideológiák közötti – vita, amelyben nehéz, talán lehetetlen közös nevezőre jutni. Ebben a vitában én a liberális (az egyik lehetséges liberális) álláspontot képviselem.

Az alábbiakban e szerteágazó vitából csak két – szerintem kulcsfontosságú – kérdésre térek ki. Az egyik az, hogy szükség van-e egyáltalán közszolgálati médiára; a másik az, hogy meg lehet-e valósítani a sokak által követendőnek tartott brit közszolgálati modellt Magyarországon. Lányi mindkét kérdésre igennel válaszolt.² Az első kérdés megítélésében részben osztom álláspontját, a másodikéban vitatkozom vele. Rövid írásom végén olyan alternatív javaslatot teszek, amely meggyőződésem szerint elfogadható választ ad arra a dilemmára, hogy miként lehet eltörölni és megtartani a közszolgálati médiát.

² A Lányiéhoz hasonló álláspontot fogalmazott meg egy korábbi írásában Koltay András is, lásd „A közszolgálati media fogalma”, *Médiakutató*, 2007. nyár, 25–33. o.

A közszolgálati média, a kultúra és a morál

Vitánk egyik kulcskérdése az, hogy mit nevezünk kultúrának, és hogy a kultúra – és általában a normák – terjesztésében milyen szerepet kell játszania a közszolgálati médiának. Lányi szerint:

...nem az az igazi demokrata, aki azt tartja kultúrának, amit az egyszerű emberek lájkolnak [...], hanem az aki eljuttatja hozzájuk a legmagasabb rendű tudást [...] a kultúra lényege – minden kultúráé – éppen a *különbség*: igaz és hamis, szép és rú, horribile dictu jó és rossz megkülönböztetése! [...] *lehet*, hogy mégiscsak létezik igaz és hamis tudás, hiteles és hiteltelen művészet, erény és bűn. Sőt, megkockáztathatom azt is, hogy e különbség megállapítására – vagyis a kulturális párbeszéd befolyásolására, a minták formálására – az erre kiképzett értelmiségiek alkalmasabbak lehetnek, mint a gazdasági hatékonyság- és haszonelvnek alárendelt »spontán« piaci folyamatok: kereslet és kínálat játéka. [...] Nem is az igazság eldöntését, az igaz álláspont kiválasztásának jogát ruháznám a köz szolgálatában álló műsorszórókra; éppen ellenkezőleg, a nyílt, kényszermentes vita feltételeinek megteremtését, az erre alkalmas színterek működtetését. [...] Az államnak tehát jutalmaznia, bátorítania, de mindenekelőtt közvetítenie kell a jót, és üldöznie a rosszat. [...] A [közszolgálati] műsorszervező ne legyen semleges igazság és hamisság, unalom és érdekesség, szépség és csúfság kérdésében.

Az a benyomásom, Lányi érvelésében összemosódik az értelmiségnek a *kulturális* és a *morális* kérdésekben játszó szerepe: egymás mellett, egy mondatban említi a „hiteles” és a „hiteltelen” művészetet, valamint az „erényt” és a „bűnt”. Ugyanakkor saját magával is vitázik: hol azt írja, a közmédiának nem feladata „az igazság eldöntése”, hol azt, hogy a szerkesztő „ne legyen semleges igazság és hamisság [...] kérdésében”. Az utóbbi két állítása ellentmond egymásnak; a szövegkörnyezetből mégis azt olvasom ki, alapvetően úgy gondolja: a közszolgálati médiának orientálnia kell közönségét, mintát kell neki mutatnia, az „igazat” kell elvinnie hozzá.

Ami a felvetés kulturális aspektusát illeti: vitatkozom Lányi normatív kultúrafelfogásával. Állítása, hogy az „igaz” és a „hamis”, a „szép” és a „rút” s a többi közt az értelmiség segítségével biztos különbséget tehetünk, azt sugallja, hogy a kulturális produktumoknak csupán *egyetlen helyes olvasatuk* van; tágabb értelemben az állam, szűkebb értelemben a közszolgálati média feladata, hogy ezt a „helyes” értelmezést adja át a közönségnek. Úgy vélem, ez az álláspont az igazság monopolizálására tör. Végső soron az alternatív értelmezések, a sokszínűség létjogosultságát tagadja. Ezzel nem tudok azonosulni. Nem gondolom azt, hogy az lenne az „igazi demokrata”, aki a saját értékítéletét másokra kívánja erőltetni. Lányival szemben úgy gondolom: kulturális téren nem tehetünk abszolút érvényű különbséget igaz és hamis, jó és rossz, szép és rú, hiteles és hiteltelen, unalmas és érdekes között. Mozart, a Hamlet vagy a Családi kör című műsor nem jobb (és nem rosszabb) a Ramones-nél, a South Parknál vagy a Mónika-show-nál. Aki ennek ellenkezőjét állítja, és az értelmiségnek vindikálja a jogot, hogy efféle értékítéleteket fogalmazzon meg és népszerűsítsen a közpénzekből fenntartott televízióban, az az állam egyes polgárainak értékrendjét és ízlését más polgárainak értékrendje és ízlése fölé helyezi, ezzel pedig megsérti az egyenlőség elvét.

Álláspontomat Lányi „szélsőséges kulturális relativizmusnak” nevezi. Én inkább *kulturális toleranciának* hívom. És azt mondom: több empátiával és kevesebb előítélettel kell fordulni a tömegkulturális javak (Lányi szavaival: a „silány giccs”) felé. A különféle kulturális termékek nemcsak a „jó” és a „rossz” dichotómiájában értelmezhetőek; számos különböző emberi szükségletet elégítenek ki – például tájékoztatnak, szórakoztatnak, norma- és identitásépítő szerepük van, rekreációs célokat szolgálnak –, és ezért sokféle interpretációjuk lehet.³ E produktumoknak tehát nemcsak esztétikai dimenziójuk van, hanem több más szempontból is lehet elemezni őket; ezt mutatja a kultúrakutatás ma is virágzó (és egyébként a Lányi által lekezelően csak „old joke”-nak nevezett Foucault-val kezdődő) irodalma.⁴ Az igazi intellektuális

3 Lásd például Császi Lajos elemzését a Mónika-show-ról: Császi L., *A Mónika-jelenség kulturális szociológiája* (Budapest: Gondolat, 2011).

4 Újabban lásd például H. Schechter, *Savage Pastimes. A Cultural History of Violent Entertainment* (New York: St. Martin's Press, 2005); M. M. Davis, *Children, Media and Culture* (Open University Press, 2010); J. Storey, *Cultural Studies and the Study of Popular Culture* (Edinburgh University Press, 2010).

kihívást szerintem nem az ítékezés, hanem a megértés jelenti: annak feltárása, hogy az „utca embere” miként és mire használja az értelmiség egy része által lenézett (tömeg)kulturális javakat.

Lányi szerint a közmédia feladata az, hogy bemutassa „az életformák, meggyőződések és ízlésvilágok vetélkedését”, ugyanakkor segítsen a közönségnek megkülönböztetni a „jót” a „rossztól”. Szerintem csupán az a feladata, hogy a kereskedelmi média mellett alternatívát kínáljon, vagyis bemutassa a világ sokszínűségét – de az értékválasztás már nem feladata, azt majd megteszi a néző a saját értékrendje és ízlése szerint.⁵

Ami Lányi felvetésének morális aspektusát illeti: azt én sem állítom, hogy morális értelemben ne tehetnének különbséget jó és rossz között – van liberális etika is –, de azt gondolom, a morális normák terén óvatosan kell eljárni. Lányi hisz az „egyenemű politikai közösségekben” és a közjó ezekben gyökerező fogalmában, és e téren is arra a következtetésre jut, hogy az értelmiségnek a közszolgálati média segítségével utat kell mutatnia. Én viszont úgy gondolom, az állam szuverenitását a polgáraitól eredezteti, ezért nincs joga nevelni – vagyis kiskorúként kezelni – őket. Attól tartok, nézeteltérésünk e ponton feloldhatatlanná válik. Vitánk holtpontra jut, mert itt már ideológiai különbségek vannak közöttünk: a közjó fogalmát értelmezzük másképpen. Lányi a közösség primátusából indul ki, én az egyén autonómiájának fontosságát hangsúlyozom.

Abban ugyanakkor egyetértek Lányival, hogy a közügyekről, a kulturális, a morális és a politikai normákról, a nemzeti önazonosságról folytatott „nyílt, kényszermentes vita” hasznos dolog, sőt jó móka, remek intellektuális szórakozás. Akár a közszolgálati média is fórumot kínálhat hozzá.

A BBC-modell: miért ne?

Lányi tehát úgy érvel, hogy szükség van a BBC-modellt követő közszolgálati televízióra Magyarországon. Hozzáteszi, hogy hibát követ el – keresetlen megfogalmazásában: „menthetetlenül provinciális” – az, aki e közszolgálati modell meghonosítására tett kísérletek kudarcát látva arra a következtetésre jut, hogy helyesebb magát az elvet is feladni. Szerintem azonban a brit modell Magyarországon – és általában a közép- és kelet-európai volt kommunista országokban – azért nem valósul meg, mert nem valósulhat meg. Bukása szükségszerű. Ezt pedig a közszolgálati ügyről folytatott vita során nem lehet nem figyelembe venni.

Az 1989–1991-es rendszerváltások után a volt kommunista országok kivétel nélkül kísérletet tettek arra, hogy állami televíziókat közszolgálati intézményekké alakítsák. Az átalakítás során alapvetően a kiegyensúlyozott tájékoztatás, illetve a nézők okításának és felemelésének (*education and elevation*) elvén alapuló brit modellt követték, ugyanakkor a médiafelügyeleti rendszer és a finanszírozás terén ennek módosult – német vagy francia – mintáit vették át. E kísérlet valamennyi új demokráciában részleges vagy teljes kudarcot vallott. A közszolgálatinak nevezett televíziók vezetését a politikai pártok szállták meg, hírműsoraik sokszor elfogultak voltak, nézettségük pedig szerény volt (kivételt a nézettség terén egyedül Lengyelország jelent, de ott az állami tévé műsorai szokatlanul nagy mértékben bulvárosodtak; jellemző, hogy a kereskedelmi médiumok több hírműsort sugároznak, mint a Lengyel Televízió).⁶

Ez nem véletlen. A közszolgálati televíziózás brit modellje sajátos közegben született és működik; nem lehet politikai kontextusából kiragadva egy más berendezkedésű országba „transzplantálni”.⁷ Legalább három okból nem:

1. A BBC-féle közszolgálati modell hátterét egyfelől a *konzensusos politikai kultúra* jelenti. Az Egyesült Királyságban a politikai térben mérsékelt polarizáció uralkodik, míg a közép- és kelet-európai országok zömében erősen polarizált a politikai látkép. A két nagy brit párt között jórészt szakpolitikai kérdésekben van vita (amely persze

5 Erről bővebben itt írok: P. Bajomi-Lázár, „Audience Resistance: Reasons to Relax Content Regulation,” in *Media Freedom and Pluralism: Media Policy Challenges in the Enlarged Europe*, ed. B. Klimkiewicz pp. 175–192 (Budapest: Central European University Press, 2010).

6 Erről lásd például A. Mungiu-Pippidi, „From State to Public Service: The Failed Reform of State Television in Central and Eastern Europe,” in M. Sükösd & P. Bajomi-Lázár (eds.): *Reinventing Media. Media Policy Reform in East-Central Europe*, pp. 31–62 (Budapest: Central European University Press, 2003); M. Dragomir, *Television across Europe: Regulation, Policy and Independence. Overview*, pp. 13–184 (Budapest: Open Society Institute, 2005); M. Dragomir & M. Thompson, „Overview,” in M. Dragomir & M. Thompson (eds.): *Television across Europe: More Channels, Less Independence. Follow-up Reports 2008*, pp. 13–63 (New York & Budapest: Open Society Institute, 2008); P. Bajomi-Lázár, V. Štětka & M. Sükösd, „Public Service Television in the European Union Countries: Old Issues, New Challenges in the ‘East’ and ‘West’,” in *Trends in Communication Policy Research*, ed. N. Just & M. Puppis, pp. 355–380 (Bristol, UK & Chicago, US: Intellect Books & European Communication and Research Association, 2012).

7 A nyugati médiamodellek „mimetikus transzplantációjáról” lásd még K. Jakubowicz & M. Sükösd, „Twelve concepts regarding media system evolution and democratization in post-communist countries,” in K. Jakubowicz & M. Sükösd (eds.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media in a Global Perspective*, pp. 9–40 (Bristol, UK & Chicago, US: Intellect Books, 2008).

nem teljesen mentes az ideológiai megfontolásoktól sem), de a társadalmi-politikai berendezkedés alapjait (és a közélet írott és íratlan normáit) illetően már jó ideje megegyezés van közöttük. Csakhogy a volt kommunista országokban – így Magyarországon is – a politikai kérdések jelentős része döntően ideológiai természetű; elég itt a múlt „bűnei”, a lusztráció, az egyházak társadalmi szerepe vagy az alkotmányozás kapcsán folytatott éles vitákra utalni (e téren kivételt talán egyedül Románia jelent: itt a pártok közötti vitákból jellemzően hiányzik az ideológiai felhang, és egyhangú populizmus uralja ezeket). Közép- és Kelet-Európában a pártok vagy pártblokkok álláspontjai között jellemzően nagy, gyakran áthidalhatatlan a távolság.

A BBC ugyan kétségtelenül az érdemi párbeszéd, a habermasi értelemben vett racionális-kritikus vita fóruma, ám ez a hang legalább annyira tükrözi a már létező konszenzust, amennyire meg is erősíti azt. A politikai és a médiarendszerek kölcsönhatását vizsgáló kutatások arra figyelmeztetnek, hogy elsősorban a politika határozza meg a médiát, míg a média politikára gyakorolt hatása csekély.⁸ A médiahatás-kutatások és a befogadás-vizsgálatok többsége ugyancsak arról árulkodik, hogy a média közvélemény-befolyásoló képessége korlátozott.⁹ Erre engedenek következtetni a rituáliskommunikáció-elméletek is, amelyek úgy érvelnek, hogy a modern média elsősorban nem az értékek átadásában, hanem a létező értékek megerősítésében játszik szerepet.¹⁰ A közszolgálati média önmagában valószínűleg nem képes érdemi párbeszédet teremteni – különösen a modern média fragmentált, sokcsatornás világában, amikor a kínálat bőséges, és a társadalom nagyobb része nem a köztvévé műsorát követi figyelemmel, azt csupán rendkívüli „médiaesemények” alkalmával nézi.

2. A BBC-modell hátterét másfelől a *konzolidált pártrendszer* jelenti. Az Egyesült Királyságban és a brithez hasonló nyugat-európai régi demokráciákban zömmel olyan régi pártok működnek, amelyeknek sok tagjuk van, sok bevételük származik tagdíjából, ideológiájuk szilárd, helyi és országos struktúráik jól működnek. Ezek teszik lehetővé a pártszervezést és -építést, ezek segítik a pártokat legfőbb céljuknak: helyzetük stabilizálásának elérésében. A fiatal közép- és kelet-európai demokráciákban azonban jellemzően olyan fiatal pártok működnek, amelyek taglétszáma korlátozott, tagdíjbevételei limitáltak, országos és helyi struktúrái fejletlenek, és amelyek ideológiájukat viszonylag gyakran változtatják. Az új demokráciákban – a régiekhez képest – magas a választói illékonyosság és alacsony a pártokba vetett bizalom mértéke. A közép- és kelet-európai országok pártrendszerei tehát – szemben a nyugat-európaiakkal – nem stabilak, pártjaik társadalmi beágyazottsága gyenge.

E volt kommunista országokban a legtöbb párt kartelpárttá, vagyis olyan szervezetté igyekszik válni, amely az állam megszállásával pótolja azokat a forrásokat, amelyek társadalmi gyökereinek gyengése miatt hiányoznak. E pártok klientúrájukat állami forrásokból építik: jól fizető állami állásokkal és megrendelésekkel fizetnek a múltban tett vagy a jövőben elvárt szívességeikért. Az állam gyarmatosítása (*state capture*) Közép- és Kelet-Európa-szerte kiterjed az állami médiaforrásokra is: a médiahatóság és a közszolgálati média kulcspozícióira, a rádió- és a televíziófrekvenciákra, az állami forrásokból finanszírozott műsorokra és filmekre, valamint az állami hirdetésekre és a sajtószubvenciókra.¹¹ Ez nem hungarikum; nemcsak Magyarországon figyelhető meg, hanem például Bulgáriában, Lengyelországban, Romániában és Szlovéniában is. Különbség legfeljebb a gyarmatosítás mintáját tekintve tapasztalható: egyes kormányok alatt egypárti vagy koalíciós, mások alatt többpárti médiagyarmatosítás történik. Az előbbi esetben valamennyi médiaforrás a kormánypárt vagy a kormánypártok ellenőrzése alatt áll, az utóbbiban az ellenzéki pártoknak is jut ezekből; az előbbi esetben nő

8 Erről lásd F. S. Siebert, T. Peterson & W. Schramm, *Four Theories of the Press* (Urbana & Chicago: Chicago University Press, [1956] 1963); C. Seymour-Ure, *The Political Impact of Mass Media* (Beverly Hills, California: Sage, 1974); D. C. Hallin & P. Mancini, *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics* (Cambridge University Press, 2004).

9 Lásd P. Lazarsfeld, H. Gaudet & B. Berelson, *The People's Choice. How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Electoral Campaign* (New York: Duell, Sloan & Pearce, 1944); J. Klapper, *The Effects of Mass Communication* (New York: Free Press, 1960); S. Hall, "Encoding and Decoding in the Television Discourse," in S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis (eds.): *Culture, Media, Language*, pp. 128–138 (London: Hutchinson, 1980); D. Morley, *Television, Audiences and Cultural Studies* (London: Routledge, 1980).

10 Lásd például J. W. Carey, *Communication as Culture. Essays on Modernity and Society* (New York & London: Routledge, [1988] 1992); D. Dayan & E. Katz, *Media Events. The Live Broadcasting of History* (Harvard University Press, 1992); E. W. Rothenbuhler, *Ritual Communication. From Everyday Conversation to Mediated Ceremony* (Thousands Oaks, US & London, UK: Sage, 1998); L. Császai, "Broadening the Concept of Media Rituals: Tabloids as 'Low Holidays on Television'," *Eastbound*, no. 1. (2010).

11 A média pártgyarmatosításáról bővebben itt írok: P. Bajomi-Lázár, "The Party Colonisation of the Media," *East European Politics & Societies*, vol. 27, no. 1, pp. 67–87 (2013).

a média kiszolgáltatottsága és átpolitizáltsága és csökken a szabadsága, az utóbbiban javul a média helyzete.¹²

A pártok médiagyarmatosítási törekvései szükségszerűen torzítják a közszolgálati média műsorait: a vezető szerkesztők kinevezése során a politikai lojalitás felülírja a szakmai szempontokat, a műsorok megrendelése során pedig nem (feltétlenül) a szakmailag sokra tartott, hanem inkább a „baráti” cégek által gyártott produkciók részesülnek előnyben. A közszolgálati média műsorainak színvonala Közép- és Kelet-Európában ezért szükségszerűen elmarad a várakozásoktól. Ahhoz, hogy a közszolgálati média politikailag függetlenné váljon, először a párttörvényeket kellene átírni, de rövid és középtávon ez sem változtatna azon a strukturális okon – a pártok gyenge társadalmi beágyazottságán –, amely végső soron a közmédia kompromittálódása mögött áll. Legalábbis erre utal, hogy a közszolgálati média a közép- és kelet-európaiakhoz hasonló tüneteket produkál a közép- és kelet-európaiaknál idősebb, de a nyugat-európaiaknál fiatalabb dél-európai demokráciákban: Görögországban, Franciaországban, Olaszországban, Portugáliában és Spanyolországban is.¹³

3. A BBC-modell hátterét végül a *kétpártrendszer* jelenti. A brit választási rendszer a first-pass-the-post elve alapján működik – minden körzetben a legtöbb szavazatot elnyerő jelölt jut be a parlamentbe –, ami egyenes utat jelent a kétpártrendszerhez (újabban a két és fél párt rendszeréhez). Kétpártrendszerben a közszolgálati televízió hír- és háttérműsorainak szerkesztői megtehetik, hogy a napirenden szereplő közügyekben mindkét nagy párt képviselőit megszólaltassák; a közpolitikai kérdésekre válaszként rendszerint csupán két alternatíva kínálkozik. Az Európai Unióhoz csatlakozott közép- és kelet-európai országokban azonban arányos választási rendszerek működnek, amelyekben a parlamenti mandátumok megoszlása közelíti a szavazatok megoszlásához, és amelyek automatikusan többpárti parlamentek létrejöttéhez vezetnek; kivételt csak Magyarország és Litvánia jelent a maga vegyes választási rendszerével, ám e vegyes választási rendszerek eddig ugyancsak többpárti parlamenteket hoztak létre (hogy az új, a korábbinál is aránytalanabb választási rendszer révén a 2014-es országgyűlési választás során hány párt jut majd be a magyar parlamentbe, ma még nehezen jósolható meg).

Többpártrendszerben szakmailag és technikailag egyaránt képtelenség részletesen bemutatni valamennyi parlamenti párt álláspontját. Az a szerkesztő, aki erre törekszik, csupán röviden ismertetheti az öt vagy hat parlamenti párt pozícióját; az efféle műsor élvezhetetlen és értelmezhetetlen. Az alternatívák nagy száma és az idő rövidege ellehetetleníti az érdemi vitát. Többpártrendszerekben a közszolgálati média működése szükségszerűen vezet el a pártok megjelenítésének helyes arányairól folyó terméketlen vitához és a műsorszolgáltatóra nehezedő politikai nyomáshoz, ami ellehetetleníti az újságírók munkáját és aláássa a közszolgálati média hitelességét.

A közszolgálati Lányi által mérvadónak tekintett brit modelljét nem lehet Magyarországon anélkül meghonosítani, hogy a brit politikai rendszert is ne honosítsanak meg. A politikai rendszer „importja” nélkül minden efféle kísérlet kudarcra van ítélve.

A közszolgálati médiára fordított források olyan kidobott pénzt jelentenek, amely nem a közérdeket szolgálja, hanem partikuláris érdekeket táplál: nagyrészt a burkolt pártfinanszírozás eszközévé válik. És nem kevés pénzről beszélünk: a Magyar Televíziót, a Magyar Rádiót, a Duna Televíziót és a Magyar Távirati Irodát finanszírozó Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap 2013-as költségvetése például 78 milliárd forint, a szintén közszolgálati feladatokat betöltő Magyar Média Mecenatúrát is magában foglaló Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóságé további 35 milliárd forint.¹⁴ Összehasonlításképpen: e két összeg együtt több – összesen 113 milliárd forint –, mint az első Varga-csomag megtakarítása, amely 2013-ban nem egészen 93 milliárd forint lesz.¹⁵

A közszolgálati média feneketlen kút, amely egymás után nyeli el a milliárdokat, látható eredmény nélkül. Amikor

12 Lásd például C. O'Dwyer, "Runaway State Building. How Political Parties Shape States in Postcommunist Eastern Europe," *World Politics*, no. 56, pp. 520–553 (2004); P. Kopecký, "Political Parties and the State in Post-Communist Europe: The Nature of Symbiosis," *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, vol. 22, no. 3, pp. 251–273 (2006); A. Grzymala-Busse, *Rebuilding Leviathan. Party Competition and State Exploitation in Post-Communist Democracies* (Cambridge University Press, 2007); J. Rupnik & J. Zielonka: "The State of Democracy 20 Years On: Domestic and External Factors," *East European Politics & Societies*, vol. 27, no. 1, pp. 3–25 (2013).

13 Lásd például A. Harcourt, "The Regulation of Media Markets in selected EU Accession States in Central and Eastern Europe," *European Law Journal*, vol. 9, no. 3, pp. 316–340 (2003); R. Kuhn, "France: Presidential Assault on the Public Service," in *Reinventing Public Service Communication. European Broadcasters and Beyond*, ed. P. Iosifidis, pp. 158–170 (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010); B. León, "Spanish Public Service Media on the Verge of a New Era," in *Reinventing Public Service Communication. European Broadcasters and Beyond*, ed. P. Iosifidis, pp. 197–208 (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010).

14 Lásd <http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=604577> (utolsó letöltés: 2013. június 26.).

15 Lásd http://egyenlito.blog.hu/2013/05/12/itt_az_elso_varga-csomag (utolsó letöltés: 2013. június 26.).

a hagyományos közszolgálati média működtetése mellett emel szót, Lányi más pénzét – az adófizetőét – kívánja lehetetlen küldetésre költeni. Szerintem ez elfogadhatatlan.

Van-e alternatíva?

Van-e olcsó, költséghatékony alternatívája a hagyományos közszolgálati médiának? Van-e más olyan fórum, amely alkalmas a közügyekről folytatott vita lebonyolítására?

A közszolgálati tartalmakat nemcsak hagyományos tévékészülékeken és nemcsak a hagyományos intézmények fenntartásával lehet előállítani és terjeszteni. Az új média is alkalmas terepet kínál erre: a közszolgálati funkciókat és tartalmakat ezen keresztül is elérhetővé lehet tenni a felhasználók számára. A ma a hagyományos közszolgálati médiaformátumok előállítására fordított pénzt vagy annak egy részét az új technikák fejlesztésére is lehetne fordítani: az ingyenes wi-fi szigetek működtetésére, az olcsó táblagépek terjesztésére, különösen azoknak a hátrányos helyzetű társadalmi csoportoknak a körében, amelyek ma nélkülözik az internet nyújtotta előnyöket, és amelyeknek ezért a tájékozódás is nehezükre esik.

Az internetes felületekre vitt közszolgálati tartalmak nemcsak költséghatékonyak, de profitálhatnak az interaktivitás kínálta előnyökből is, lehetővé téve a valóban nyílt és valóban kényszermentes vitát, amelyben nemcsak a felkent szakértők, de a közönség is aktívan részt vehet. Persze nem vitás, hogy az új formátum kidolgozása nem könnyű feladat, sok munkával jár. Mindenesetre mellette szól az is, hogy a fiatal korosztályok ma már egyre kevésbé használják a televíziót.

Lányi András

Néhány észrevétel Bajomi-Lázár Péter válaszához

Bajominak szinte mindenben igaza van egy képzelte vitapartnerrel szemben, aki rengeteg olyan tarthatatlan dolgot állít, amit én soha sem tennék. Kár, hogy nem velem vitatkozik.

Mert én álomban sem gondolnám, hogy „*az igaz és a hamis, a szép és a rút s a többi közt az értelmiség segítségével biztos különbséget tehetünk*”. Azt állítottam, hogy létezik ilyen különbség, és a kultúra lényege éppen a megkülönböztetések értelméről folyó vita, melynek szereplőit, mi tagadás, értelmiségieknek is szokás nevezni. Azért fizetik őket, igen, az adófizetők, hogy a különbségek értelmét feltárják, a műalkotásokat létrehozzák, a társadalmi folyamatokat elemezzék, különféle értékítéleteket „népszerűsítsenek”. Mi más volna az értelmiség dolga, ha nem ez? A különbségek értelme azonban a dolog lényegéből fakadóan *bizonytalan*, vitatható. Hogy vitatkozunk és ezt nyilvánosan tesszük, arra vall, hogy fontos számunkra a velünk együtt élők véleménye, esetleg épp azért fontos, mert különbözik a magunkétól. Elképzelni se tudom, milyen alapon tulajdonított Bajomi ezzel ellentétes álláspontot nekem.

Talán azért, hogy kijelenthesse: *a köztünk fennálló világnézeti különbségek áthidalhatatlanok*. Csakhog egy különbség, amennyiben valóban világnézeti, nem lehet áthidalhatatlan. Különben hogy tudnánk a felmerülő álláspontokat a másik számára is érthető érvekkel alátámasztani, illetve cáfolni? A dialógus inkább hidat képez köztünk, alkalmat teremt a különbségek jobb megértésére, a vélemények sokoldalú mérlegelésére mindazok számára, akik követik a vitát. Felteszem, hogy ezt Bajomi is jobb megoldásnak tartja, mintha a mindenkori többség lekaszabolja, leszavazza vagy kirekeszti a kisebbségi vélemény képviselőit. Áthidalhatatlan szakadék szerintem csak az ellentétes érdekek, előítéletek, indulatok között tátong, racionálisan igazolható vélemények között soha.

„*Lányi hisz az egynemű politikai közösségekben.*” Értsd: Lányi a középkorban él, a tradicionális társadalmat és a hivatalos tekintély uralmát kívánja vissza. Kívánja a hóhér. De miből következtet Bajomi erre? Egy szóval sem állítottam, „*hogy a kulturális produktumoknak csupán egyetlen helyes olvasatuk van*”, ahogyan azt vitapartnerem a szájamba adja.

a hagyományos közszolgálati média működtetése mellett emel szót, Lányi más pénzét – az adófizetőét – kívánja lehetetlen küldetésre költeni. Szerintem ez elfogadhatatlan.

Van-e alternatíva?

Van-e olcsó, költséghatékony alternatívája a hagyományos közszolgálati médiának? Van-e más olyan fórum, amely alkalmas a közügyekről folytatott vita lebonyolítására?

A közszolgálati tartalmakat nemcsak hagyományos tévékészülékeken és nemcsak a hagyományos intézmények fenntartásával lehet előállítani és terjeszteni. Az új média is alkalmas terepet kínál erre: a közszolgálati funkciókat és tartalmakat ezen keresztül is elérhetővé lehet tenni a felhasználók számára. A ma a hagyományos közszolgálati médiaformátumok előállítására fordított pénzt vagy annak egy részét az új technikák fejlesztésére is lehetne fordítani: az ingyenes wi-fi szigetek működtetésére, az olcsó táblagépek terjesztésére, különösen azoknak a hátrányos helyzetű társadalmi csoportoknak a körében, amelyek ma nélkülözik az internet nyújtotta előnyöket, és amelyeknek ezért a tájékozódás is nehezükre esik.

Az internetes felületekre vitt közszolgálati tartalmak nemcsak költséghatékonyak, de profitálhatnak az interaktivitás kínálta előnyökből is, lehetővé téve a valóban nyílt és valóban kényszermentes vitát, amelyben nemcsak a felkent szakértők, de a közönség is aktívan részt vehet. Persze nem vitás, hogy az új formátum kidolgozása nem könnyű feladat, sok munkával jár. Mindenesetre mellette szól az is, hogy a fiatal korosztályok ma már egyre kevésbé használják a televíziót.

Lányi András

Néhány észrevétel Bajomi-Lázár Péter válaszához

Bajominak szinte mindenben igaza van egy képzelte vitapartnerrel szemben, aki rengeteg olyan tarthatatlan dolgot állít, amit én soha sem tennék. Kár, hogy nem velem vitatkozik.

Mert én álomban sem gondolnám, hogy „*az igaz és a hamis, a szép és a rút s a többi közt az értelmiség segítségével biztos különbséget tehetünk*”. Azt állítottam, hogy létezik ilyen különbség, és a kultúra lényege éppen a megkülönböztetések értelméről folyó vita, melynek szereplőit, mi tagadás, értelmiségieknek is szokás nevezni. Azért fizetik őket, igen, az adófizetők, hogy a különbségek értelmét feltárják, a műalkotásokat létrehozzák, a társadalmi folyamatokat elemezzék, különféle értékítéleteket „népszerűsítsenek”. Mi más volna az értelmiség dolga, ha nem ez? A különbségek értelme azonban a dolog lényegéből fakadóan *bizonytalan*, vitatható. Hogy vitatkozunk és ezt nyilvánosan tesszük, arra vall, hogy fontos számunkra a velünk együtt élők véleménye, esetleg épp azért fontos, mert különbözik a magunkétól. Elképzelni se tudom, milyen alapon tulajdonított Bajomi ezzel ellentétes álláspontot nekem.

Talán azért, hogy kijelenthesse: *a köztünk fennálló világnézeti különbségek áthidalhatatlanok*. Csakhog egy különbség, amennyiben valóban világnézeti, nem lehet áthidalhatatlan. Különben hogy tudnánk a felmerülő álláspontokat a másik számára is érthető érvekkel alátámasztani, illetve cáfolni? A dialógus inkább hidat képez köztünk, alkalmat teremt a különbségek jobb megértésére, a vélemények sokoldalú mérlegelésére mindazok számára, akik követik a vitát. Felteszem, hogy ezt Bajomi is jobb megoldásnak tartja, mintha a mindenkori többség lekaszabolja, leszavazza vagy kirekeszti a kisebbségi vélemény képviselőit. Áthidalhatatlan szakadék szerintem csak az ellentétes érdekek, előítéletek, indulatok között tátong, racionálisan igazolható vélemények között soha.

„*Lányi hisz az egynemű politikai közösségekben.*” Értsd: Lányi a középkorban él, a tradicionális társadalmat és a hivatalos tekintély uralmát kívánja vissza. Kívánja a hóhér. De miből következtet Bajomi erre? Egy szóval sem állítottam, „*hogy a kulturális produktumoknak csupán egyetlen helyes olvasatuk van*”, ahogyan azt vitapartnerem a szájamba adja.

Ellenkezőleg, az *értelmes egyet-nem-értés*, azaz a nyilvános vita fontossága mellett érveltem, és ebből igyekeztem levezetni a közszolgálati média létjogosultságát. Nem azért, hogy az államilag engedélyezett értelmiség kisajátítsa magának az értelmezés monopóliumát, hanem azért, hogy ezt ne tehesse meg. Arra ugyanis nemigen volt még példa, hogy szabad vitában az érvelők egyszer s mindenkorra egyetértésre jussanak a dolgok helyes értelméről; arra annál inkább, hogy a különvéleményt elnémítsák. S hol tiltakozhatnánk ez ellen nyilvánosan, ha nem a köz(össégi) médiában? Ez ugyanis az egyetlen, amelyet kötelezhetünk a kultúra gazdag sokféleségének bemutatására.

De álvita helyett folytathatnánk talán valódit is, olyasmiről, amiben tényleg nem értünk egyet. Legalább két ilyen pontot találtam. Először is fenntartom, hogy a szerkesztők, riporterek stb. nem maradhatnak semlegesek az igaz és a hamis kérdésében. Például elvárjuk tőlük az elkötelezettséget az igazság mellett, a hazugság ellenében. Ehhez pedig újra és újra dönteniük kell: melyik hírforrás hiteles. Kiket kérdezzenek, ha a vitatott kérdésben érdemi véleményt akarnak hallani? Csakhogy ki dönti el, mi a vitatott kérdés lényege? Komolyan hiheti-e bárki, hogy ezek nem értékítéletek? Vagy hogy a napi munkában megkerülhetők? Továbbá: a műsorkészítőnek vagy van véleménye, vagy nincs. Ha nincs, egészen biztos, hogy unalmas, rossz műsort fog csinálni. Ha van, és titkolnia kell, képmutatásra kényszerül. Más kérdés, hogy mindemellett méltányosnak és elfogulatlannak is kell lennie, mert ezt kívánja a szakmai tisztesség. Nemcsak tisztelnie kell(ene) a mások véleményét, hanem szenvedélyesen kell(ene) érdeklődnie a várakozásaitól és a megszokottól eltérő nézetek iránt. Mindez azonban nem világnézeti kérdés, és a semlegességhez sincs sok köze.

Különböznek a nézeteink abban is, hogy szerintem a közszolgálati médiának valóban feladata a közönség „orientálása”, magyarul: tájékozódásának elősegítése, útbaigazítása, vitapartnerem pedig tiltakozik ez ellen. Csakhogy én ezt nem felszólító módban, hanem kijelentő módban állítom. Tetszik-nem tetszik, minden média orientálja a közönségét, így vagy úgy. A kereskedelmi média egy életformát ad el, hihetetlen agresszivitással. A szerkesztő szelektál. A blogger agitál. Minden honlap tulajdonosának meggyőződését igyekszik vonzóvá tenni. Akinek nincs mondanivalója vagy eladnivalója, miért vesződne az elektronikus médiával? A köz szolgálata ezekhez képest sajátos kötelezettséget ró munkatársaira: a hiteles tájékoztatás és a sokoldalú értékelés kötelességét. Nem közszolgálati, hanem *pártszolgálati* médiáról beszélünk ott, ahol tájékoztatás címén egyetlen álláspontot és világnézetet sulykolnak reggeltől estig.

Ha netán ebben is egyetértésre jutnánk, végre elérkeznénk arra a területre, ahol álláspontom a leginkább sebezhető. Bajomi ugyanis határozottan állítja, hogy a méltányos, hiteles és plurális tájékoztatás ideálja Európa keleti felén elérhetetlen, én tehát egy esetleg tiszteletre méltó, ámde kivitelezhetetlen elvre hivatkozva követelek közfinanszírozást az olyan-amilyen hazai közmédiának. Meggyőzően, logikusan érvel, s én nem mondhatok ellene egyebet, mint amit Franz Kafka mond A per utolsó lapján: „*A logika rendíthetetlen, de nem tud ellenállni annak, aki élni akar.*” Bocsánat, de én itt akarok élni.

Ezért nem fogadom el a pártok kizárólagos uralmát a média fölött, hanem kezdettől fogva kárhoztatom a médiatörvény ide vágó rendelkezéseit. Ezek azonban, elvben legalábbis, javíthatóak – miért ne lennének azok? Miért nem ezzel foglalkozunk? Egyetértek Bajomi minden szavával, amit a kartellpártokról és az állam gyarmatosításáról ír. Ezért tulajdonítok némi jelentőséget mostani vitánknak is: átengedjük-e a közmédiát a kelet-közép-európai realitásoknak, vagy kövessük inkább azt az *értelmiségi* tradíciót, amely régióinkban mégiscsak napirenden tartott olyan politikai értékeket, amelyek többnyire megvalósíthatatlannak bizonyultak? De ha meg sem próbálták volna képviselni őket, még itt se tartanánk. És olykor azért mégis megvalósult belőlük valamennyi, ezt se hallgassuk el a vita hevében. A Duna TV és a Magyar Rádió például a kilencvenes években egészében véve mégiscsak európai színvonalú közszolgálati műsort produkált, a többé-kevésbé mindig is kedvezőtlen politikai körülmények dacára. Kár értük, azt hiszem.

Bajomi jól látja, hogy „*a média önmagában valószínűleg nem képes érdemi párbeszédet teremteni*”. Akkor viszont lehet némi realitása annak is, hogy az érdemi párbeszéd feltételeit először ne a médiában, hanem a médiáról és egyebekről folyó értelmiségi diskurzusban igyekezzünk előállítani. Ott, ahol elveszett. („*Te magad légy a változás, amit a világban látni akarsz*” – tanácsolja Gandhi.) Sajnos, attól tartok, ő maga is elfogadja, hogy a politikai vélemény-nyilvánítás joga a médiában elsősorban a pártokat illeti meg. Erre enged következtetni, amikor azért tartja lehetetlennek a részrehajlatlan tájékoztatást kettőnél több párt esetében, mert „*képtelenség bemutatni valamennyi parlamenti párt álláspontját*”. De ki kíváncsi rájuk? Biztos, hogy az ő álláspontjukat kellene bemutatni? Valóban a köz szolgálata kívánja ezt?

Bajomi láthatólag inkább a közszolgálati műsorszórók fenntartása ellen, én pedig a mellettük szóló érveket részesítem előnyben. Lehet ennek egy politikai filozófiánktól független oka is. Vitapartnerem osztja azt a széles körben elterjedt meggyőződést, hogy a szabad vita, a korlátozatlan tájékozódás feltételei világunkban végre és most először tényleg adóttak: hála a hálózati kommunikációnak. A politikai közösség modern fóruma az internet; ne közmédiára költjük a drága pénzt, hanem „olcsó táblagépekre és ingyen hozzáférhető wi-fi szigetekre”... Hej, örülnek a hardware-gyártók, mikor a hagyományosan a hazai software-ben érdekelt értelmiség maga követeli a költségvetési pénzek átcsoportosítását külföldi hardware-eszközök javára. Nem volt hiábavaló az a rengeteg reklám, amit a hálózati kommunikáció, sőt, a hálózatokon függő életforma népszerűsítésébe beleöltek!

Talán szokatlan ez a megközelítés, de nagyon is lényegbe vágó. Vajon megfelel-e a tényeknek, amit vitapartnerem állít, hogy a neten adóttak a nyílt és kényszermentes vita feltételei? A kérdés megkerülhetetlen, eldöntése azonban túlfeszítené mostani szóváltásunk kereteit. Csak jelzem – a folytatás reményében – e vita néhány menüpontját, amelyekben szerintem nem lehetséges pusztán igenlő vagy a nemleges válasz, tehát valóban árnyaltabb elemzésekre volna szükség:

- Megteremtette vagy szétverte a közösségi hálózatokban áramló, áttekinthetetlen és végetérhetetlen fecsegés a nyilvános érintkezés feltételeit?
- A pluralizmusnak kedvez, vagy inkább a vélemények tömbösödésének?
- Képes-e a hálózati kommunikációban a közlemények fontossága/minősége ellensúlyozni az említések és kattintások mennyiségéből adódó, automatikusan képződő preferenciákat, amit a tömegkultúra régivágású kritikusan „a fennálló pusztán tautologikus öngazolásának” neveztek? Szóval, hogy nyitottabbak lettünk-e az újra?
- Kedvez-e a rögtönzött eszmecserék, inkognito-partnerek, leegyszerűsített álláspontok, következmény nélküli és felelősségmentes megnyilatkozások ezen új világa a közügyek érdemi vitatásának?
- Javult-e ezáltal a magán-meggyőzések esélye a politikai döntések befolyásolására, vagy a hálózati kommunikáció korlátozatlansága kárpótlást, pótcselekvési lehetőséget kínál csupán a technokrata apparátusok kikezdetlen uralmáért, valamint a földön, úgy itt a virtuális térben is?

Lányi András (1948) író, filozófus, egyetemi docens, az ELTE Társadalomtudományi Karán humánökológia mesterszakot vezet. Szépirodalmi művek és ökofilozófiai esszékötetek szerzője. Pályafutását filmrendezőként kezdi. Az MMA képzési és kutatási szakkollégium vezetőjeként kezdeményezi a film- és médiaoktatás bevezetését a középiskolákban, közreműködik e terület felsőfokú szakemberképzésének megteremtésében. Legújabb kötetei: *Porcelán az elefántboltban* (2009), *Az ember fáj a földnek* (2010), *Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható?* (2010).

Bajomi-Lázár Péter a Budapesti Gazdasági Főiskola tanára, lapunk főszerkesztője. Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „Közszolgálati televíziózás az Európai Unióban” (Václav Štětkával és Sükösd Miklóssal, 2010. tél).

Email: bajomi-lazar.peter@mediakutato.hu